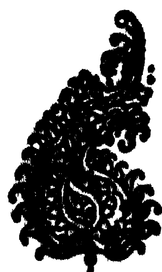
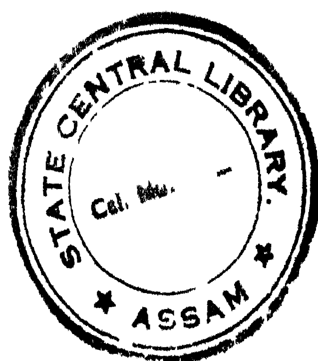
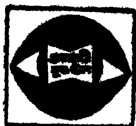



STATE CENTRAL LIBRARY.
ASSAM
Cal. No.



গুৱাহাটী বুক ষ্টল • গুৱাহাটী-৩



SAIHTYA-SANSKRITIR PRABAH

Selected collection of Assamese Articles on different Topics written by Jajneswar Sarma and Published by Bangshidhar Sarmah, M/s. Gauhati Book Stall, Gau.-3. Price Rupees Five only.



। প্ৰকাশক : শ্ৰীবংশীধৰ শৰ্মা ● গুৱাহাটী বুক ষ্টল ● শিলপুখুৰী ● গুৱাহাটী-৩ ।

। প্ৰথম প্ৰকাশ : মে, ১৯৭৩ চন ।

। বেটুপাতৰ ছবি আৰু অংগসজ্জা : ত্ৰৈলোক্য দত্ত ।

। ছপা : শ্ৰীঅজিত কুমাৰ ৰায় ● শ্ৰীসাৰদা প্ৰিণ্টিং ● ঘোষ লেন ● কলিকতা-৬ ।

। বন্ধা : শ্ৰীশিৱসাধন ঘোষ ● জবা বাইণ্ডিং ৱৰ্কচ্ ● কলিকতা-৬ ।

। মূল্য : পাঁচ টকা মাত্ৰ ।

॥ পিছন্যাস ॥

ইয়াত আছে

১।	সাহিত্য আৰু সংস্কৃতি	...	৯
২।	অসম আৰু ভাৰতীয় সংস্কৃতি	...	১৫
৩।	আমাৰ সংস্কৃতিৰ এটা দিশ	...	২০
৪।	অসমীয়া সাহিত্য আৰু চন্দ্ৰকুমাৰ আগৰৱালা	...	২৪
৫।	শ্ৰদ্ধাঞ্জলি	...	৩৪
৬।	গোহাঞিবৰুৱাৰ শ্ৰীকৃষ্ণ	...	৩৯
৭।	বেজবৰুৱাৰ গুণবোৰ	...	৪৭
৮।	বিঢ়া ওকণি : বেজবৰুৱাৰ এটি সিংহাৱলোকন	...	৫৫
৯।	বেজবৰুৱা আৰু আমাৰ সত্ৰসভাসমূহ	...	৬৫
১০।	বজ্ৰেশ্বৰ মহন্ত	...	৬৯
১১।	যতীন দুৱৰাৰ কথা কবিতা আৰু কছিয়া	...	৭৩
১২।	শেৱালি	...	৭৮
১৩।	ৰবীন্দ্ৰনাথ আৰু অসমীয়া কাব্য	...	৯৫
১৪।	একেজন ৰামসৰস্বতী	...	১০২
১৫।	কালিদাস শৈৱ নে বিষ্ণুভক্ত	...	১০৮
১৬।	ডাক চক্ৰবৰ্তীৰ ঘৰ	...	১১১
১৭।	ভাৰতৰ প্ৰতিনিধিত্ব কৰিব পৰা গ্ৰন্থ ধম্মপদ	...	১১৯
১৮।	সাহিত্য সভাৰ কেইগৰাকীমান সভাপতিৰ অভিভাষণ		১২৪
১৯।	অকৃতকাৰ্য্য, অকথিত ৰাণী, অগীত গান	...	১৩০
২০।	পূজা, নাটঘৰ আৰু নাট	...	১৩৪
২১।	ৰাসোৎসৱৰ কথা	...	১৩৮
২২।	গৰু বিহু	...	১৪২
২৩।	এগৰাকী সৰস্বতী দ্ৰষ্টা	...	১৪৫
২৪।	ত্বমেৱ মাতা	...	১৫১
২৫।	সাহিত্য আৰু ভোজন ধৰ্ম	...	১৫৪
২৬।	আই সৰস্বতী	...	১৬১

॥ নিবেদন ॥

বিভিন্ন সময়ত লিখা এই প্ৰবন্ধৰ কেইবাটাও অসম সাহিত্য সভা পত্ৰিকা, মণিদীপ, অসমীয়া, নৱযুগ, দৈনিক অসম আদি কাকতত প্ৰকাশ হৈছিল। দুটা নে এটা প্ৰবন্ধ সাহিত্য প্ৰকাশন পৰিষদেও উলিয়াইছিল। কেইটামান ক'তো প্ৰকাশ হোৱা নাই। উক্ত পত্ৰিকাৰ সম্পাদকসকললৈ কৃতজ্ঞতা জনাইছোঁ।

এই প্ৰবন্ধবোৰ সিঁচৰিত হৈ পৰিয়েই থাকিলহেঁতেন। কিন্তু শ্ৰীউপেন্দ্ৰ বৰকটকী অশেষ যত্ন কৰি গোটাই পেলালে আৰু গুৱাহাটী বুক ষ্টলৰ গৰাকী শ্ৰীবংশীধৰ শৰ্মাই আগবাঢ়ি আহি প্ৰকাশ কৰিবলৈ গাত ললে। শ্ৰীশৰ্মা এগৰাকী অসমীয়া সাহিত্যৰ অনুৰাগী লোক। তেওঁেতে ইতিমধ্যে ভালেখিনি অসমীয়া পুথি প্ৰকাশ কৰি গ্ৰন্থকাৰ আৰু অসমীয়া ৰাইজৰ বিশেষ উপকাৰ কৰিছে। শৰ্মালৈ আমাৰ ওলগ আৰু বৰকটকীলৈ আশীৰ্বাদ।

প্ৰবন্ধকেইটি অসমীয়া সাহিত্যৰ ছাত্ৰ আৰু আন জিজ্ঞাসু পাঠকে ভাল পালেই আমাৰ উদ্দেশ্য সফল হব। ইয়াৰ দ্বিতীয় খণ্ডও প্ৰস্তুত হৈ আছে; প্ৰথম খণ্ডই ৰাইজৰ মৰম পালে দ্বিতীয় খণ্ডও সোনকালে প্ৰকাশ কৰা হব।

শ্ৰীযজ্ঞেশ্বৰ শৰ্মা

॥ সাহিত্য আৰু সংস্কৃতি ॥

সাহিত্যৰ আবেদন বুদ্ধি আৰু হৃদয় দুয়োটাৰ প্ৰতি। সাহিত্য কেতিয়াবা বুদ্ধি-প্ৰধান, কেতিয়াবা হৃদয়-প্ৰধান। বুদ্ধি-প্ৰধান সাহিত্যৰ আবেদন বুদ্ধিৰ প্ৰতি, অনুভূতি-প্ৰধান সাহিত্যৰ আবেদন অনুভূতিৰ প্ৰতি। য়ুৰুপীয় সাহিত্য প্ৰধানতঃ বুদ্ধি-প্ৰধান। পাশ্চাত্য-দৰ্শন বস্তুতত্ত্বৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত; এই দৰ্শনত বুদ্ধিৰ ক্ৰিয়াই অধিক। নৱজাগৃতিৰ যুগৰপৰা পাশ্চাত্য সাহিত্যতো বুদ্ধিৰ প্ৰাধান্য বাঢ়িবলৈ ধৰে। বিজ্ঞানৰ উন্নতিৰ লগে লগে এই বুদ্ধি-প্ৰধান সাহিত্যৰ প্ৰভাৱ ক্ৰমে বাঢ়ি আহিল। এই সাহিত্যত ধৰ্মৰ শাসন বা আদৰ্শৰ প্ৰতি আনুগত্য, পাৰিবাৰিক জীৱনৰ পৱিত্ৰতাৰ কোনো শ্ৰদ্ধা প্ৰকাশ নাপায়। দা ৱে অৱ্ অল্ ফ্লেছ (The Way of all Flesh) নামৰ ইংৰাজী উপন্যাসখন এই নতুন চিন্তাধাৰাৰ প্ৰতিনিধি বুলি ধৰিব পাৰি।

এই নতুন ধৰণৰ সাহিত্যৰ আন এটা শাখা আধুনিক মনোবিজ্ঞানৰ ফল। আমি জনাৰ ভিতৰত জেম্‌ছ জয়েছৰ উপন্যাসে এটা নতুন ৰীতি প্ৰৱৰ্ত্তন কৰিছে। এওঁৰ ইউলিছেছ্ (Ulyses) উপন্যাসত হ'মাৰৰ বিখ্যাত কাব্যখনৰ এটা ব্যঙ্গ অনুকৃতি দেখা যায়। এই উপন্যাসত হ'মাৰৰ উপন্যাসৰ পিতা-পুত্ৰৰ দৰে দুজন পিতা-পুত্ৰৰ এটা দিনৰ কাহিনী—এটা বাতৰিকাকতৰ বিজ্ঞাপন সংগ্ৰহ কৰা মানুহ আৰু তেওঁৰ পুতেক। ব্লুম্ আৰু ডিডেলাছ। ব্লুমৰ ভাৰ্য্যা মেৰিয়ন পেনিলপিৰ (Penelope) নকল। ব্লুম্ কছাইখানাত মাংস কিনিবলৈ

গৈছে, তাৰ পিচত কোনোবা এটা বাতৰি কাকতৰ অফিচলৈ গৈছে, লাইব্ৰেৰীলৈ গৈছে, মৃতদেহ এটাৰ লগত আন মানুহৰ লগত কবৰ-খানালৈ গৈছে, এজনী গাভৰুৰ প্ৰেমৰ সপোন দেখিছে, মেডিকেল কলেজৰ ছাত্ৰ মহলত আড্ডা দিছে, শেহত বেশ্যালয়ত পুতেকৰ লগত দেখা হৈছে আৰু পুতেকক লগত লৈ আহিছে। ইতিমধ্যে ব্লুমৰ ঘৈণীয়েক আন মানুহৰ প্ৰণয়াসক্ত হৈ পৰিছে। আনহাতে কবি পুতেকে স্কুলত শিক্ষকতা কৰিছে, লগৰীয়াৰ লগত কাজিয়া কৰিছে, লাইব্ৰেৰীত বহি শ্বেক্‌ছপীয়েৰ সম্পৰ্কে গৱেষণা কৰিছে—শেষত বেশ্যালয়ত পিতৃৰ লগত দেখাদেখি হোৱাত পিতৃয়ে কবি-পুত্ৰক লৈ আহিছে।

এই ৰূপৰেখাৰপৰাই আধুনিক এক শ্ৰেণীৰ উপন্যাসৰ গতি-গোত্ৰ বুজিব পাৰি। আগৰ উপন্যাসৰ দৰে ইয়াৰ চৰিত্ৰৰ বিবৰ্তন, কাহিনীৰ গঠন আদি নাই। কিছুমান বিচ্ছিন্ন ঘটনা এটাৰ পাচত এটা ক্ৰমান্বয়ে বৰ্ণনা কৰা হৈছে। মনোবিজ্ঞানবিদ্‌সকলে যাক চৈতন্য-প্ৰবাহ (Stream of Consciousness) বোলে, তাৰ সাহিত্যিক ৰূপ ইয়াত দেখা যায়। ভাৰ্জিনিয়া উল্‌ফ্, ডৰথি ৰিছাৰ্ডছন্ আদি ঔপন্যাসিকসকলো এই শ্ৰেণীতে পৰে।

আধুনিক সাহিত্যৰ, বিশেষকৈ উপন্যাসৰ, আন এটা বিশিষ্টতা হ'ল সমাজৰ পঙ্কিলতাৰ প্ৰকাশ। এই বাস্তৱবাদ কোনো সময়ত অতি-বাস্তৱবাদত পৰিণত হয়। জোলা, মোপাঁছা, ষ্ট্ৰিন্‌ড্‌বাৰ্গ টমাছ্ মেন—আদি সাহিত্যিকসকলে আমাক ৰুগ্ন সমাজৰ এখন ছবি আঁকি দিয়ে। মানুহে নিজৰ ওপৰত আস্থা হেৰুৱাইছে, মানুহৰ কোনো আদৰ্শৰ প্ৰতি আনুগত্য নাই—এই কথাকে আধুনিক সাহিত্যই প্ৰমাণ কৰে। মানসিক ৰুগ্নতা সাহিত্যত ধৰা পৰিছে।

ফ্লবেয়া (Flaubert) প্ৰথম বাস্তৱবাদী ঔপন্যাসিক। তেওঁৰ বিখ্যাত উপন্যাস 'মেডেম্ বভাৰি'ৰ নায়িকা তৰুণী দুৰাকাঙ্ক্ষী, অসন্তুষ্ট আৰু গুণহীন তিৰোতা। নায়িকা শেষত বিহ খাই আত্মঘাতী

হৈ মৰিছে। সেই সময়ত এই উপন্যাস অশোভন আৰু অশ্লীল বুলি এটা ডাঙৰ আলোড়ন হয়। তথাপি পৰবৰ্তী বাস্তৱবাদৰ বাটকটীয়া-ৰূপে এই উপন্যাসৰ বিশেষ মূল্য আছে। ফ্লবেয়াৰ শিষ্য মোপাঁছা সৰু-গল্প লিখক স্বৰূপে হে জনাজাত। তেওঁৰ জীৱনদৰ্শনত দুখবাদৰ প্ৰাধান্য। ইয়াৰ পাচত ফৰাছী দেশৰ এডমাণ্ড্ আৰু জুল্ নামে ভাই-ককাই দুজনে উপন্যাস লিখে; তেওঁলোকৰ উপন্যাসৰ আন সাহিত্যিক মূল্য নাথাকিলেও সেই কালৰ এটা বুৰঞ্জী তাত পায়। তেওঁলোকৰ দৃষ্টিভঙ্গী অতি-বাস্তৱ। য়ুৰূপীয় সাহিত্যত চিত্তবিকাৰগ্ৰস্ত নায়ক-নায়িকাৰ প্ৰথম প্ৰবেশ ইয়াতেই। এই সম্প্ৰদায়ৰ লিখকসকলৰ মাজত জোলাৰ (Zola) নাম উল্লেখযোগ্য। তেওঁ মানৱ-চৰিত্ৰ সম্পূৰ্ণৰূপে বৈজ্ঞানিকৰ চকুৰে চাইছিল। তেওঁৰ বিকৃত চৰিত্ৰবিলাকৰ মাজত চোৰ, ডকাইত, বেশ্যাসক্ত, মদপী—আটাইবোৰ আছে—জোলাৰ উপন্যাস যেন এখন মানসিক চিকিৎসালয়। এখন উপন্যাস কিন্তু বিশেষভাৱে তাৎপৰ্য্যপূৰ্ণ—নাম Germinal (জাৰ্মিনেল)। এই উপন্যাসত থকা কয়লাখনিৰ দুৰ্ভগীয়া বনুৱাহঁতৰ আন্ধাৰ জীৱনৰ ক্লেশ-দাৰিদ্ৰ্যৰ বৰ্ণনা মৰ্মস্পৰ্শী। "জঘন্য আৰু পাশৱিক কথাৰ বৰ্ণনাতেই জোলাৰ ক্ষমতা প্ৰকাশ পাইছে; তেওঁৰ উদ্দেশ্য অৱশ্যে সাধু আছিল। সহানুভূতি আৰু বস্তুনিষ্ঠতাত সন্দেহ কৰিবৰ উপায় নাই।" কোনো সমালোচকে তেওঁৰ অতি-বস্তুনিষ্ঠতা নিৰ্গন্ধ যুগৰ দৰে অসম্পূৰ্ণ বুলি মত প্ৰকাশ কৰিছে, আৰু তেওঁৰ বাস্তৱবাদক বিকৃত আদৰ্শবাদ বুলি কৈছে।

যুক্তিপ্ৰধান জীৱন-দৰ্শনৰপৰাই বাস্তৱবাদৰ উৎপত্তি হৈ সাহিত্যৰ সকলো বিভাগতে ইয়াৰ প্ৰভাৱ পৰিল। হৃদয়ৰ প্ৰতি আবেদনতকৈ বুদ্ধিৰ প্ৰতি আবেদন সাহিত্যত ওপৰ উঠিল। শিল্পৰ উন্নতিৰ লগে লগে সাহিত্যও শিল্প-জাত পণ্যত পৰিণত হ'ল আৰু অৰ্থোপাৰ্জন ইয়াত ঘাই উদ্দেশ্য হৈ পৰিল। এনে ঘটনাৰ পুনৰাবৃত্তি ভাৰতীয় সাহিত্যতো ঘটিছে আৰু ঘটিবৰ সম্ভাৱনা আছে।

যোৱা শতিকাৰ শেহভাগত টল্‌ষ্টয়ে সাহিত্য তথা আৰ্টৰ জগতলৈ নতুন চিন্তাৰ এটা প্ৰবাহ আনিলে। টল্‌ষ্টয়ৰ মতে কলা বা আৰ্ট মানবীয় কৰ্ম আৰু সেই কাৰণে সাহিত্যও এটা সামাজিক কৰ্ম। সামাজিক মঙ্গল ইয়াৰ উদ্দেশ্য—ইয়াক সকলো মানুহে অন্তৰেৰে অনুভৱ কৰিব লাগিব আৰু ই সৰ্বমানৱক ঐক্য বন্ধনেৰে সংযুক্ত কৰিব লাগিব। মানৱতাবোধ আৰু মানৱৰ ঐক্য অনুভূতি জাগ্ৰত কৰি বিশ্বৰ মঙ্গলত সাহায্য কৰাই সকলো আৰ্ট তথা সাহিত্যৰ উদ্দেশ্য। আদৰ্শ আৰু উদ্দেশ্যবিহীন সাহিত্যৰ কোনো মূল্য নাই। মানৱৰ কল্যাণকামিতাৰ ওপৰতেই টলষ্টয়ৰ মতে সাহিত্যৰ মূল্য নিৰ্ভৰ কৰে।

টল্‌ষ্টয়ৰ আৰ্ট সম্বন্ধে এই মত অনেকে গ্ৰহণ কৰা নাই, বা আধা-আধি কৰিছে।

মহাত্মা গান্ধীৰ শিল্প সম্বন্ধীয় মত টল্‌ষ্টয়ৰ লগত মিলিবৰেই কথা। মহাত্মাই কয়, 'প্ৰকৃত কলা মাত্ৰেই আত্মাৰ প্ৰকাশ। মানুহৰ অন্তৰাত্মাৰ প্ৰকাশ হোৱা গুণেই বাহ্যিক ৰূপৰ মূল্য আছে। তেনে আৰ্টেই মোৰ অন্তৰ স্পৰ্শ কৰে। মই কিন্তু জানো, বহুত লোকে নিজকে আৰ্টিষ্ট বুলি কয়, মানুহেও স্বীকৃতি দিয়ে, অথচ তেওঁলোকৰ শিল্পকৰ্মৰ ভিতৰত আত্মাৰ উৰ্দ্ধগতি অথবা মহত্ব লাভৰ কাৰণে উদ্বেগ অকণো নাই।...সকলো প্ৰকৃত কলাই মানুহৰ ভিতৰৰ বস্তুক উপলব্ধি কৰিবলৈ সহায় কৰিব লাগিব। মানুহৰ আৰ্টৰ মাজত সেইখিনি মাথোঁ। প্ৰকৃত আৰ্ট যিখিনিয়ে আত্মানুভূতিৰ ক্ষেত্ৰত মানুহক সাহায্য কৰে।...মহৎ শিল্পৰ আবেদন ঠিক প্ৰকৃতিৰ শিল্পৰ দৰেই বিশ্বজনীন।'

আমি যাক উচ্চ আৰ্ট বুলি ভাবোঁ, তাক সৰ্বসাধাৰণে বুজিব নোৱাৰে আৰু সৰ্বসাধাৰণে বুজিব নোৱাৰা আৰ্ট গান্ধীৰ মনোনীত নহয়। তেতিয়া জগতৰ ভালেখিনি শিল্পকৰ্ম তেওঁৰ মতে মূল্যহীন হৈ পৰে। অৱশ্যে এটা কথা ঠিক যে বিশ্বমঙ্গলৰ আদৰ্শ জগতৰ কলা-সাহিত্যৰ অতি প্ৰাচীন আদৰ্শ আৰু এই আদৰ্শ মানুহে সহজে

পাহৰিও যায়। ৰবীন্দ্ৰনাথৰ দৰে শিল্পী হৃদয়তো জগতৰ মঙ্গলৰ কথাই স্থান পাইছে। অতি প্ৰাচীন কালৰ গ্ৰীক নাট্যকাৰ Aeschylusৰ 'নিৰুদ্ধ প্ৰমেথিউছ' (Prometheus Bound) নাটকতো মানৱ কল্যাণৰ কাৰণে ত্যাগ আৰু কষ্টবৰণৰ আদৰ্শ—বন্দী প্ৰমেথিউছৰ মুখতো সাহস আৰু আত্মবিশ্বাসৰ বাণী। কিন্তু এই গ্ৰীকসকলৰ মাজতেই যুক্তিপ্ৰধান সাহিত্যৰ আৰম্ভ হয় আৰু তাৰ অবিনাশী ফল আজিও দেখা পোৱা গৈছে। মানুহ নিজৰ ক্ষমতাৰ সম্বন্ধে বিশেষ সচেতন হৈ পৰিল, জীৱনক উপভোগ কৰি সংসাৰত সুখেৰে থকাই জীৱনৰ উদ্দেশ্য হ'ল।

যোৱা কেইশতিকামান পাশ্চাত্য জগতত ৰাজনৈতিক ক্ষমতা, অৰ্থনৈতিক উন্নতি, মানসিক প্ৰগতিৰ যুগ; কিন্তু লগে লগে সামাজিক শৃঙ্খলা, নৈতিক ঐতিহ্য আৰু ধৰ্ম-বিশ্বাসৰো ক্ষয় আৰম্ভ হ'ল। বুৰঞ্জীত দেখা যায়, এখোজ আগবাঢ়িলে, আৰু এখোজ পাচলৈও আহে।

ভাৰতীয় সাহিত্য প্ৰধানতঃ সামাজিক মঙ্গলৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত; এজন বিখ্যাত আলঙ্কাৰিকে কোৱাৰ দৰে কাৰ্য্যৰ উদ্দেশ্য 'অমঙ্গলৰ ক্ষতি'। শকুন্তলাৰ প্ৰথম ছোৱাত দেহজ প্ৰেমৰ আকৰ্ষণৰ কথা বৰ্ণনা কৰা হৈছে; কিন্তু যেতিয়া এই দেহজ প্ৰেমে জগত আৰু সমাজৰ দাবী উপেক্ষা কৰে, সেই প্ৰেমৰ চৰম দুখ-যন্ত্ৰণা আহে, শেষত ত্যাগ আৰু কষ্টৰ পথেদি সেই প্ৰেমে নৱজীৱন লাভ কৰে।

ভাৰতীয় সাহিত্যত সংসাৰৰ আনন্দক বৰ্জন কৰা নাই, জীৱন-টোকো নিৰাশাবাদৰ ছায়াৰে ঢাকি ধৰা নাই। উপনিষদত কোৱা হৈছে—

কুৰ্ব্বন্নেবেহ কৰ্ম্মাণি জিজীবিষেচ্ছতং সমাঃ।
এবং ত্বয়ি নান্যথেতোঽস্তি ন কৰ্ম্ম লিপ্যতে নৰে॥

—যি লোক এশ বছৰ জীয়াই থাকিবলৈ ইচ্ছুক তেওঁ কৰ্ম কৰিয়েই জীয়াই থাকিব। (ঈশোপনিষৎ)

হিন্দু বিবাহতো বৰ-কন্যাই এশ বছৰ জীয়াই থাকি দেখিবলৈ, শুনিবলৈ ইচ্ছা কৰে। প্ৰতি লোকেই পুৱা শুই উঠিয়েই প্ৰতিজ্ঞা কৰে—

—হিতায় লোকস্য তব প্ৰিয়াৰ্থং সংসাৰযাত্ৰামনুবৰ্ত্তয়িষ্যে।—লোকহিতৰ কাৰণে সংসাৰ পথৰ যাত্ৰী হ'ম।

ভাৰতীয় সাহিত্যৰ আদৰ্শ সংসাৰ ত্যাগ নহয়, সংসাৰত থাকি বিশ্বহিতৰ ব্ৰত গ্ৰহণ কৰা। বিজ্ঞান আৰু শিল্পই যদি লোকহিত ব্ৰত গ্ৰহণ কৰে, তেন্তে ভাৰতীয় মনৰ প্ৰতিকূল নহয়। বিদ্যাৰ বল, ধনৰ বল সকলো বল যদি কাম-ৰাগ-বিবৰ্জিত হয়, তেন্তে ভাৰতীয় দৰ্শনে তাক গ্ৰহণ কৰে। সাহিত্যৰ সম্পৰ্ক জীৱনৰ গভীৰ আৰু আধ্যাত্মিক বিষয়ৰ লগত—কেৱল বাহ্যিক আৰু জড় অংশৰ লগতেই নহয়। চোলাটোত কেইটা বুটাম আছে, তাৰ হিচাপ লোৱাটো বেয়া নহয়, কিন্তু চোলাৰ তলত থকা বুকুৰ মাজৰ হৃদয়ৰ তলীলৈকো চাব লাগে, তেতিয়াহে সাহিত্য সাৰ্বজনীন হয়। সকলো দেশ আৰু কালতে এনে কালজয়ী, দেশজয়ী সাহিত্য আছে। কেৱল ভাৰতবৰ্ষয়েই তেনে সাহিত্যৰ দাবী কৰি থাকিব নোৱাৰে। কেৱল আধুনিক কালত পাশ্চাত্য দেশত কেৱল তথ্যপ্ৰধান বুদ্ধি-প্ৰণোদিত সাহিত্যৰ প্ৰচুৰ সৃষ্টি হৈছে। 'পেথ'লজি'ৰ জ্ঞান পাবৰ কাৰণে সেই বিষয়ৰ পাঠ্যপুথি পঢ়ে; তাৰ কাৰণে সাহিত্যৰ কাষ নাচাপে। সাহিত্যত পেথ'লজি থাকিলেও সি সাহিত্যৰ আদৰ্শৰ নিয়ন্ত্ৰণত মাত্ৰ থাকিব। সকলো জ্ঞান-বিজ্ঞানৰ কথাই সাহিত্যৰ বিষয়বস্তু হব পাৰে; কিন্তু সেই বিষয়বস্তুবোৰ সাহিত্যৰ সৌন্দৰ্য্যৰ বাহক হব পাৰিব লাগিব। তালিকা আৰু কেটেলগে কিছুমান খবৰৰ যোগান ধৰিব পাৰে, কিন্তু অন্তৰ স্পৰ্শ নকৰে। অন্তৰ পৰশিব নোৱাৰিলে সাহিত্যৰ শ্ৰেণীলৈকো নুঠে।

॥ অসম আৰু ভাৰতীয় সংস্কৃতি ॥

অসম ভাৰতৰ পূব সীমান্তত থকা এমূৰীয়া ৰাজ্য হলেও অতি প্ৰাচীন কালৰেপৰা অসমে নিজকে ভাৰতৰ অবিচ্ছেদ্য অঙ্গ বুলি ভাবি আহিছে আৰু সংস্কৃতিৰ ক্ষেত্ৰত অসমে নিজৰ কথা বিলোপ কৰি ভাৰতবৰ্ষৰ নামহে লৈ আহিছে। অসমৰ চিন্তাধাৰাত ভাৰতৰ কথাহে আগ। অসমৰ হিন্দু লোকে কোনো ধৰ্ম-কাৰ্য্যৰ সংকল্প লওঁতে 'পুণ্যে বিশিষ্টে ভাৰতবৰ্ষাখ্যে ভূপ্ৰদেশে' বুলি উল্লেখ কৰে। তেওঁলোকে ভাৰতবৰ্ষ আৰু ভৰতলৈ এভাগ পিণ্ড আগবঢ়াই লৈহে পিতৃ-মাতৃ বা আন মৃতকৰ পিণ্ড দান কৰে। প্ৰতিদিনে পুৱাই-সন্ধ্যাই বন্দনা আদি কৰাৰ আগতে সমগ্ৰ ভাৰতৰ নদ-নদীৰে সৈতে এটি মূৰ্তি কল্পনা কৰি লয়। অসমীয়া সাধাৰণ মানুহেও পৃথিৱী বা দুনিয়াৰ ঠাইত ভূ-ভাৰত বুলি কয়। মধ্যযুগৰ অসমৰ ধৰ্ম-প্ৰচাৰক সন্ত আৰু কবিসকলেও কথাই কথাই ভাৰতবৰ্ষৰহে উল্লেখ কৰিছে, অসমৰ স্বকীয়া উল্লেখ কতো নাই। যেনে :

ভাৰতে মনুষ্য তনু সেহুৰে নপাইবা পুনু

(শংকৰদেৱ : দশম)

ধন্য ধন্য কলি কাল ধন্য নৰ তনু ভাল

ধন্য ধন্য ভাৰতবৰিষে (মাধৱদেৱ : বৰগীত)

আপোনাৰ জন্ম ভাৰত ভূমিত

লভিলেক যিটো নৰ (মাধৱদেৱ)

জম্বু দ্বীপ মধ্যত ভাৰত শ্ৰেষ্ঠতৰ।

অসমত আৰ্য্য বসতি কেতিয়াৰপৰা হ'ল, সঠিককৈ কব নোৱাৰি। কিন্তু একালত আৰ্য্যসকলৰ এটা সোঁত স্থলপথেদি উজাই যাওঁতে ব্ৰহ্মপুত্ৰ উপত্যকাইদি যাব লগা হৈছিল আৰু তাৰে কিছু আৰ্য্যলোক অসমতে বৈ গৈছিল। খৃষ্টীয় সপ্তম শতাব্দীৰ প্ৰথম ভাগৰ ভাস্কৰ বৰ্মাৰ তাম্ৰ শাসনত দানগ্ৰহীতা ব্ৰাহ্মণৰ নাম, বেদ গোত্ৰৰ উল্লেখ কৰিছে। ইয়াৰপৰা বুজা যায় যে শতাব্দীৰ অনেক আগৰেপৰা অসম খণ্ডত ব্ৰাহ্মণ পৰিয়ালে বসতি কৰি আছিল। ভাস্কৰ বৰ্মাৰ আগৰো এঘাৰ পুৰুষৰ নামবিলাক সৰ্বভাৰতীয়—যেনে, সমুদ্ৰ বৰ্মা, গন্ধৰ্ববতী, যজ্ঞৱতী, মহেন্দ্ৰ বৰ্মা, দেৱবতী ইত্যাদি। জাতীয় অধ্যাপক আচাৰ্য্য সুনীতিকুমাৰ চট্টোপাধ্যায়ৰ মতে খৃষ্টীয় চতুৰ্থ শতিকামানতে মহাভাৰতৰ আখ্যানসমূহ অসমত প্ৰচাৰ হৈছিল। ৰামায়ণৰ কিষ্কিন্ধ্যা কাণ্ডত কামৰূপৰ উল্লেখ দেখা যায়। মহাভাৰতৰ সভা পৰ্বত পোৱা যায় মহাৰথ প্ৰাগজ্যোতিষেশ্বৰ ভগদত্তই বেগী ঘোঁৰা আৰু হাতী দাঁতৰ নাল লগোৱা তৰোৱাল ৰাজসূয় যজ্ঞ উপলক্ষে যুধিষ্ঠিৰক উপহাৰ দিছিল। সেই ভগদত্তই কুৰুক্ষেত্ৰ যুদ্ধত কৌৰৱৰ পক্ষে যুদ্ধ কৰিছিল। ৰাজতৰঙ্গিনীৰ দ্বিতীয় তৰঙ্গত কাশ্মীৰৰ ৰজা মেঘবাহন প্ৰাগজ্যোতিষ ৰজাৰ কন্যা অমৃতপ্ৰভাৰ স্বয়ম্বৰলৈ যোৱাৰ কথা আছে। হৰ্ষচৰিত্ৰত ভাস্কৰ বৰ্মাই হৰ্ষবৰ্দ্ধনলৈ বৰুণৰ ছত্ৰ উপহাৰ দিয়াৰ কথা উল্লেখ আছে। কালিদাসৰ ৰঘুবংশত প্ৰাগ-জ্যোতিষ আৰু কামৰূপ দুয়োটা নামকেই অসমক বুজাবলৈ ব্যৱহাৰ কৰিছে।

ভাৰত-সম্ৰাট হৰ্ষবৰ্দ্ধনে মিত্ৰৰজা কামৰূপাধিপতি ভাস্কৰ বৰ্মাক ৰাজদুৱাভাৱে সন্মান দেখুৱাইছিল আৰু শোভাযাত্ৰাত ভাস্কৰ বৰ্মাক নিজৰ সোঁহাতে বহুৱাই নিছিল। ভাস্কৰ বৰ্মাৰ বংশৰ সৰ্বভাৰতীয় খ্যাতি আৰু সন্মান থকা হেতুকেই কালিদাসে ৰঘুবংশ কাব্যত অজৰ বিবাহ বৰ্ণনা প্ৰসঙ্গত কামৰূপৰ ৰজাক ৰঘুবংশীয় অজৰ সন্মানিত বন্ধু স্বৰূপে দেখুৱাইছে।

ধৰ্ম আৰু সংস্কৃতিৰ পিনৰপৰাও অসম সৰ্বভাৰতীয় ধাৰাৰপৰা বিচ্ছিন্ন হোৱা নাই। কামৰূপৰ কামাখ্যা দেৱী পীঠ গোটেই ভাৰতে প্ৰসিদ্ধ। পৌৰাণিক আখ্যানমতে বিষ্ণুৰ চক্ৰই দেৱীৰ দেহ খণ্ড খণ্ড কৰি সমগ্ৰ ভাৰতৰ বিভিন্ন ঠাইত স্থাপন কৰিছিল। কামৰূপতো পৰিছিল। ইয়ো অসম কামৰূপক ভাৰত দেহৰ অঙ্গ স্বৰূপে প্ৰমাণ কৰে। তন্ত্ৰ সাধন আৰু চৰ্চাৰ কেন্দ্ৰস্বৰূপেও কামৰূপ ভাৰতৰ ভিতৰতে লেখৰ ঠাই। অসমৰ বিভিন্ন ঠাইত আবিষ্কৃত হোৱা অসংখ্য শিৱলিঙ্গয়ো অসমক সৰ্বভাৰতীয় শিৱ-ধৰ্মৰ লগত সংযুক্ত কৰে। বহুকালৰপৰা অসমত বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ অৱস্থাপনৰ কথাও নানা সূত্ৰে, বিশেষকৈ তামৰ ফলিবিলাকৰপৰা জনা যায়। অসমত দেখা-দেখিকৈ বৌদ্ধধৰ্ম গৃহীত নহ'লেও বৌদ্ধধৰ্মৰ প্ৰভাৱ নানাপ্ৰকাৰে জীৱন আৰু সংস্কৃতিত সোমাইছিল নিশ্চয়। সিদ্ধ মীননাথকো কোনো কোনো পণ্ডিতে কামৰূপৰ কৈৱৰ্ত লোক বুলি সিদ্ধান্ত কৰিছে।

জাতীয় মহাকাব্য ৰামায়ণ আৰু মহাভাৰত ভাৰতবৰ্ষৰ ঐক্যসূত্ৰ। এই দুই মহাকাব্য যিদৰে ভাৰতীয় প্ৰাদেশিক সাহিত্যসমূহৰ প্ৰধান উৎস, অসমীয়া সাহিত্যৰো এই দুই সাহিত্যই প্ৰধান প্ৰেৰণা। সৰ্বভাৰতীয় ভাগৱত, পুৰাণো পুৰণি অসমীয়া সাহিত্যৰ প্ৰধান আকৰ। ৰামায়ণ, মহাভাৰত আৰু ভাগৱত পুৰাণক আশ্ৰয় কৰিয়েই মধ্যযুগৰ অসমীয়া সাহিত্যত কাব্য, নাট, গীতে গা কৰি উঠিছিল। এই গোটেই সংস্কৃতিৰ ৰস আৰু প্ৰাণ যোগাইছিল সংস্কৃত ভাষা-সাহিত্যই। পূৰ্বমাগধী অপভ্ৰংশৰপৰাই পূব-ভাৰতৰ ভাষাসমূহে ক্ৰমে গঢ় লৈ উঠিছিল। অসমীয়া ভাৰতীয় আৰ্য্য ভাষা-গোষ্ঠীৰ অন্তৰ্গত পূব-প্ৰান্তৰ ভাষা। অৱশ্যে আদিম অধিবাসীসকলৰ ভাষাই কিছু বিশিষ্টতা দিছে।

প্ৰান্তীয় বৈশিষ্ট্য থাকিলেও অসমৰ কাব্য-কলা, গীত-নাট আদি সকলো সৰ্বভাৰতীয় ধাৰাৰ বাহক। মধ্যযুগৰ সন্ত প্ৰচাৰক কবি শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰদেৱে তেওঁৰ সুদীৰ্ঘ জীৱনত বহু বছৰ ধৰি লগৰীয়াসকলৰ

সৈতে পদব্ৰজে সমগ্ৰ ভাৰতৰ তীৰ্থস্থানসমূহ ভ্ৰমণ কৰিছিল আৰু ইয়াৰপৰা অসমৰ লগত সৰ্বভাৰতীয় সাংস্কৃতিক বন্ধনো দৃঢ় হৈছিল। তীৰ্থ ভ্ৰমণৰ যোগেদি ভাৰত ভ্ৰমণ পুণ্য কৰ্ম বুলি অসমীয়া লোকেও গণ্য কৰিছিল। আহোম ৰজাসকলৰ দিনত বৰাগী বোলা একশ্ৰেণীৰ বিষয়াই ভাৰতৰ বেলেগ বেলেগ ঠাইৰ কথা, ভাল নীতি-নিয়ম, সুকুমাৰ কলা আদি অসমত প্ৰৱৰ্তন কৰিবলৈ পৰামৰ্শ দিছিল। ৰুদ্ৰসিংহৰ দিনত ভাৰতৰ মুখীয়াল ৰজাসকলৰ লগত অসমৰ ঘনিষ্ঠতা স্থাপনৰ বাবে বিশেষ চেষ্টা কৰা হৈছিল।

অসমত বৃটিছ ৰাজত্ব স্থাপনৰ পিচত বৃটিছৰ আইন আৰু ইংৰাজী শিক্ষাই ভাৰতৰ লগত অসমকো সংযুক্ত কৰিলে। যোৱা শতিকাৰ মাজভাগত বৃটিছ ৰাজত্বৰ বিৰুদ্ধে যি প্ৰতিবাদ আৰু আন্দোলন হৈছিল, তাত অসমৰো ভাগ আছিল। ভাৰতৰ স্বাধীনতা আন্দোলন আৰু স্বদেশী আন্দোলনতো অসমৰ অৱদান কম নহয়। মহাত্মা গান্ধীৰ অসহযোগ আন্দোলনত অসমে ত্যাগ আৰু সৃষ্টি ক্ষমতাৰ উত্তম আদৰ্শ দেখুৱাই আহিছে। অসমৰ কুটীৰ শিল্পক বিশেষকৈ বয়ন শিল্পক সমগ্ৰ ভাৰতে প্ৰশংসা কৰে। অস্পৃশ্যতা-বিৰোধী আন্দোলনত অসম কেইবা শতাব্দীৰপৰা আগবাঢ়ি আছে। অসমৰ গাৱেঁ-গাৱেঁ থকা নামঘৰ সকলো জাতি-বৰ্ণৰে মিলনভূমি।

অসম এখন আওহতীয়া অঞ্চল। বৃটিছৰ ৰাজত্বত আৰম্ভ হোৱা আধুনিক পাশ্চাত্য শিক্ষা অতি পলমকৈ অসমত প্ৰচাৰ হোৱাত ভাৰতৰ আন আন ৰাজ্যতকৈ অসম স্বাভাৱিকতে ভালেখিনি পিচ পৰি গ'ল। যাৰ পো মেলত নাই সি গুধীয়া হোৱাৰ দৰে অসমৰ অভাৱ-অভিযোগ আজিও অলপ দিনলৈ জোৰেৰে দাবি ধৰা নহৈছিল। আৰু দাবি ধৰিবলৈও সম্বল নাছিল। এইকালৰপৰা অসম এতিয়াও দুৰ্বল।

সৰ্বভাৰতীয় স্বীকৃতি পোৱা অসমৰ তেজস্বী কবি অম্বিকাগিৰী ৰায়চৌধুৰীয়ে অতি দুখেৰে গাইছে—

স্বাধীন ভাৰত জয় গীতিকাৰ নাই
আজি মোৰ অমৰ নাম,
মৰ্য্যদা মোৰ ক্ষুণ্ণ কৰিছে, বেদনা
জ্বালাত জ্বলিছে প্ৰাণ।
নাই তাত মোৰ নাম-চিন একো
দাবীলৈও মোৰ নকৰে কাণ,
চৰাচৰ মানী গৌৰৱী মোৰ কলিজাটো
ভেদি হানিছে হান। (অনুভূতি)

কবিৰ এইটোতে দুখ যে আন স্বীকৃতি যি নায়েই, ভাৰতৰ জাতীয় সঙ্গীতটো অসম অঞ্চলৰ কোনো প্ৰকাৰ উল্লেখ নাই।

এখন বৃহৎ ৰাষ্ট্ৰৰ যদি কোনো অঞ্চলে কেন্দ্ৰৰপৰা অৱহেলা আৰু অনাদৰ পাই থাকে, সেই অঞ্চলৰ প্ৰজাৰ অন্তৰত নিৰাশা আৰু অবিশ্বাসৰ ভাব অহাটো স্বাভাৱিক। এনে ভাব ঐক্যানুভূতি আৰু সংহতিৰ অন্তৰায়। কিন্তু নানা ক্ষেত্ৰত বঞ্চিত আৰু নিৰাশ হৈয়ো অসমে সৰ্বভাৰতীয় ঐক্যৰ আদৰ্শৰপৰা বিন্দুমাত্ৰ স্খলিত হোৱা নাই। আজিকালি কোনো কোনো অঞ্চলত ভাৰতৰ বাহিৰৰ ৰাজনৈতিক প্ৰভাৱৰ ফলত কোনো দলে ভাৰতৰপৰা কাটি যাবলৈকো প্ৰস্তাৱ কৰে। অসমলৈ এনে প্ৰভাৱ আহিব পৰা নাই, অসমৰ সকলো ধৰ্ম আৰু ৰাজনৈতিক সম্প্ৰদায়েই এনে বহিৰ্মুখী মনোবৃত্তিৰ বিৰোধী। সমবিচাৰ আৰু সহানুভূতিয়ে এনে বিৰোধী ভাব স্থায়ী কৰিব বুলি আশা কৰিব পাৰি। নিজৰ অৱস্থা আৰু অসুবিধাৰ কথাবোৰ কেন্দ্ৰৰ ওচৰত জোৰেৰে উপস্থাপন কৰিব পৰা ক্ষমতা অসমেও বঢ়াব লাগে। দুৰ্বলীৰ সৰু ইচ্ছা আৰু অত্যন্ত ন্যায়সঙ্গত দাবীও বিবেচনাৰ ভিতৰুৱা নহয়।

॥ আমাৰ সংস্কৃতিৰ এটা দিশ ॥

আগৰ দিনত পঢ়াতকৈ শুনা মানুহ সৰহ আছিল। তেতিয়াৰ দিনত আখৰ চিনি নোপোৱা মানুহেই আছিল সৰহ। আখৰ চিনি পোৱা লোক কোটিয়েকৰ মাজত এক। তথাপিও তেতিয়াৰ মানুহৰ বুদ্ধি-বৃত্তি কোনো প্ৰকাৰে কম নাছিল। লেখা-পঢ়া নজনা মানুহেও ডাঙৰ ডাঙৰ কাম কৰিছিল, দেশ চলাইছিল। যিমানেই দেশত পঢ়া-শুনা বাঢ়িছে, সিমানেই মানুহৰ সাধাৰণ জ্ঞান আৰু বুদ্ধি-বৃত্তি কমি অহা যেন হে লাগিছে।

পঢ়িব নাজানিলেও তেতিয়া মানুহে শুনি শুনিয়েই বহুত কথা শিকিছিল আৰু মনত ৰাখিছিল। প্ৰকৃতিৰ সৃষ্টিত দেখা যায় মানুহৰ কোনো এটা গুণৰ অভাৱ হ'লে আন এটা শক্তিৰ বৃদ্ধি হয়। কণা মানুহৰ ভিতৰত বহুতে সঙ্গীতত পাৰদৰ্শিতা লাভ কৰে, তেওঁলোকৰ কল্পনাশক্তিও প্ৰখৰ হয়। এইটো জনা কথা। জগতৰ কেইবা গৰাকীও বিখ্যাত কবি অন্ধ। আমাৰ বুঢ়ীআইহঁতে শুনি শুনিয়েই কীৰ্তনৰ পদৰ উপৰিও কাণখোৱা, ৰুক্মিণী হৰণ, ভীমচৰিত, কুমৰ হৰণ আদিৰ পদ কণ্ঠস্থ কৰি গৈছিল—আইনাম, বিয়ানাম আদিৰ কথাই নাই। আগৰেপৰা কোনো প্ৰস্তুতি নোহোৱাকৈ ৰভা তলত অৱস্থা বুজি জোৰানাম ৰচনা কৰি গোৱা শক্তিও একেবাৰে সাধাৰণ বুলি কৰ নোৱাৰি। পঢ়িব নোৱাৰাসকলে শুনি শুনিয়েই কথাবোৰ মগজত সাঁচি সাঁচি থৈছিল।

সেইবুলি পুথি পঢ়া মানুহ যে একেবাৰে কম আছিল, এনেও

নহয়। এই সকলৰ যোগেদিয়েই সমাজত সাহিত্য-সংস্কৃতিৰ প্ৰচাৰ হৈছিল আৰু সৰ্বসাধাৰণৰ মাজত ভাৰতীয় কাব্য, কাহিনী আৰু ধৰ্মশাস্ত্ৰৰ কথা বিয়পি পৰিছিল। 'পঢ়ে, পঢ়ুৱায়, বোৱে পাণ'— ডাক-পুৰুষৰ এই আদৰ্শ মানুহে মানি লৈছিল। পঢ়িব নোৱাৰি ঘেঁহাই থকা বা ভালকৈ পঢ়িব নোৱাৰা মানুহক বাইজে ব্যঙ্গ কৰি কৈছিল—শ্ৰীকৃষ্ণায় বোলোঁতেই তিনি চাকি তেল পুৰিলে। 'ক' বুলিব নাজানে বস্থাৱলী পঢ়ে—এনেকৈয়ো কয়। সৰ্‌সৰীয়াকৈ ভাগৱত পঢ়ি ব্যাখ্যা কৰিব নোৱাৰা ভাগৱতী দেউক 'জোপা ভাগৱতী' বুলি ৰহস্য কৰে। আমাৰ ঘাই ঘাই ভাগৱতী ধৰ্মৰ সত্ৰবিলাকত দিনৌ নিৰ্দিষ্ট কাৰ্য্যক্ৰম অনুসৰি ভাগৱত পাঠ কৰাৰ কাৰণে একোজন ভাগৱতী আছে। দক্ষিণপাট সত্ৰত আজিও শ্ৰীশ্ৰীঅধিকাৰ গৰাকীয়ে মূল ভাগৱত দিনৌ নামঘৰত পাঠ কৰে আৰু ব্যাখ্যা কৰে। ভাগৱতী দেৱে পিচত হে অসমীয়া ভাষাৰ পদ পঢ়ি শুনায়। ভাগৱত আমাৰ সমাজৰ ইমান সুপৰিচিত যে ল'ৰা ওমলোৱা নামতো—'ভাগতী বাপুৰে বাইকহ স্বভাও'—এই থেমেলীয়া কথাষাৰ সোমাই গৈছে। কল্পতৰুস্বৰূপ ভাগৱত পুৰাণৰ পাঠ আৰু শ্ৰৱণ অতি ব্যাপকভাৱে হৈছিল আৰু ইয়াক অৱলম্বন কৰি সন্ত-মহন্তই নাট-পদ-গীত কাটিছিল।

বেলেগ বেলেগ অৱস্থা আৰু চৰিত্ৰৰ কথা মানুহৰ মনত খোৱাকৈ প্ৰকাশ কৰিবৰ কাৰণে ভাগৱতৰ কোনো ব্যক্তি বা উপাখ্যানৰ কথা ব্যৱহাৰ কৰিছিল। দুৰন্ত, দুৰ্বৃত্ত, খটাসুৰ মানুহক অজামিল আখ্যা দিয়ে; চোৰ-ডকাইত খেদাক শিশুপাল খেদা বুলি কয়; মদাহী, উচ্ছৃঙ্খল মানুহক যদুবংশৰ লগত তুলনা কৰি 'যাধৱা' নাম দিয়ে আৰু হঠাতে কোনোবা মানুহ অন্তৰ্দ্ধান হ'লে 'হৰমোহন দিয়া' বুলি কয়। ৰুক্মিণীৰ ঠাইত অসমীয়া প্ৰাকৃত ৰূপ ৰুকুণী, সত্যভামাৰ ঠাইত 'সত্যব্ৰহ্মা' নিশ্চয় সকলোৱে লক্ষ্য কৰিছে। নামতীসকলে বিয়া নামৰ মাজত ৰুক্মিণী হৰণৰ পদ নিদিয়াকৈ নাথাকে; গোসাঁইৰ নামত

স্বৰ্গৰপৰা উভালি আনি দ্বাৰকাত পাৰিজাত ৰোৱাৰ কথা থাকিবই। কমুক্ জুমুক্ নেপুৰ বজাই বেধাৰ পধূলিয়ে যোৱা কলীয়াৰ কথাকে ধৰি অসংখ্য পদ 'কানু বিনে' হোৱা নাই।

ব্যাপকভাৱে ভাগৱতৰ পদ পাঠ আৰু প্ৰচাৰৰ ফলত ভাগৱতৰ চৰিত্ৰ আৰু কথাবোৰ অসমীয়া মানুহৰ হাড়ে-হিমজুৰে সোমাই গৈছিল। দশমৰ পদ কৰা প্ৰসিদ্ধ কথাবোৰ অসম বুৰঞ্জীৰ ছাত্ৰ মাত্ৰেই জানে। ভাগৱত ছুই শপত খোৱা প্ৰথা অলপ দিনলৈকে অসমত প্ৰচলিত আছিল, কোনো কোনো ঠাইত এতিয়াও আছে। কেতিয়াবা ক'ৰবাত ভাগৱত পুথি আঁতৰাই থৈ শুদা পেৰাটোতে ধৰিও শপত খুৱায়। ভাগৱতলৈ মানুহৰ ভয়; কিয়নো ভাগৱত পুথিতেই স্বয়ং শ্ৰীকৃষ্ণ দৈৱকীনন্দন বাস কৰে। পুৰাণ সূৰ্য্য ভাগৱত শাস্ত্ৰবো উত্তম।

পুৰণি কালত আমাৰ দেশৰ মানুহে ভাগৱতৰ বাহিৰেও কি পঢ়িছিল, জানিবৰ মন যায়। এই সম্পৰ্কে কামৰূপ শাসনাৱলীৰপৰা আমি ভালেখিনি খবৰ পাওঁ। ভূমিদান গ্ৰহণৰ উপযুক্ত ব্ৰাহ্মণসকলৰ বিষয়ে তাত যি বিৱৰণী দিছে তাৰপৰা সেই ব্ৰাহ্মণসকল বেদৰিদ্ আছিল বুলি জানিব পাৰি। এইসকল লোক ব্যাকৰণ, তৰ্ক, মীমাংসা, তন্ত্ৰ এইবিলাক শাস্ত্ৰতো পাৰ্গত আছিল। পুৰাণ শাস্ত্ৰ আদিৰ কথা শুৱলাকৈ জন-সমাজত কব পৰা 'কথানিষ্ঠ' বা কথাকোৱিদ লোকো আছিল, আৰু এই কথানিষ্ঠসকলৰ যোগেদিয়েই অসমত ভাৰত-ভাগৱত সৰ্বসাধাৰণৰ মাজত প্ৰচাৰ হৈছিল। ডক্টৰ সুনীতিকুমাৰ চট্টোপাধ্যায়দেৱৰ মতে খ্ৰী: পঞ্চম-ষষ্ঠ শতাব্দীত অসমৰ মঙ্গলীয় জন-সমূহৰ মাজত অধ্যয়ন বিশেষভাৱে হৈছিল বুলি শাসনাৱলীৰপৰা বুজা যায়। মহাভাৰতৰ প্ৰখ্যাত নায়কসকলৰ লগত ভূমিদান কৰোঁতা ৰজাসকলৰ তুলনা কৰা হয়। গোপী জনমনৰ আনন্দবৰ্দ্ধক গোপবেশ বিষ্ণুৰ কাহিনীও অসমত জনাজাত হৈছিল। অসমত ভক্তিশাস্ত্ৰৰ হে প্ৰাধান্য, ৰসপ্ৰধান গ্ৰন্থৰ বা কাব্যৰ আদৰ কম—এনে সমালোচনাও

শুনা যায়। শাসনাৱলী পঢ়িলে এই ধাৰণা হয় যে শাসন ৰচোঁতা পণ্ডিতসকল কালিদাসৰ কাব্যৰ লগত বিশেষভাৱে পৰিচিত আছিল। অসমীয়া বৈষ্ণৱ কবিসকলে বিদ্যাপতিৰ কৱিতাৰ উপৰিও জয়দেৱৰ কোমল কান্ত পদৰ প্ৰভাৱ গ্ৰহণ কৰিছিল। সেই কালত উত্তৰ ভাৰতৰ বৈষ্ণৱসকলৰ ভাষা এটাহে আছিল বুলিলে বঢ়াই কোৱা নহয়।

পুৰণি কালত ভাগৱতেই অসমৰ বিশেষ প্ৰচাৰিত গ্ৰন্থ। ৰামায়ণ-মহাভাৰত, পুৰাণ, তন্ত্ৰ আদিৰ চৰ্চাও যে হৈছিল, ই নিশ্চয়। কিন্তু ভাগৱতৰ কাহিনীয়ে বৈষ্ণৱ কৱি ভক্তসকলৰ আঞ্চলিক ভাষাত লিখা নাট-গীত আৰু পদৰ মাধ্যমত সমাজৰ অতি নিম্নস্তৰলৈকে ভেদিছিল। একালত পুৰাণ-ভাগৱতৰ কথা দেশীয় ভাষাত লিখা আৰু শ্ৰৱণ কৰা মহাপাপ বুলি ধৰা হৈছিল। অসমৰ বৈষ্ণৱ কৱিসকলে অতি সন্তৰ্পণে সৰ্বজনগৃহীত ভক্তভাষ্যকাৰ শ্ৰীধৰ স্বামীৰ টীকা আখৰে আখৰে অনুসৰণ কৰি কাৰো দায় নলগোৱাকৈ দেশীয় ভাষাত পদবন্ধে ভাগৱত ৰচনা কৰিছিল।

ৰত্নাৱলী গ্ৰন্থই বঙ্গদেশত যিদৰে আদৰ লাভ কৰিলে অসমতো তেনেকৈয়ে সন্মান পালে। কীৰ্তন, দশম, ঘোষা-ৰত্নাৱলী, অসমৰ বৈষ্ণৱসকলৰ চাৰিবেদ। এই চাৰিওখনৰে গুৰি ভাগৱত। ভক্তি-ৰত্নাকৰ পুথিও ভাগৱতৰেই সাৰ, যদিও আজিকালিৰ পণ্ডিতে ইয়াক প্ৰাপ্য ঠাই দিয়া নাই।

স্কুল-বিদ্যালয় প্ৰায় নোহোৱা কালত, পুথিভঁৰাল, ছপাশাল নোহোৱা যুগত (যাক আমি অন্ধকাৰ যুগ বুলি ভাবোঁ) এখন পুথিৰ ইমান প্ৰভাৱ কেনেকৈ হ'ল, ভাবি চাবলগীয়া কথা। এই পোহৰত 'আন্ধাৰতো খুজিপাত্ত, লুকান নাযায়'। যুগমীয়া বস্তুৱে মানুহৰ অন্তৰত ৰাজ্য বিস্তাৰ কৰিব পাৰে, ইয়াৰপৰা এই কথাৰে প্ৰমাণ পায়। এই ৰাজ্যৰ পতন বা বিনাশ নাই। অসম এতিয়াও ভাগৱতৰে দেশ, আৰু আগলৈকো ভাগৱতৰে ৰাজ্য হৈ থাকিব।

॥ অসমীয়া সাহিত্য আৰু চন্দ্ৰকুমাৰ আগৰৱালা ॥

প্ৰত্যেক সাহিত্যকৰ্মৰে দুটা মূল্য আছে—এটা ঐতিহাসিক আৰু এটা ইতিহাস-নিৰপেক্ষ বা প্ৰকৃত (absolute)। সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী অধ্যয়ন কৰিলে দেখি, সাহিত্যৰ এটা গতি আছে, আৰু গতিৰ লগে লগে যুগে যুগে তাৰ পৰিবৰ্তন আছে। এই পৰিবৰ্তন শিল্প আৰু মন, প্ৰকাশভঙ্গী আৰু বিষয়বস্তু দুয়োটাৰে। বিষয়বস্তু আৰু দৃষ্টিভঙ্গীৰ সলনি হোৱাৰ লগে লগে প্ৰকাশভঙ্গীও বেলেগ হৈ যায়। সাহিত্যৰ এই গতি আৰু সলনিকে সাহিত্যৰ বুৰঞ্জীয়ে দাঙি ধৰে। দেশ-কালৰ বিস্তৃত ব্যৱধান থাকিলেও সাহিত্য-কৰ্মক নিৰীক্ষণ কৰিবৰ উপায় আছে—জ্যোতিষীয়ে মানমন্দিৰত থিয় হৈ মহাকাশৰ দূৰৱৰ্তী গ্ৰহ-নক্ষত্ৰৰ গতিবিধি নিৰ্ণয় কৰাৰ দৰে।

কোনো সাহিত্যৰ সকলো সাহিত্য-কৰ্মই অনবদ্যতাৰ দাবী কৰিব নোৱাৰে। সহস্ৰকোটি শিলগুটিৰ মাজতহে কেতিয়াবা এটা শালগ্ৰাম শিল পোৱা যায়। সাহিত্য জগতৰ সকলো সৃষ্টিয়েই সমান গুণৰ অধিকাৰী নহয়। বুৰঞ্জীমূলক অধ্যয়নৰ কাৰণে সকলো ৰচনাৰে মূল্য আছে আৰু তুলনাৰ দ্বাৰাহে উৎকৰ্ষ অপকৰ্ষৰ জ্ঞান হয়। এই বিচাৰকাৰ্য্য অতি সহজো নহয়, কিয়নো এইখিনি কৰোঁতে জাতীয় জীৱনৰ সৰ্বাঙ্গীন বুৰঞ্জী আৰু বেলেগ বেলেগ প্ৰভাৱৰ বিচাৰ কৰিব লগা হয়, যদিও একমাত্ৰ এনে অনুসন্ধানে সাহিত্যৰ আত্মাবস্তু ধৰা পেলাব নোৱাৰে। এজোপা গছে ওপৰৰ তাপ আৰু পোহৰ গ্ৰহণ কৰাৰ বাহিৰেও মাটিৰ তলত অদৃশ্য হৈ থকা অসংখ্য

শিপাৰ সহায়ত বিভিন্ন দিশৰপৰা ৰস শুহি লৈ নিজৰ পুষ্টি সাধন কৰে।

অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জীৰ অধ্যয়নৰ কাৰণেও এনে নীতিকে অৱলম্বন কৰিব লাগিব। অসমীয়া সাহিত্যৰো কেইবা শতাব্দী ব্যাপি থকা দীঘলীয়া ঐতিহ্য আছে। ইয়াৰ বেলেগ বেলেগ স্তৰত বিচিত্ৰ চিন্তাৰ ধাৰা আৰু সেই চিন্তাসমূহৰ উপযোগী বাহন দেখিবলৈ পোৱা যায়। জাতিৰ চিন্তা আৰু সাধনা বাণীৰ যোগেদি মূৰ্ত্ত হৈ থাকে। বাঙ্‌ময় প্ৰবাহৰ এই বিচিত্ৰ ঋজু-কুটিল গতিৰ ভঙ্গিমা উপলব্ধি কৰা সাহিত্য শিক্ষাৰ এটা উদ্দেশ্য। চৰ্য্যাগীতৰ যুগৰপৰা গান্ধীৰ যুগলৈকে কাব্য-সাহিত্যৰ এটি স্তিমিত প্ৰবাহ দেখা যায়। কেতিয়াবা কোনো বিশেষ কালখণ্ডত বাৰিষাৰ নৈৰ দৰে পাৰ ভাঙিছে —সৰহভাগ সময়ত খৰালিৰ হাড়লী সোঁতৰ দৰে 'কচিৎ ছিন্না, কচিৎ ভিন্না'। এই কাব্য-সাহিত্যৰ মাজেদি কেতিয়াবা বৌদ্ধ সহজীয়া সাধনাৰ কথা আৰু কেতিয়াবা একান্ত নিৰ্গুণ কৃষ্ণৰ গুণৰ মহিমা আৰু শৰণাগতৰ কাকুতি, কেতিয়াবা দেহজ প্ৰেমৰ ৰজোগুণীয়া নিবেদন, আৰু কেতিয়াবা অতীন্দ্ৰিয় জগতৰ সোঁৱৰণ। কোনো ঠাইত যুদ্ধক্ষেত্ৰৰ বীৰৰসাত্মক বৰ্ণনা, কোনো ঠাইত পাৰিবাৰিক জীৱনৰ আলোচনা, ক'ৰবাত আকৌ হাস্য-ব্যঙ্গ ৰসৰ অৱতাৰণা।

প্ৰায় আঠৈকুৰি বছৰৰ আগতে 'চেতনা'ৰ প্ৰথম বছৰতে ওলোৱা পুৰণি অসমীয়া সাহিত্য বিষয়ক এটা প্ৰবন্ধত ডক্টৰ কাকতীয়ে এটি সাৰুৱা মন্তব্য কৰিছিল। তেওঁ কৈছিল যে পুৰণি অসমীয়া সাহিত্যৰ প্ৰায় গোটেইখিনিয়েই শিক্ষামূলক (didactic)। তেখেতৰ কথাৰ লগত আৰু এটা কথা যোগ দিব পাৰি যে এই সাহিত্যৰ সৰহভাগেই দেৱবাদ নিৰ্ভৰ বা দেৱাশ্ৰয়ী। ইয়াৰ উদ্দেশ্য সৌন্দৰ্য্য সৃষ্টি নহয়। সৌন্দৰ্য্য উপলক্ষহে। এই সাহিত্যৰ প্ৰায় সকলোখিনিয়েই ধৰ্মীয় মতবাদৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত। ধৰ্মসম্প্ৰদায়ৰ লগত সম্পৰ্ক নথকা সাহিত্য অন্ত্যজ আৰু অপাংক্তেয়। ধৰ্মৰ লগত সম্পৰ্কবিহীন

সাহিত্যক সেই যুগৰ ৰুচিপৰায়ণ ভক্ত সাহিত্যিকসকলে গলত চেপি ধৰি, নামঘৰৰপৰা বাজ কৰিছিল। তথাপি সি নমৰি গছতল, লুইতৰ পাৰ, ধাননি পথাৰ আৰু ম'হৰ পিঠিত ভয়-সঙ্কোচেৰে জীৱনটো ৰক্ষা কৰি আছিল।

যোৱা শতাব্দীত আৰম্ভ হোৱা ইংৰাজ শাসনলৈকে অসমত মধ্যযুগ বুলি কব পাৰি। মধ্যযুগৰ সাহিত্য ধৰ্মনিৰ্ভৰ আৰু দেৱতা-শ্ৰয়ী, এই কথা পূৰ্বতে কোৱা হৈছে। ইয়াত পৃথিৱী আৰু মানুহৰ প্ৰাধান্য নাই, মানুহৰ আকাঙ্ক্ষা দেৱতাৰ সাযুজ্য বা সাৰূপ্য লাভ কৰা। মানুহ জীৱনটো এক অজ্ঞাত লোকৰ কাৰণে প্ৰস্তুতি, আৰু পৃথিৱী এই প্ৰস্তুতিৰ ক্ষেত্ৰ। ঐহিকজীৱনক অতি সামান্য গুৰুত্বহে এই সাহিত্যত দিয়া হৈছে।

পাশ্চাত্য জগতৰ সংস্পৰ্শত এই মধ্যযুগীয় দৃষ্টিভঙ্গীৰ সলনি হৈ আহিল। য়ুৰোপত যি জাগৃতি বা ৰেনেছাঁ প্ৰায় পঞ্চদশ শতাব্দীত আৰম্ভ হৈছিল, আমাৰ ইয়াত যোৱা শতাব্দীৰ প্ৰায় মাজভাগতহে আৰম্ভ হৈছে। পৃথিৱীপ্ৰধান আৰু মানৱমুখী এই ভাৱধাৰা প্ৰাচ্য আৰু পাশ্চাত্য দুয়ো জগততেই নৱজাগৃতিৰ (ৰেনেছাঁ) ফল যদিও, এই নৱজাগৃতি জগতৰ দুয়ো প্ৰান্ততে বেলেগ বেলেগ ৰূপত প্ৰকাশ পাইছে। এইবোৰ বহলাই কবলৈ গ'লে বহুত কথা। নৱজাগৃতিৰ ফলত ধৰ্ম আৰু ঈশ্বৰ যে একেবাৰে বাদ পৰি গৈছে এনে নহয়, ধৰ্মৰ সংকীৰ্ণতা বহুত পৰিমাণে কমিছে। মানুহৰ মনে বহুত বাধা-নিষেধ আৰু সংস্কাৰৰপৰা মুকলি হৈ সদায় গছকি থকা এই পৃথিৱী আৰু তাৰ অধিবাসী মানুহৰ প্ৰতি নতুন ধাৰণা পোষণ কৰিবলৈ লৈছে।

হিউমেনিজিম বা মানৱিকবাদ এই চিন্তাৰে এটা ফাল। এই মানৱিকবাদৰ ধাৰা ক্ষীণভাৱে হ'লেও অতি প্ৰাচীন কালৰপৰাই প্ৰবাহিত হৈ আহিছে। গ্ৰীক্‌সকলৰ man is the measure of things, মহাভাৰতৰ "ন মানুষ্যাৎ শ্ৰেষ্ঠতৰং হি কিঞ্চিৎ" আদি বাণীয়ে মানৱিকবাদ স্পষ্টকৈ ঘোষণা কৰিছে। কিছুকাল ধৰি এই উদাৰ

ভাৰবোৰ ধৰ্মীয় শাসনত চেপা খাই আছিল। য়ুৰোপৰ নৱজাগৃতিৰ সময়ৰপৰা মানুহৰ প্ৰাধান্য ক্ৰমে শক্তিশালী হৈ উঠিল। উনবিংশ শতিকাৰ প্ৰথম ভাগৰপৰাই বিজ্ঞানৰ অগ্ৰগতিৰ ফলত বাহ্যিক জীৱন আৰু মানসিক জীৱনৰ অভাৱনীয় পৰিবৰ্তন আৰম্ভ হ'ল। বেন্‌থাম, মিল্, কঁট আদি দাৰ্শনিকসকলৰ জীৱনদৰ্শনো এই পৰিবৰ্তনৰপৰাই উদ্ভৱ হয়। উপযোগবাদ (utilitarianism) প্ৰত্যক্ষবাদ বা ইতিবাদ (Positivism), আজি দৰ্শনত যুক্তি আৰু বাস্তৱ সত্যই বিশেষ আসন পোৱা দেখা যায়। ডাৰৱিন, হাৰ্বাট স্পেনছাৰ, হাক্সলী আদিৰ বৈজ্ঞানিক চিন্তাধাৰাই সেইকালৰ সমাজ-মন প্ৰায় ছাটি ধৰে, তাৰ ধ্বনি-প্ৰতিধ্বনি সাহিত্যতো স্পষ্টকৈ ধৰিব পাৰি। ফৰাছী দাৰ্শনিক কঁট আৰু তেওঁৰ পজিটিভিজিম মতবাদে মানৱিকবাদক এটা নতুন ৰূপ দিলে। কঁটেই সিংহাসনৰপৰা ঈশ্বৰক নমাই তাত মানুহক প্ৰতিষ্ঠা কৰিলে। এই অভিনৱ মানৱধৰ্ম প্ৰচলিত ধৰ্মবিলাকৰ দৰেই আচাৰ-অনুষ্ঠানযুক্ত এটা ধৰ্ম হৈ উঠিল। অলপ দিনৰ কাৰণে পশ্চিম য়ুৰোপত তেওঁৰ বিশেষ প্ৰভাৱ পৰিলক্ষিত হৈছিল, কিন্তু ক্ৰমে তাৰ জনপ্ৰিয়তা হ্ৰাস হবলৈ ধৰিলে।

এই প্ৰসঙ্গত লক্ষ্য কৰিব লগা কথা এইটোহে : নতুনকৈ পাশ্চাত্য জগতৰ প্ৰভাৱত অভিভূত হোৱা বঙ্গদেশত এই মতবাদৰ ভক্তৰ সংখ্যা আচৰিত ৰকমে বাঢ়িছিল। বঙ্কিম চট্টোপাধ্যায়, ভূদেব মুখোপাধ্যায় প্ৰভৃতি লেখত লবলগীয়া সাহিত্যিকসকলৰ ৰচনাত কঁটৰ প্ৰভাৱ স্পষ্ট। এই সম্বন্ধে এটা কথা শিক্ষিত সমাজত প্ৰচলিত হৈছিল যে there are more Comtists in Bengal than in France. ৰবীন্দ্ৰনাথৰ অনেক কবিতাত এই মতবাদ সোমাই আছে আৰু তেওঁৰ মানৱধৰ্মৰ আদৰ্শও কঁটৰ প্ৰভাৱৰপৰা মুক্ত নহয়।

চিন্তাজগতৰ এই পটভূমিত আধুনিক ভাৰতীয় তথা অসমীয়া সাহিত্যক নিৰীক্ষণ কৰিলেহে ইয়াৰ প্ৰকৃত ৰূপটো ধৰা পৰিব। বৃটিছ শাসকসকলে প্ৰবৰ্তন কৰা নতুন পাশ্চাত্য শিক্ষাৰ ফলস্বৰূপে

সমগ্র ভাৰতত যি সামাজিক আৰু মানসিক পৰিবৰ্তন ঘটিছিল, সেইবোৰৰ ঢৌৱে অসমীয়া মানুহ আৰু অসমীয়া সাহিত্যকো ভাল-কৈয়ে স্পৰ্শ কৰিছে।

আগতে উল্লেখ কৰি অহা হৈছে যে মধ্যযুগৰ সাহিত্য কৃষ্ণ-বিষ্ণু-শিৱ বা আন কোনো দেৱতাক অৱলম্বন কৰি ৰচনা কৰা হৈছিল। পৃথিৱী আৰু মানুহৰ ঠাই এই সাহিত্যত গৌণ আছিল। পৃথিৱী আৰু মানুহৰ এই জনম বৈকুণ্ঠ বা স্বৰ্গৰ কাৰণে এটা প্ৰস্তুতিৰ ক্ষেত্ৰ। পাৰ্থিৱ সম্পদ, নাৰীৰ প্ৰেম, আৰু সৌন্দৰ্য্য—এইবিলাকৰ প্ৰতি যি আকৰ্ষণ, সি ভয়-সঙ্কোচ-বৈৰাগ্যমিশ্ৰিত :

ক্ষণিক সংসাৰ বিলম্বত কাৰ্য্য নাই।
চিন্তামণি জন্ম হেৰা হাততে হৰাই॥
নাহিকে চেতন কাল-অজগৰে গিলে।
ধনজন জীৱন যাইবেক এক তিলে॥
বিষয়ত সুখ একতিলে কৰি চুৰ।
যমৰ কিঙ্কৰে ধৰি নিবে যমপুৰ॥

আকৌ— যি লক্ষ্মীত আশা কৰি সদায়ে আকুল মন
তেহো মহা চঞ্চল সৰ্ব্বথা।
বিষয়ত যত সুখ অন্তত সমস্তে দুখ
তাক যত্ন কৰি মৰা বৃথা॥
যতেক আছয় লোক সবাৰো আগত শোক
দুখময় সকলে সংসাৰ।
যতেক সুন্দৰী নাৰী পৰম অনৰ্থকাৰী
আতপৰে নাহিকে নিকাৰ॥

* * *

ইটো নৰতনু নেনা আগে কালে
বিষয় মিছা জঞ্জালে।

যেন বিষলতা চয় ফল ফুলে
আছে জক মক কৰি ॥
প্ৰথমে সুন্দৰ দেখন্তে পাছত
পৰশিলে যায় মৰি ॥

* * *

ওপৰৰ উদ্ধৃতিবিলাকৰপৰাই মধ্যযুগৰ কৱিসকলৰ জীৱন-দৰ্শনৰ আভাস পাব পাৰি।

অসমীয়া সাহিত্যৰ আধুনিক যুগ উনবিংশ শতাব্দীৰ শেষৰকালে অসমীয়া সাহিত্যত যি নতুন পৰিবৰ্তনে দেখা দিলে, বেজবৰুৱা, চন্দ্ৰকুমাৰ আৰু হেম গোসাঁই, ৰত্নেশ্বৰ মহন্ত এইসকল ইয়াৰ আগৰণুৱা আছিল। পৃথিৱীৰ বিচিত্ৰ শোভা, নৰ-নাৰীৰ শাৰীৰিক সৌন্দৰ্য্য, মানুহ হিচাপে মানুহৰ গৌৰৱ, সাম্প্ৰদায়িক ধৰ্মৰপৰা বিমুক্তি—এইবোৰ এই নতুন সাহিত্যৰ বিষয়।

চন্দ্ৰকুমাৰ আগৰৱালাৰ কৱিকৰ্মৰ ফল জোখত সৰু হলেও ইয়াৰ মাজেদি নতুন যুগৰ এই ভাৱবোৰ প্ৰকাশ পাইছে। বেজবৰুৱা ডাঙৰীয়াই কৈছিল, 'প্ৰতিমাখনি সৰু, কিন্তু ই নিভাঁজ সোণৰ।' সোণৰ যে হবই লাগিব, তাৰ কোনো অৰ্থ নাই। থাপনাৰ আগত সজাই থোৱা পিতলৰ শৰাই আৰু ভিতৰত চাউল ভৰাই বন্তি জ্বলাই লৈ যোৱা দুণৰি – এই দুয়োটাৰে সৌন্দৰ্য্য সকলোৱে বুজে। অকল কাঞ্চন কৌলীন্যই কৌলীন্য নহয়। বেজবৰুৱা ডাঙৰীয়াই নিভাঁজ সোণ কথাষাৰ বহুকালস্থায়ী অৰ্থত যদি ব্যৱহাৰ কৰিছিল, তেন্তে সেই কথা ভাবিবলগীয়া। আগৰৱালাৰ কৱিতাৰ মাজৰ দুই-চাৰি পংক্তি বা শ্লোক দীৰ্ঘকালৰ কাৰণে জীয়াই থাকিব পাৰে। সেইটো সময়েহে নিৰ্দ্ধাৰণ কৰিব। জগতৰ শ্ৰেষ্ঠ কৱিসকলৰ সকলো বাঙ্‌ময় প্ৰচেষ্টাও স্থায়ী হৈ মানুহৰ সোঁৱৰণত নাথাকে। কাব্যৰ এনে স্থায়িত্ব নিৰ্ভৰ কৰে ভাৱব্যঞ্জকতা, শ্ৰুতিমধুৰতা, বিশ্বজনীনতা আদি অনেক গুণৰ সমষ্টিৰ ওপৰত। এনে গুণৰ সমাবেশ সকলো কৱিৰ ভাগ্যত

নঘটে, তেনে গুণসম্পন্ন ৰচনা মহাসমুদ্ৰৰ পানীৰ মাজত সিঁচৰিত হৈ থকা দুটি-এটি উজ্জ্বল বিন্দুৰ দৰে।

চন্দ্ৰকুমাৰ আগৰৱালাৰ কাব্যৰ বিচাৰ কৰোঁতে তেওঁক আধুনিক অসমীয়া কৱিতাৰ অগ্ৰণী হিচাপে ধৰিব লাগিব। বৈষ্ণৱ সাহিত্যত নাৰীৰ ৰূপৰ বৰ্ণনা আছে। কিন্তু সেই বৰ্ণনাৰ লক্ষ্য স্তুতি বা বন্দনা নহয়, নিন্দাহে। আগৰৱালাৰ 'মাধুৰী'ৰ ৰূপ বৰ্ণনা বৈষ্ণৱ কৱিসকলৰ বৰ্ণনাৰ দৰে বিস্তৃত নহয়, সংযত। ইয়াত নাৰী-সৌন্দৰ্য্যক আপোন মহিমাত প্ৰতিষ্ঠিত কৰিছে। এই কৱিতাত ব্যৱহাৰ কৰা কালিদাসৰ দুটি শব্দই গোটেই বৰ্ণনাৰ ওপৰতে এটি গাম্ভীৰ্য্যৰ পোহৰ পেলাইছে। ইয়াত উল্লেখ কৰিব পাৰি যে সমসাময়িক হেমচন্দ্ৰ গোস্বামীৰ 'প্ৰিয়তমাৰ চিঠি'ত প্ৰিয়তমাৰ কাউৰীঠেঙীয়া আখৰকেইটা গুৰুঘৰীয়া নিৰ্মালিতকৈয়ো অধিক আদৰৰ বস্তু।

পাশ্চাত্য জগতৰপৰা বিয়পি অহা সাম্যবাদ, পীড়িত আৰু দৰিদ্ৰৰ প্ৰতি সহানুভূতি, দাম্ভিক অত্যাচাৰীৰ বিৰুদ্ধে বিদ্ৰোহ ঘোষণা —এইখিনিও আগৰৱালাৰ কাব্যৰ আন কিছুমান বিশেষত্ব। প্ৰতিমাৰ দুই-এটা কৱিতাত আৰু বীণ-বৰাগীৰ প্ৰায় সকলো ঠাইতে একেবাৰে স্পষ্ট। পাঠকসকলৰ অতি প্ৰিয় 'আঙুলি বুলাব জনা হলে আজি' আদি বিদ্ৰোহসূচক উক্তিখিনি অতিশয়োক্তি অলঙ্কাৰ বুলিহে ধৰিব লাগে। আগৰৱালাৰ বিদ্ৰোহ সাত্বিক আৰু ভকতীয়া বিদ্ৰোহ। পৰৱৰ্ত্তীকালৰ বঙালী কৱি নজৰুল ইছলামৰ দৰে কৱি দৃষ্টিভঙ্গীৰ পৰা ই সম্পূৰ্ণ পৃথক।

পৃথিৱীয়েই মানুহৰ নিজাপী ঘৰ আৰু মানুহেই দেৱতা, পৰাৎপৰ মানুহে পাদ্য-অৰ্ঘ্য পাবৰ যোগ্য—এই কঁট দৰ্শনৰ ভাৱবোৰো তেওঁৰ কেইবাটাও কৱিতাত ব্যক্ত হৈছে। মানুহৰ প্ৰতি মানুহৰ অমানুষিকতাও তেওঁৰ বেজাৰৰ এটা কাৰণ। বহুত দূৰত থকা স্বৰ্গলৈ আকাঙ্ক্ষা নকৰি পৃথিৱীকে স্বৰ্গৰাজ্যত পৰিণত কৰিব লাগে,

এইটোও তেওঁৰ বিশেষ বাণী। এইবোৰ কথা অলপ প্ৰচাৰগন্ধী হলেও বিষয়বস্তুৰ গৌৰৱতেই কাব্যৰ দুৱাৰডলিত ভৰি দিছে।

চন্দ্ৰকুমাৰৰ কবিতাত আন মানসিক ভোজ্যও আছে। অকল পাশ্চাত্য চিন্তাৰেই নহয়, ভাৰতীয় চিন্তাৰো বাহন হৈছে। উদাহৰণ-স্বৰূপে বিশ্বভাৱৰীয়া বোলা কবিতাটোত ভাৰতীয় দৰ্শনৰ মৰ্মকথা প্ৰকাশ কৰিছে। মানুহ নিজেই অনোৰনীয়ান্ মহতো মহীয়ান্, নিজেই গৱেষণা আৰু গৱেষক, কৰ্ম আৰু কৰ্তা, নামৰূপৰ অতীত নিৰঞ্জন। মায়া বোলা কবিতাত সাংখ্যৰ পঞ্চতন্মাত্ৰৰ কথা সুন্দৰীৰ ৰূপ-লাৱণ্যৰ সহায়েৰে বৰ্ণাইছে।

লোকগীতৰ মাতকথা আৰু সুৰৰ লগত আধুনিক কবিতাৰ সম্বন্ধ ঘটোৱা বিষয়ত আগৰৱালাই বাটকটীয়া। তাৰ পাচতেই বেজবৰুৱাই এইফালে হাত দিয়ে। পৰৱৰ্তীকালৰ কাব্যত লোকগীতিৰ প্ৰভাৱৰ ইয়াতেই আৰম্ভ। অসমৰ গাৱঁলীয়া দৃশ্য—ফুলা সৰিয়হভৰা, তামোল-লেতেকু-বাঁহগছৰে ভৰা এৰাবাৰী, চাপৰি বজাই থকা যখিনীছোৱালী আগৰৱালাৰ কবিতাত প্ৰথমে দেখা পাওঁ। এই স্থানীয় ছবিবোৰ বেজবৰুৱা, বজ্ৰেশ্বৰ মহন্ত, দুৰ্গেশ্বৰ শৰ্মাৰ কবিতাতো দেখা যায়।

আগৰৱালাৰ কবিতাৰ ভাষা আৰু ছন্দ সৰল, আড়ম্বৰহীন আৰু সমাহিত। ইয়াৰ সঙ্গীতময় ভাষাৰ উন্মাদনা নাই। প্ৰকৃতি, মানৱ-বন্দনা, নিয়ৰ, তেজীমলা আৰু বীণ-ব'ৰাগীত বিষাদৰ আঁটপৰা চিন্তাশীল লিৰিকৰ স্পন্দন আছে। অনেক ঠাইত ভাবৰ হেঁচাত ভাষা-ছন্দ গদ্যগন্ধী হৈ পৰিছে। 'শুকুলী হাতীত উঠি গোসাঁয়ে দেখিলোঁ এন্ধাৰত দিলেহি পোহৰ মেলি···' এই কবিতাত সাধুকথা, পুৰাণ আদিৰ চিত্ৰকল্পৰ সমাবেশ হৈছে আৰু প্ৰতীকৰ সহায়ত আন্ধাৰ পোহৰৰ চিৰকলীয়া যুজিৰ নোহোৱা ৰণৰ ইঙ্গিত দিছে।

কাব্যত ঘাইকৈ তিনিটা উপাদান মানুহে বিচাৰে। সঙ্গীত, চিত্ৰ আৰু চিন্তা। সৰহভাগ কাব্যতে এই তিনিওটা বস্তু একেলগে

পাবলৈ আশা কৰিব নোৱাৰি। আগৰৱালাৰ কবিতাতো চিন্তাৰ খোৰাক সৰহ, সঙ্গীত আৰু চিত্ৰ তাকৰ।

কোনো কোনো সমালোচক পণ্ডিতে প্ৰথম আধুনিক অসমীয়া কবিসকলক ৰোমাণ্টিক বা নৱন্যাসৰ কবি বুলি আখ্যা দিয়ে। তেনে এটা আচহুৱা 'লেবেল্' মাৰি দিয়াটো মই অলপধতুৱা মনৰ প্ৰবৃত্তি বুলি ভাবোঁ। ৰোমাণ্টিক কথাতো বেলেগ দেশৰ বেলেগ কালৰ পৰিবেশত সৃষ্টি হৈছিল। অৱশ্যে ৰোমাণ্টিক যদি কাব্যৰ এটা বিশেষ স্বভাৱ বুলি ধৰা যায়, তেন্তে ইয়াক বেলেগ নাম দিবও পাৰি।

আগৰৱালাক 'ক্লাছিকেল্' কবি বুলিবৰহে মন যায়। তেওঁৰ কবিতাত ক্ষোভ নিৰাশা নাই। তেওঁ আশাবাদী, আদিৰ্শবাদী। ৰাক্ষসীৰ মাজতো তেওঁ সৰমাৰ দৈৱীগুণ আৱিষ্কাৰ কৰিছে। তেওঁৰ প্ৰকাশভঙ্গীও সম্পূৰ্ণ সৰল, সাত্বিক, ঋজু। চন্দ্ৰকুমাৰ অসমীয়া বৈষ্ণৱ-সাহিত্য প্ৰচাৰক হৰিবিলাস গুপ্তৰ আত্মজ। কঁটৰ প্ৰত্যক্ষ বা পৰোক্ষ অনুগামী হৈয়ো তেওঁ হঠাতে কৈ উঠিছে :

দুখ দূৰ কৰি জগত উদ্ধাৰ
কৰাহে জগত স্বামী।
* * *
প্ৰভুৰ কাষলৈ নিনিয়ে যি সুখে
হিয়াৰ যাতনা মাথো।
জড় জগতৰ চেতনা নিয়ন্তা
ৰথৰ সাৰথি তুমি।

চন্দ্ৰকুমাৰৰ কবিতাই পাশ্চাত্য দাৰ্শনিক ভাব, প্ৰাচীন ভাৰতীয় চিন্তা, অসমীয়া লোকগীতিৰ ভাৱভঙ্গী এই সকলোবোৰ সামৰি লৈ, আধুনিক অসমীয়া কাব্যৰ দীঘলীয়া শাৰীৰ আগতে ঠাই লৈছে। তেওঁ কোনো ধৰ্ম-সম্প্ৰদায়ৰ মুখপাত্ৰ নহয়। পৃথিৱীখনৰ প্ৰতি শ্ৰদ্ধা আৰু পৃথিৱীৰ মানুহৰ আশা-আদৰ্শ তেওঁৰ কাব্যৰ মাজেদি প্ৰকাশ পাইছে। তেওঁৰ কাব্যৰ সৰহখিনি কিছুকালৰ মূৰত মানুহে পাহৰি

যাব, সাহিত্যৰ বুৰঞ্জীৰ গৱেষক আৰু শিক্ষকে আগৰৱালাৰ পুৰণি সংস্কৰণ বিচাৰি হাবাথুৰি খাব লাগিব। গৌৰৱৰ কথা এই যে আধুনিক যুগৰ আৰম্ভতে বিশ্বমানৱৰ আশা-আকাঙ্ক্ষাৰ সুৰ দিওঁতা সহস্ৰ কৱি-কণ্ঠৰ লগতে আচহুৱা অসমীয়া কণ্ঠও মিহলাই আগৰৱালা কবিয়ে অসমীয়া জাতিৰ প্ৰতিনিধিত্ব কৰিছে।

॥ শ্ৰদ্ধাঞ্জলি ॥

(৺চন্দ্ৰকুমাৰ আগৰৱালাৰ জন্ম শতবাৰ্ষিকী উপলক্ষে)

চন্দ্ৰকুমাৰ আগৰৱালা ভৱিষ্যত মানৱৰ কবি।

ভৱিষ্যত মানৱৰ কবি বোলাৰ অৰ্থ এয়ে যে আগন্তুক কালৰ, পৃথিৱীখন আৰু মানুহ কেনে হ'ব, তেওঁলোকৰ আশা আৰু আদৰ্শ কেনে হ'ব, এই কথাই ঘাইকৈ চন্দ্ৰকুমাৰ আগৰৱালাৰ কবিতাৰ মাজেদি প্ৰকাশ পাইছে। যোৱা শতাব্দীলৈকে ভাৰতীয় সাহিত্যত ধৰ্মীয় আৰু সাম্প্ৰদায়িক মনোভাৱৰ ৰাজত্ব চলিছিল। সেই সাহিত্যত দেৱতা প্ৰধান, মানৱ গৌণ, স্বৰ্গ প্ৰধান, পৃথিৱী গৌণ। যোৱা শতাব্দীত ইউৰোপ তথা ভাৰতৰ ওপৰেদি মানৱিকবাদৰ (Humanism) যি ঢৌ বাগৰি গৈছিল তাৰ ঢৌৱে আহি ভাৰতৰ এমূৰে থকা অসমকো কোবাইছিল। এই মত ভাৱৰ প্ৰভাৱত পুৰণি মূল্যৰ (Value) পৰিবৰ্তন ঘটিল। ফৰাছী দাৰ্শনিক কঁটে (Conte) প্ৰত্যক্ষবাদ (Positivism) এই নতুন দৰ্শনৰ এটি শক্তিশালী প্ৰভাৱ হৈ উঠিল। এই ভাৱধাৰাৰ ফলত ধৰ্মৰ সঙ্কীৰ্ণতা কমিল। দৰিদ্ৰ আৰু প্ৰপীড়িত মানুহবোৰৰ প্ৰতি সমবেদনাৰ বাণী শুনা গ'ল। মানুহৰ যুক্তিৰ ওপৰত অধিক আস্থা স্থাপন কৰা হ'ল। মানৱৰ গৌৰৱৰ এই জয়গান অতীত কালৰপৰাই মাজে সময়ে শুনা যায়। মহাভাৰতৰ উদাত্তবাণী—ন মানুষ্যাৎ শ্ৰেষ্ঠতৰং হি কিঞ্চিৎ। গ্ৰীক কৱিৰ বাণী—

> **Many are the wonders of the world**
>
> **And none so wonderful as man** (*Sophocles*)

এই কথাকাকিয়ে পৰৱৰ্তীকালৰ ইংৰাজ নাট্যকাৰৰ "What a

piece of work is a man!" আদি কথাৰ আগজাননী। মানুহৰ শ্ৰেষ্ঠত্ব মানুহৰ গৌৰৱ এই কথা মাজে মাজে শুনিলেও স্বৰ্গ আৰু ধৰ্ম এই কথাই—এই আদৰ্শবোৰ তল পেলাই থৈছিল। Renaissance বা নৱজাগৃতিৰ দিনৰপৰা মানুহ নিজৰ আত্মাৰ প্ৰতি সচেতন হ'ল। ঊনবিংশ শতাব্দীৰ জগতব্যাপী আন্দোলনে ৰাজনীতি আৰু অৰ্থনীতিৰ ক্ষেত্ৰতো এই আদৰ্শবোৰ বলৱন্ত আৰু জীৱন্ত কৰি তুলিলে। কবি-সাহিত্যিকৰ লেখাৰ মাজেদি এই আদৰ্শৰ ধ্বনি-প্ৰতিধ্বনি জগতৰ সকলো ভাষা-সাহিত্যতে শুনিবলৈ পোৱা গৈছে। ভাৰততো ৰামকৃষ্ণ-বিবেকানন্দৰ আন্দোলন এই জগতব্যাপী মানৱিক-বাদৰ প্ৰকাশ মাত্ৰ। ৰবীন্দ্ৰনাথৰ কাব্যতো প্ৰত্যক্ষ আৰু পৰোক্ষভাৱে এই সুৰকেই শুনা যায়। চন্দ্ৰকুমাৰৰ কবিতা জোখত তাকৰ হ'লেও এই নতুন জগতৰ আশা-আকাঙ্ক্ষা ইয়াৰ মাজেদি ব্যক্ত হৈছে।

মোৰেই মুখেদি মানৱ প্ৰাণৰ
ফুটক আকুল মাত।
মোৰ চিন্তাতেই গূঢ় ৰহস্যৰ
সত্য হক প্ৰতিভাত।

তেওঁৰ ছয়োখন পুথিৰ বেলেগ বেলেগ ঠাইত সিঁচৰিত হৈ থকা ভাববোৰ এই উদ্ধৃতিবিলাকৰপৰাই ধৰিব পাৰি। 'মানৱ বন্দনা' নামৰ কবিতাই তেওঁৰ জীৱন-দৰ্শনৰ প্ৰতিনিধিত্ব দাবী কৰে।

মানৱী জনম দিয়া উটুৱাই
মানৱী কৰম সোঁতে
মানুহৰ মৰম বুজিবা মানুহে
ধৰম যে মৰমতে॥
মানুহেই লগ মানুহেই সংগ
মানুহেই পৰাৎপৰ,
এই যে পৃথিবী স্বৰ্গতো অধিক,
মানুহৰ নিজাপী ঘৰ।

মানুহেই দেৱ মানুহেই সেৱ
মানুহ বিনে নাই কেৱ।
কৰা কৰা পূজা পাদ্য অৰ্ঘ্য লই
জয় জয় মানৱ দেৱ!

মানুহৰ প্ৰতি মানুহৰ অমানুষিকতা তেওঁৰ কৰিতাৰ কেইবা ঠাইতো প্ৰকাশ পাইছে—

কুটুমেই ৰান্ধে কুটুমেই বাঢ়ে
কুটুমে কুটুমক খায়,
কুটুমৰ তেজেৰে বস্তি জ্বলালে
মজিয়া ভকে ভকায়।

আকৌ—

মানুহৰ চোতালত মাধুৰী ফুটিলে
মানুহে নিচিনি হায়।
সাৰি তুলি ছিঙি মোহাৰি পেলালে
মানুহৰ মৰমো নাই।

(তেজীমলা)

এইটো কথা বিশেষকৈ মন কৰিবলগীয়া যে চন্দ্ৰকুমাৰে বুঢ়ীআইৰ মুখৰ পুৰণি অথচ অতি সৰল কথাৰে আধুনিক জটিল জগতৰ ইঙ্গিত দিছে। মানুহৰ পৰম কৰ্তব্য সম্বন্ধে আগৰৱালাই কৈছে—

পৃথিৱীক তোলা স্বৰ্গৰ খাপলৈ
স্বৰ্গক নমাই আনা,
সৰগ নহয় দূৰ দূৰণিৰ
বাহিৰবো নোহে জানা।

কৰিব মতে পৃথিৱীক নতুন গঢ় দিয়াটোৱেই মানুহৰ দায়িত্ব। এই উপেক্ষিতা পৃথিৱীক স্বৰ্গত পৰিণত কৰা মানুহৰে কাম। মানুহে

দুৰৰ এখন স্বৰ্গ বিচাৰি ফুৰাৰ প্ৰয়োজন নাই। পৃথিৱীৰ বিভিন্ন দেশৰ কবিয়েও এই সুৰতেই গীত জুৰিছে—

We men of Earth have here the Staff
Of paradise—we have enough !
We need no other Stones to build
The temple of the Unfulfilled—
No other ivory for the doors—
No other marbles for the floors—
No other Cedor for the beam
And dome of man's immortal dreams.

(*Markham*)

[আমি পৃথিৱীৰ অধিবাসী। স্বৰ্গ ৰচনা কৰাৰ উপাদান আমাৰ হাতত আছে, যথেষ্ট আছে। অপূৰ্ণ আদৰ্শৰ মন্দিৰ সাজিবৰ কাৰণে আমাক আন ঠাইৰ শিল নালাগে, দুৱাৰ সাজিবলৈ হাতীদাঁত নেলাগে, মজিয়াৰ কাৰণে মাৰ্বল নালাগে, চটি-মাৰলিৰ বাবে চন্দনৰ কাঠো নেলাগে, আমাৰ হাতত থকা বস্তুৰে আমি মানুহৰ অমৰ স্বপ্নৰ চূড়া নিৰ্মাণ কৰিম।]

আকৌ আন এখন দেশৰ কবিৰ বাণী—

And men the Stumbler and finder, goes on,
Man the dreamen of deep dreanis,
Man the shaper of amd maker,
Man the answerer..........
Man is a long time coming.
Man will yet win.

—*Carl Sandburg*

[মানুহ গৈ আছে, গৈ আছে—উজুটি খাইছে, তথাপি গভীৰ স্বপ্ন দেখি গৈয়ে আছে। মানুহে নিৰ্মাণ কৰিছে, মানুহে প্ৰশ্নৰ

উত্তৰ দিছে। এইদৰে যুগে যুগে গৈয়ে আছে, গৈয়ে আছে। শেষত মানুহৰেই জয় হৈছে।]

শেষত আগৰৱালাৰ 'আত্মদান' কবিতাৰে সামৰণি মাৰোঁ—

হাত নাপাতিবা আশা ভঙ্গ হ'ব
ধৰিবাঁ সকলো কাম।
পাত নেফালিবা ধৰ্ম নাশ হ'ব।
লবাহে সকলো নাম।
নেচাই নেথাকিবা বুদ্ধি খৰ্ব হ'ব
লভিবা সকলো জ্ঞান।
নিদি নাথাকিবা আটাইকে আঁটিব
কৰিবা সকলো দান।*

——

* ১৬শ সংখ্যা নগাওঁ কলেজ আলোচনীত প্ৰকাশিত (১৯৬৭)।

॥ গোহাঞিবকবাব শ্ৰীকৃষ্ণ ॥

ভাৰতৰ ঐক্য ভাৰতৰ সংস্কৃতিত নিহিত। ভাৰতীয় হিন্দুসকলৰ বেলেগ বেলেগ জাত আৰু ধৰ্ম-সম্প্ৰদায় থাকিব পাৰে। তেওঁলোকৰ সুকীয়া সুকীয়া আঞ্চলিক ভাষা থাকিব পাৰে। তেওঁলোকৰ নিয়ম-কাৰণ, আচাৰ-ব্যৱহাৰৰ বিভিন্নতা আছে। কিন্তু এই সকলোবোৰ বাহিৰৰপৰা চকুত পৰা অনৈক্যৰ মাজত এটি মৌলিক ঐক্য চিৰকাল অছেদ্য-অভেদ্য হৈ বৰ্তি আছে; অৱস্থাৰ পৰিৱৰ্তনে তাৰ ধ্বংসসাধন কৰিব পৰা নাই। বিদেশী আক্ৰমণকাৰীৰ[১] ঢৌ আহিছে, মাৰ গৈছে; বিদেশী শাসকৰ শাসন-শোষণ আহিছে, গৈছে; যুগে যুগে বুৰঞ্জীৰ আধ্যা এটাৰপৰা আন এটালৈ বাগৰিছে; ৰাজবংশ সাগৰৰ ঢৌৰ দৰে উঠিছে, নামিছে। কিন্তু কোনো শক্তিয়েই ভাৰতীয় হিন্দুৰ এই ঐক্য সূত্ৰডালি ছিঙিব পৰা নাই। মুছলমান আক্ৰণকাৰীসকলে এহাতে কোৰাণ, ইহাতে কৃপাণ লৈ ভাৰত আক্ৰমণ কৰিলে। অলেখ ভাৰতীয়ই আক্ৰমণকাৰীক প্ৰতিৰোধ কৰিবলৈ গৈ প্ৰাণ বিসৰ্জন দিলে; অনেক হিন্দু-মন্দিৰ তথা কৃষ্ণ মন্দিৰ[২] ধ্বংস আৰু লুণ্ঠিত হ'ল; অসংখ্য দেৱমূৰ্তিৰ অৱমাননা কৰা হ'ল, ধন-সোণ-হীৰা-মুকুতা আক্ৰমণকাৰীয়ে দেৱ-মন্দিৰ লুট কৰি লৈ গ'ল। বহু নৰ-নাৰীক বলপূৰ্বক ধৰ্মান্তৰ গ্ৰহণ কৰিবলৈ বাধ্য কৰালে আৰু

১। She let the legious thunder past
And plunged in thought again.—*M. Arnold.*

২। যেনে, মথুৰাৰ কেশৱ মন্দিৰ।

অনিচ্ছুক বহু হিন্দু লোকক ধৰ্মৰ নামত হত্যা কৰিলে। এইবোৰ কাল্পনিক কথা নহয়, বুৰঞ্জীৰ নিৰ্মম আৰু কঠোৰ সত্য।

তথাপিও হিন্দু নৰ-নাৰীৰ অন্তৰত ভগৱন্ত শ্ৰীকৃষ্ণৰ সাম্ৰাজ্যখন আজিও আগৰ দৰেই বৈ আছে আৰু ভৱিষ্যৎ কালতো এই সাম্ৰাজ্যৰ শ্ৰী আৰু বিস্তৃতিৰ হ্ৰাস নহ'ব। শ্ৰীকৃষ্ণৰ পৱিত্ৰ নাম সমগ্ৰ ভাৰতৰ চুকে-কোণে আজিও কোটি কোটি নৰ-নাৰীৰ মুখে মুখে ধ্বনিত। কালমায়াদিৰ অধিকাৰী, সৃষ্টি-স্থিতি-অন্তকাৰী, অৰ্জুনৰ ৰথৰ সাৰথি দুঃখহাৰী শ্ৰীকৃষ্ণ ভগৱন্তৰ নাম সুখে-দুখে, উৎসৱে-ব্যসনে আজিৰ দিনতো ভাৰতবৰ্ষৰ হিন্দুৱে পৰম শ্ৰদ্ধাৰে উচ্চাৰণ কৰে। আজি অতি কমেও প্ৰায় তিনি হেজাৰ বছৰ ভাৰতবাসীৰ অন্তৰত শ্ৰীকৃষ্ণই পৰম প্ৰিয়তম গুৰুৰ গুৰুৰূপে ৰাজত্ব কৰি আহিছে। শ্ৰীকৃষ্ণ-উপাসনা কোনো নতুন 'কাল্ট' (cult) নহয়। ই পৃথিৱীৰ সমানেই পুৰাতন, পৰম্পৰাক্ৰমে চলি আহি আছে।

শ্ৰীকৃষ্ণ ধৰ্মৰ অপূৰ্ব বিশ্বজনীনতা দেখি এজন খৃ ধৰ্মী পণ্ডিতে ইয়াক যীশুখৃষ্টৰ আবিৰ্ভাৱৰ পিচত খৃষ্টীয় ধৰ্ম অনুকৰণ কৰি গঢ়ি উঠা ধৰ্ম বুলি প্ৰমাণ কৰিবলৈ বৃথা চেষ্টা কৰে। পশ্চিমীয়া বহুত লোকৰ মতে ভাৰতত একো ভাল কথা ওলাব নোৱাৰে, কিবা হলেও পশ্চিমৰ অনুকৰণৰপৰাহে হব। অৱশ্যে পশ্চিমীয়া গৱেষক পণ্ডিতসকলৰ মতে কুৰুক্ষেত্ৰ যুদ্ধ খৃষ্টপূৰ্ব পঞ্চদশ শতাব্দীত হৈছিল আৰু শ্ৰীকৃষ্ণ সেই সময়ত বৰ্তমান আছিল। বেদ উপনিষদৰপৰা আৰম্ভ কৰি পুৰাণ-ভাৰত-গীতালৈকে আৰু মধ্যযুগৰ ভাৰতীয় কৱিসকলৰ গীতালৈকে শ্ৰীকৃষ্ণৰ জীৱন-কথা ভাৰতীয় সাহিত্যৰ মনোৰম আধাৰ হৈ অদ্যাপিও শ্ৰী-মন্ত হৈ আছে।

দাৰ্শনিক কৱি কৃষ্ণ দ্বৈপায়ন ব্যাস মুনিয়ে শ্ৰীকৃষ্ণৰ জীৱন-কাহিনী মহাভাৰতত কৈ গৈছে। হৰিবংশ আৰু ভাগৱত পুৰাণত শ্ৰীকৃষ্ণ কথাক আৰু বিস্তৃত কৰি বৰ্ণোৱা আছে। মহাভাৰতৰ যুদ্ধৰ কালৰ শ্ৰীকৃষ্ণ ঐতিহাসিক ব্যক্তি, ইয়াক দুই কৰা বা প্ৰমাণৰ দ্বাৰাই অসিদ্ধ

কৰা কঠিন। ব্যাসদেৱ বুৰঞ্জীলিখক নাছিল, জীৱনীকাৰো নাছিল। তেওঁ আছিল দাৰ্শনিক কৱি। কাব্যৰ মাজেদি ভক্তি আৰু দৰ্শনৰ শিক্ষা দি গৈছে—সেই কাব্য বুৰঞ্জী আৰু কল্পনাৰে মিহলি। অৱশ্যে আধুনিক অবিশ্বাসী আৰু যুক্তিবাদী মনে বহুত কথা মানি লব নোখোজে।

সৰ্বসাধৰণৰ সৰল (unsophisticated) ভক্তৰ মনত ভগৱন্ত শ্ৰীকৃষ্ণ যুক্তি-তৰ্কৰ অতীত। তথাপিও যুক্তিবাদী পণ্ডিতসকলে শ্ৰীকৃষ্ণৰ ঐতিহাসিকতা যুক্তিৰে প্ৰমাণ কৰিবলৈ বিচাৰিছে। পুৰাণ-শাস্ত্ৰত বৰ্ণনা কৰা অথচ 'ৰুচিবাগীশ' লোকে অনুমোদন কৰিব নোৱাৰা কিছুমান কাৰ্য্য শ্ৰীকৃষ্ণৰ গাৰপৰা আঁতৰাই লৈ তেওঁক আদৰ্শমানৱ আৰু সমাজৰ নায়ক কৰিবলৈ চেষ্টা কৰা হৈছে। এনে পণ্ডিতসকলৰ ভিতৰত বঙ্গৰ বিখ্যাত ঔপন্যাসিক বঙ্কিমচন্দ্ৰই আগৰণুৱা। হিন্দুধৰ্মক উপলুঙা কৰি হীন প্ৰতিপন্ন কৰিব খোজা পণ্ডিতসকলৰ মুখত সোপা দিবলৈ তেওঁ কম অধ্যয়ন আৰু গৱেষণা কৰা নাছিল। কৃষ্ণচৰিত সম্পৰ্কে বঙলাত লিখা বঙ্কিমবাবুৰ প্ৰবন্ধসমূহ যেনে যুক্তি আৰু তথ্য-সমৃদ্ধ, আন ভাৰতীয় ভাষাত তেনে আলোচনা অতি বিৰল। অৱশ্যে পৰৱৰ্তীকালত লোকমান্য বালগঙ্গাধৰ তিলকে মহাৰাষ্ট্ৰী ভাষাত লিখা তেখেতৰ গীতা-ৰহস্যত (কৰ্মযোগ শাস্ত্ৰ) এই বিষয়ে ভালেখিনি নতুন কথা কৈছে।

বঙ্কিমচন্দ্ৰৰ প্ৰত্যক্ষবাদে (Positivism) পৰকা যুক্তিবাদী মনে ভাৰতীয় ভক্তিবাদৰ গভীৰ অভিজ্ঞতাপুষ্ট অনুভূতিবোৰৰ একেবাৰে তলিলৈ বুৰ মাৰিব পৰা নাছিল, ওপৰতে অৱগাহন কৰিছিল যেন হে লাগে। সেইগুণে তেওঁ শ্ৰীকৃষ্ণৰ জীৱনৰ বহুত ঘটনাকে নৈতিক আৰু সামাজিক ৰুচিৰ দোহাই দি 'প্ৰুনিং' কৰি পেলাইছিল আৰু ভাৰতীয় মনৰ ওপৰত থকা কৃষ্ণ উপাখ্যানৰ আচৰিত প্ৰভাৱৰ কথা নিজেও উপলব্ধি কৰিব নোৱাৰিছিল ; আৰু আনকো বুজাবলৈ অসমৰ্থ হ'ল। বৰং ছাৰ জৰ্জ গ্ৰীয়াৰ্ছনৰ দৰে বিদেশী পণ্ডিতেও

বঙ্কিম চট্টোপাধ্যায়ভকৈ ভাৰতীয় মনৰ গভীৰতা ভালকৈ বুজিছিল যেন লাগে।

মহাভাৰত আৰু পুৰাণৰ শ্ৰীকৃষ্ণ একেজনাই নে বেলেগ? এই প্ৰশ্ন বহুতেই কৰে। পাণ্ডৱৰ সহায়কাৰী কৃষ্ণ, অৰ্জুনৰ সাৰথি কৃষ্ণ, ভাগৱৎগীতাৰ বক্তা কৃষ্ণ, নন্দগোপকুমাৰ কৃষ্ণ, গোপীজনবল্লভ কৃষ্ণ, যাদৱেন্দ্ৰ কৃষ্ণ —এই সকলোবোৰ একেজন ব্যক্তিয়েই নে? অধ্যাপক ভিন্‌টাৰনিংজে তেওঁৰ সংস্কৃত সাহিত্যৰ বুৰঞ্জীত কয়, পাণ্ডৱ-বান্ধৱ, গীতা ব্যাখ্যাতা, কংস কেশীনিসূদন, গোপীভৰ্তা, দশাকৃতি ধাৰণ কৰোঁতা বিষ্ণুৰ পুনাৰ্ৱতাৰ কৃষ্ণ একেগৰাকীয়েই বুলি ভবাটো টান।

এইবোৰ কথাৰ আলোচনা কৰিবলৈ গ'লে অন্ত নাই। ইয়াকে মাত্ৰ থোৰতে কৈ থব পাৰি যে হৰিবংশকে ধৰি পুৰাণবিলাকে শ্ৰীকৃষ্ণৰ ব্যক্তিগত আৰু পাৰিবাৰিক জীৱনৰ কাহিনী বৰ্ণাইছে; আৰু মহাভাৰতে তেওঁৰ ৰাজহুৱা অৰ্থাৎ সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক জীৱনৰ কথা বিশেষকৈ বৰ্ণাইছে। পুৰাণবিলাকত বৰ্ণোৱা হৈছে তেওঁৰ জন্ম, শৈশৱ আৰু কৈশোৰ, লীলা, মথুৰাৰ জীৱন, দ্বাৰকাত বসতি, তেওঁৰ পত্নী আৰু পো-নাতি, বৃষ্ণি-পৰিয়ালৰ কথা। মহাভাৰতত আমি তেওঁক প্ৰথমে পাওঁ মুখ্য যাদৱসকলৰ দ্বাৰা পৰিবেষ্টিত হৈ দ্ৰৌপদীৰ স্বয়ংবৰ সভাত। মহাভাৰতত আমি তেওঁক ন্যায়ৰ স্বাৰ্থৰক্ষাৰ চেষ্টা কৰাকে দেখা পাওঁ। পাণ্ডৱসকলৰ ন্যায় স্বত্ব ৰক্ষাৰ কাৰণে অহিংসা আৰু হিংসাত্মক দুয়ো প্ৰচেষ্টাতে তেওঁ যোগ দি নেতৃত্ব কৰিলে। তেওঁৰ লাভ হৈছিল কেৱল গান্ধাৰীৰ অভিশাপ। যাদৱসকলৰ মাজত অনৈক্য আৰু সংঘৰ্ষ কৃষ্ণ-বংশৰ করুণ পৰিণতি। মহাভাৰতৰ মূষল পৰ্বতো ইয়াৰ বিৱৰণ দিছে। আধুনিক অসমীয়া সাহিত্যিকসকলৰ ভিতৰত পদ্মনাথ গোহাঞিবৰুৱা আৰু লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা এই দুই গৰাকীয়ে কৃষ্ণ-চৰিত্ৰৰ আলোচনা কৰি গৈছে। এই দুয়ো গৰাকীৰ মাজত আন আন কথাৰ বাবে এই

বিষয়তো প্ৰভেদ আছে। ৰচনা-শৈলীৰ বাহিৰেও দুয়ো গৰাকী সাহিত্যিকৰ দৃষ্টিভঙ্গী স্বকীয়া।

গোহাঞিবৰুৱাই 'শ্ৰীকৃষ্ণ'ৰ পাতনিতে কৈছে, শ্ৰীকৃষ্ণক বুৰঞ্জীৰ ভেঁটিত আনি দিয়াটো তেখেতৰ পুথিৰ প্ৰথম উদ্দেশ্য হ'ল শ্ৰীকৃষ্ণ সম্পৰ্কে বেলেগ বেলেগ কাব্যপুৰাণত সিঁচৰিত হৈ থকা শ্ৰীকৃষ্ণ বিষয়ক কথাবোৰ একেঠাই কৰা।

গোহাঞিবৰুৱাৰ 'শ্ৰীকৃষ্ণ'ই অসমীয়া পাঠকক শ্ৰীকৃষ্ণ বিষয়ক কথাবোৰ একেঠাইতে পোৱাৰ সুবিধা কৰি দিছে। "কৃষ্ণবৃক্ষৰ গজালিত অতি-প্ৰকৃততা, গা-গছত অলৌকিকতা আৰু ফল-ফুলত অনৈসৰ্গিতা" বাদ দি শ্ৰীকৃষ্ণক বুৰঞ্জীৰ ভেঁটিত আসন পাতি বহুৱাবলৈ ইচ্ছা কৰিলে।

এই বিষয়ে গোহাঞিবৰুৱা সম্পূৰ্ণৰূপে বঙ্কিমচন্দ্ৰ চট্টোপাধ্যায়ে দেখুৱাই দিয়া পথৰ পথিক। বঙ্কিম বাবুৱে কৈছিল:

ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণৰ যথাৰ্থ চৰিত্ৰ পুৰাণ ইতিহাসত যিৰূপে বৰ্ণোৱা আছে তাক জানিবৰ কাৰণে যিমান পাৰি পুৰাণ ইতিহাসৰ আলোচনা কৰিছোঁ। ফলত ইয়াকে পাইছোঁ যে কৃষ্ণ সম্বন্ধীয় যিবোৰ উপাখ্যান জন-সমাজত প্ৰচলিত আছে সেইবোৰ অমূলক বুলি জানিব

---

*(ক) টীকাকাৰ পণ্ডিতসকলে ভাগৱতৰ ৰাসলীলা বৰ্ণনাবাহুল্য বুলিছে যদিও তাৰ সেই কেইআধ্যাৰ কবিত্বৰ মোহ এৰিবলৈ সত্ নাযায়। গতিকে, ভাগৱতৰ ৰাস পঞ্চাধ্যায়ৰ আভাস এই পুথিৰ ৰাসলীলা বৰ্ণনাত পগাই ঘন কৰি দিয়া হৈছে; অৱশ্যে তাৰ প্ৰক্ষিপ্ত ভাগ বাছি আঁতৰ কৰি লৈ প্ৰকৃত কৃষ্ণ বুৰঞ্জীত ঠাই পাবলগীয়াখিনিহে এই পুথিৰ বুকুত নিক্ষিপ্ত কৰা হৈছে।

(গোহাঞিবৰুৱাৰ শ্ৰীকৃষ্ণ আন্তলীলা, ১১৬ পৃঃ)

(খ) এই ঘটনাত গৰিলা কৈয়ে শ্ৰীমদ্ভাগৱৎ আৰু ব্ৰহ্মবৈবৰ্ত পুৰাণকাৰে আদিৰ সযুক্ত এটা আপচু প্ৰেমচিত্ৰ আঁকি পেলাইছে; আৰু সেই আপাহতে অদ্যাপিও এনে এটা ৰহস্যৰ নাম গোৱা হয়—"গ'ল কুঁজী গ'ল, চন্দন পিন্ধাবলৈ গ'ল; কৃষ্ণাইক লগ পাই, তাতেহে কুঁজীবাই, তাতেহে কুঁজীবাই, ষোল বছৰীয়া হ'ল।" কিন্তু ৰূপত অদ্ভুত বৈদ্য শ্ৰীকৃষ্ণৰ কৃপাত সেই হেপতে কুঁজীবাই ষোল বছৰীয়া গাভৰু যেন হ'ল। ইয়াত শব ইয়াত আন একো অৰ্থ নাই।

(শ্ৰীকৃষ্ণ মধ্যলীলা ২১৪ পৃঃ)

পাৰিছোঁ আৰু উপন্যাসকাৰে ৰচনা কৰা উপন্যাস বাদ দিলে যি বাকী থাকে সি অতি বিশুদ্ধ, পৰম পৱিত্ৰ, অতি মহান্, ইয়াকো, বুজিছোঁ। আৰু বুজিছোঁ এনে সৰ্বগুণযুক্ত, সৰ্বপাপ স্পৰ্শৰহিত আদৰ্শ-চৰিত্ৰ ক'তো নাই। কোনো দেশৰ বুৰঞ্জীতো নাই, কোনো জাতিৰ কাব্যতো নাই। মই নিজে শ্ৰীকৃষ্ণক স্বয়ং ভগৱন্ত বুলি দৃঢ় বিশ্বাস কৰোঁ; কিন্তু এই পুথিত তেওঁৰ মানৱ চৰিত্ৰহে সমালোচনা কৰিম। শ্ৰীকৃষ্ণ অৱতাৰৰ প্ৰকৃত কথা—ধৰ্ম সংৰক্ষণাৰ্থায় সম্ভৱামি যুগে যুগে। এই সংৰক্ষণ কেৱল সম্পূৰ্ণ আদৰ্শ প্ৰচাৰৰ দ্বাৰাইহে হব পাৰে। শ্ৰীকৃষ্ণক আদৰ্শপুৰুষ বুলি ভাবিলে, মনুষ্যত্বৰ আদৰ্শৰ বিকাশৰ কাৰণে অৱতাৰ হ'ল—এই কথা ভাবিলে তেওঁৰ সকলো কামকে ভালকৈ বুজিব পাৰি। এই আদৰ্শপুৰুষত্বই কৃষ্ণ-চৰিত্ৰ স্বৰূপ ৰত্ন-ভাণ্ডাৰ খোলাৰ চাবি। ধৰ্ম-পৰিবৰ্ধক আদৰ্শ হিন্দুশাস্ত্ৰত যিদৰে আছে, পৃথিবীৰ আন কোনো শাস্ত্ৰতে নাই, কোনো জাতিৰ মাজত নাই। হিন্দুৰ এটা আদৰ্শ আছে যাৰ ওচৰত আন সকলো আদৰ্শই নিচেই সৰু হৈ যায়। মানুহৰ ভাষাত শ্ৰীকৃষ্ণৰ চৰিত্ৰৰ দৰে মহিমাময় চৰিত্ৰৰ কীৰ্তন ক'তো হোৱা নাই, পৰাক্ৰম আৰু পাণ্ডিত্য, বীৰ্য্য আৰু শিক্ষা, কৰ্ম আৰু জ্ঞান, নীতি আৰু ধৰ্ম, দয়া আৰু ক্ষমা সকলোতে সমানে সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ যিজন তেৱেঁই আদৰ্শপুৰুষ। এয়ে প্ৰকৃত হিন্দু আদৰ্শ। যিদিনাই হিন্দু মনৰপৰা সেই আদৰ্শ আঁতৰিল সেইদিনাৰপৰাই আমাৰ সমাজৰ অৱনতি। সেই আদৰ্শ-পুৰুষক, জাতীয় হৃদয়ত জাগ্ৰত কৰিব লাগিব। ('কৃষ্ণচৰিত্ৰ')

'বন্দে মাতৰম্' গীতৰ ৰচক বঙ্কিমচন্দ্ৰ ভাৰত তথা বঙ্গদেশৰ হিন্দু জাতীয় জাগৰণৰ এজন প্ৰধান উদ্দীপক। উনবিংশ শতিকাৰ মাজভাগৰ ভাৰতত যি নৱজাগৃতিৰ লক্ষণ দেখা গৈছিল, বঙ্কিমে কৃষ্ণ-চৰিত্ৰ জন-সমাজত প্ৰচাৰ কৰি সেই জাগৃতিৰ সবলতাৰ ৰসায়ন আগবঢ়াইছিল।

গোহাঞিবৰুৱাই কৃষ্ণচৰিত্ৰ বিষয়ত বঙ্কিম চট্টোপাধ্যায়ে নিৰ্দিষ্ট

যুক্তিবাদী পন্থা অৱলম্বন কৰিলেও বঙ্কিমৰ দৰে এটা জাতীয় আদৰ্শৰ দ্বাৰা উদ্বুদ্ধ হৈছিল নে নাই কব নোৱাৰি।

গোহাঞিবৰুৱাৰ শ্ৰীকৃষ্ণ সৰ্বসাধাৰণৰ প্ৰতি আবেদন থকা বৰ্ণনা, বেজবৰুৱাৰ 'তত্ত্ব-কথা' আৰু 'শ্ৰীকৃষ্ণ-কথা' উপনিষদৰ ভিত্তিত ভাগৱতৰ তাৎপৰ্য্য ব্যাখ্যা বেজবৰুৱাই বস্ত্ৰ-হৰণ তত্ত্বত উল্লেখ কৰিছে :

শ্ৰীকৃষ্ণৰ ৰাসলীলাৰ প্ৰকৃত তাৎপৰ্য্য নাজানি অনেকে আনকি অনেক কৃষ্ণভক্তইও তাক অশ্লীল…ভাবে। অনেকে তাক ৰূপক বুলি কৈ গা সাৰে। অনেকে প্ৰক্ষিপ্ত বোলে। সুবিখ্যাত বঙ্কিমচন্দ্ৰ চট্টোপাধ্যায় কৃষ্ণভক্ত আছিল। কিন্তু তেওঁ ভাবিছিল, ৰাসলীলাদি বৃন্দাবনলীলা প্ৰক্ষিপ্ত আৰু অতিৰঞ্জিত।…অলৌকিক কথাবোৰ তেওঁৰ গাবপৰা ধুই-মচি, জাৰি-জুকি পেলাই চাফ-চিকুণকৈ লব লাগে।

এদিন ৰামকৃষ্ণ পৰমহংসক তেওঁৰ ভক্ত এজনে কৈছিল, 'মহাশয়, অমুক বাবুৱে শ্ৰীকৃষ্ণৰ বিষয়ে এখন কিতাপ লিখিছে, কিন্তু তেওঁ বৃন্দাবন-লীলা নামানে।' কথাটো শুনি পৰমহংসই ক'লে, 'লেকচাৰ', সন্ধিবিগ্ৰহ, ৰাজ্যশাসন এইবোৰতো মানুহেই পাৰে। শ্ৰীকৃষ্ণৰ ঈশ্বৰত্ব বৃন্দাবন-লীলাত। ('বেজবৰুৱা গ্ৰন্থাৱলী', ১ম ভাগ ৩৭১ পৃঃ)

বেজবৰুৱাৰ 'শ্ৰীকৃষ্ণকথা' সেই গুণে চিন্তাশীল লোকৰ কাৰণে, গোহাঞিবৰুৱাৰ 'শ্ৰীকৃষ্ণ' সৰ্বসাধাৰণৰ মনোৰঞ্জৰ কাৰণে। সেইবুলি গোহাঞিবৰুৱাৰ গদ্যৰ মনোমোহা ঠগ 'শ্ৰীকৃষ্ণ' গ্ৰন্থতো প্ৰকাশ পাইছে :

কৃষ্ণ দেখিবলৈ বৰ ৰূপহ। তেওঁ থিয় ঠগ তিনিভঁজীয়া। কৃষ্ণৰ পাৱৰ পটাতুখনি দুটি নীল পদুমৰ চকা যেন। কৃষ্ণ গোবিন্দৰ হাতী-শুৰীয়া বাহু দুটি আঠুলৈকে পৰা। যশোদাতনয়ৰ ওঁঠ দুটি জেতুলি পকা যেন। তেওঁৰ যেনুভিৰীয়া চেলাউৰিয়ে কাণসটা চুমেগৈ। কলীয়া কানাইৰ পিঠিত পৰা কেঁকোৰা চুলিটাৰ আকাশত উৰা মেঘৰ চৌ যেন। তমুস্তাম কৃষ্ণৰ ৰবণটি দুবৰিৰ কেও যেন। কৃষ্ণাইৰ

হাতৰ তম্বুৰা হুখনি বঙা লাডুৰ মান হেন। কান্নুৰ কান্তিয়ে মদনক জিনে। বাসুদেৱৰ সম্মোহন চাৱনিয়ে জগতক মোহে।

('শ্ৰীকৃষ্ণ' প্ৰথম খণ্ড, ৪৮ পৃঃ)

অসমীয়া গন্থলৈ তেওঁৰ এইটো ডাঙৰ অৱদান।

গ্ৰন্থ পঠিতব্য :

বঙ্কিমচন্দ্ৰ – কৃষ্ণচৰিত্ৰ।

লোকমান্য বালগঙ্গাধৰ তিলক—গীতাৰহস্য।

Sri G. Grierson—Introduction to 'Satsai' of Bihailal.

Prof. Winternıtz—History of Indian Literature.

বেজবৰুৱা—তত্ত্বকথা, শ্ৰীকৃষ্ণচৰিত।

॥ বেজবৰুৱাৰ গুণবোৰ ॥

শিল্পী-সাহিত্যিক মাত্ৰেই যুগৰ সন্তান। যুগৰ এটা ধৰ্ম আছে, সাহিত্য আৰু শিল্প সেই যুগধৰ্মৰ ছাইট্‌জাইষ্ট (Zeitgeist) অতি সূক্ষ্ম নিয়ম-কানুনৰ দ্বাৰাই প্ৰভাৱিত আৰু পৰিচালিত হয়। এই যুগধৰ্ম বোলা অশৰীৰী বস্তুটি বহু প্ৰভাৱৰ জটিল সমষ্টি। একোটা যুগে উত্তৰাধিকাৰীসূত্ৰে ইচ্ছা থাকক বা নাথাকক বহুত গুণ লাভ কৰে। ভাব-ভাষা, সপোন-কল্পনা, চিন্তা-চৰ্চা, নীতি-নিয়ম, আচাৰ-ব্যৱহাৰত আমাৰ অজ্ঞাতসাৰে অতীতৰ ভালেখিনি সোমাই আছে, লগতে বৰ্তমান আৰু ভবিষ্যতবো আছে।

অসমৰ এই নতুন যুগধৰ্মৰ প্ৰতীক বেজবৰুৱা। বেজবৰুৱাৰ জন্মৰ বছৰ লৈ বহুতে বেলেগ বেলেগ মত দিছে। মোৰ মনেৰে এইবোৰ কোনো কথাৰ কথা নহয়। এটা যুগৰ কথা কওঁতে দুই-চাৰি বছৰৰ কম-বেছি ধৰিবলগীয়া নহয়—বেজবৰুৱা এটা যুগ, ব্যক্তি নহয়। ইংৰাজ কৰিয়ে কোৱাৰ দৰে—

"High Heaven rejects the lore
Of nicely calculated less or more".

অকণমান উনৈশ-বিশ, এধুদমান হেৰফেৰ, সৰিয়হ এটাৰমান ইফাল-সিফাল উলিওৱাৰ যি বিদ্যা, বৈকুণ্ঠপতিয়ে তাক অগ্ৰাহ্য কৰে।

মণিৰাম দেৱানৰ ফাঁচীৰ দিনৰপৰাই আমাৰ নতুন যুগৰ আৰম্ভ। এই নতুন যুগধৰ্মৰ অলেখ ঐতিহ্য, অলেখ প্ৰভাৱৰ সম্মিলন। জৰীডাল নিছিঙাকৈয়ো জৰীত কেইটা গুণ আছে তালৈকে চালে

মনিব পাৰি। বেজবৰুৱাৰ সাহিত্যকৰ্মতো কি কি গুণ আছে তাৰে ঘাই ঘাই কেইটামান বাঙ্‌ময় সৌন্দৰ্য্যক কুটি-বাছি নেপেলোৱাকৈয়ো উলিয়াবলৈ টান নহয়।

প্ৰথমতে ধৰা যাওক ভাৰতীয় চিন্তাধাৰা, ভাৰতীয় ঐতিহ্যৰ কথা। বেদ-উপনিষদৰপৰা আৰম্ভ কৰি ভাগৱতলৈকে ভাৰতীয় আধ্যাত্মিকতাৰ ভাণ্ডাৰ বেজবৰুৱাৰ সৃষ্টিকৰ্মৰ আধাৰ। তেওঁৰ তত্ত্বকথা প্ৰৱন্ধ-সমূহ উপনিষদৰ চিন্তাৰে সমুজ্জ্বল। এইবোৰত তেওঁ উপনিষদৰ উদ্ধৃতি নোহোৱাকৈ কোনো মন্তব্য দিয়া নাই, কোনো মন্তব্য প্ৰকাশ কৰা নাই। তেওঁৰ কৃষ্ণকথাত বঙ্কিমচন্দ্ৰৰ মৌলিক দৃষ্টি নাথাকিব পাৰে, কিন্তু আকৰ্ষণীয় ভাষাত বৰ্ণনা কৰা বাবে বিষয়বস্তু অতি মনোগ্ৰাহী হৈ উঠিছে। 'শ্ৰুতি জননীৰ' প্ৰতি বেজবৰুৱাৰ আনুগত্য সম্পূৰ্ণ স্পষ্ট। তেওঁৰ লেখাত ভাগৱতৰ উপমা আৰু উল্লেখ য'তে-ত'তে সিঁচৰতি হৈ পৰি আছে। ডাঙৰীয়া দীননাথ বেজবৰুৱাৰ ঘৰুৱা পৰিবেশ সম্পূৰ্ণ বৈষ্ণৱ পৰিবেশ। তেওঁৰ পুত্ৰৰ মনতো সেই পৰিবেষ্টনীয়ে দকৈ সাঁচ বহুৱাইছিল, জ্ঞাতসাৰে বা অজ্ঞাতসাৰে। তেওঁৰ লেখনীত সেই কথা ভালকৈ ধৰা পৰে।

সৰুকালত লক্ষ্মীনাথে পিতৃৰ তত্ত্বাৱধানত ভাৱ-প্ৰকাশৰ শ্লোক পঢ়িছিল, আত্মজীৱনীত তাৰ উল্লেখ আছে। উদ্ধৃত কৰা শ্লোকত সাংখ্যদৰ্শন আৰু আয়ুৰ্বেদৰ সম্বন্ধ দেখুৱাইছে। পণ্ডিতসকলে আয়ুৰ্বেদো এটা জীৱনদৰ্শন বুলি কয়। ডক্টৰ সুৰেন্দ্ৰনাথ দাসগুপ্তৰ ভাৰতীয় দৰ্শনৰ ইতিহাস পুথিত এই বিষয়ে আলোচনা আছে। কলেজীয়া জীৱনতো ৰঘুবংশ, কুমাৰসম্ভৱ, শকুন্তলা অধ্যয়ন কৰিছিল। কাব্যৰ গুণ আৰু ইয়াৰ প্ৰকৃতিৰ কথা বৰ্ণাবলৈ যাওঁতে এটি ছনেটত বেজবৰুৱাই কাব্যক 'ৰমণীৰ কমনীয় মাধুৰী মধুৰ' বুলি আখ্যা দিছে। কাব্য সম্পৰ্কে বেজবৰুৱাৰ এই ধাৰণা ধ্বন্যালোকৰ 'লাৱণ্যমিৱ অঙ্গনাসু'—এই বিখ্যাত উক্তিৰ প্ৰতিধ্বনি বুলিয়েই ক'ব পাৰি।

বেলিমাৰ নাটকৰ এটা দৃশ্যত এগৰাকী যুৱতী পাত্রীয়ে জয়দেৱৰ গীতগোবিন্দৰ এটা অংশ সুৰ লগাই গাইছে। নাটকখন প্রকাশ হোৱাৰ পিচতে কোনোবা সমালোচক চিৰিকাই (গৰৈ চিৰিকা?) বেজবৰুৱাৰ দায় ধৰিছিল এইবুলি যে তেওঁ নাটকৰ পাত্রীৰ মুখত বৰগীত বা আন অসমীয়া গীত নিদি বঙলুৱা জয়দেৱৰ গীতগোবিন্দৰ গীত গোৱালে। যি কালছোৱাক পটভূমি কৰি বুৰঞ্জীমূলক নাট বা উপন্যাস লিখে সেই কালছোৱাৰ এটা আচল চিত্র আঁকিব পৰাও লিখকৰ কৃতিত্বৰ পৰিচয়, আৰু সেয়ে যদি হয় তেন্তে বেজবৰুৱাই অতি ধুনীয়া কামেই কৰিছে। আমি জানো আহোম ৰাজত্বৰ শেষৰ ফালে আহোম ৰাজসভাত শৃঙ্গাৰ-ৰসপ্রধান সাহিত্যৰ বিশেষ সমাদৰ হৈছিল, আৰু গোহাঁই-গাভৰু, কোঁৱৰ-কুঁৱৰী, স্বৰ্গদেউ ৰৰৰজা, সকলোৰে মনোৰঞ্জনৰ অৰ্থে অৰ্থ-যশ-লিপ্সু, কৃতী কবিসকলেও তিনিপাদ আদিৰসযুক্ত কাব্য ৰচনা কৰিছিল। গীতগোবিন্দৰ জুতি লগা, অসমীয়া পদ সেই সময়ৰ কচিলৈ চাই ৰসিক কবিয়ে ৰচি গৈছে। গীতগোবিন্দৰ কোমলকান্ত পদাৱলীয়ে পুৰণি বৈষ্ণৱসকলৰ দিনৰপৰাই অসমীয়া নাট আৰু কাব্যত প্রভাৱ পেলাই আহিছে, অতি সূক্ষ্মভাৱে ভালকৈ কাণ পাতি শুনিলেই তাক ধৰিব পাৰি।

কাকতৰ টোপোলাৰ এঠাইত ব্যঙ্গ কৰি কৈছে এজন কলিকতীয়া কলেজৰ অসমীয়া ডেকাৰ কথা। তেওঁ নামগুৰি নোহোৱা মানুহৰ ল'ৰা। এসময়ত তেওঁলোকৰ ঘৰৰ জীয়ৰী কোনোবা খাওন্দৰ আলেকৰ পালেকলৈ পৰাৰ কথা আছিল। এই সূত্রতে ডেকাজনে খাওন্দ উপাধি লিখিবলৈ ল'লে আৰু নকৈ লোৱা উপাধি দিনটোত কিমান বাৰ পাৰে লিখি থাকে। বেজবৰুৱাই এই ঘটনাটো এনেকৈ বৰ্ণাইছে :

অমুকে ···· খাওন্দ সহস্রনাম নিলিখাকৈ জলগ্রহণ নকৰে। সেইকালত (আজিও কোনো কোনো ঠাইত) প্রতি নৈষ্টিক বৈষ্ণৱৰ ঘৰতে দিনৌ (পদ্মপুৰাণীয়) বিষ্ণুসহস্রনাম পাঠ কৰা হৈছিল।

অসমৰ সংস্কৃতিত বিষ্ণুসহস্ৰনামৰ বিশেষ স্থান আছে। ডাঙৰীয়া দীননাথ বেজবৰুৱাৰ গোসাঁই ঘৰত নিশ্চয় 'গোপীশং বেন সংযুক্তং'ৰ মাধৱৰ সহস্ৰনাম পাঠ হৈছিল আৰু পুত্ৰ লক্ষ্মীনাথৰ কুমলীয়া মনত ইয়াৰ পুণ্য প্ৰভাৱ গভীৰ হৈ সোমাই আছিল। পেংলাই কবি লিখা এটা কৱিতাতো (বাঁহী, ২য় বছৰ) বেজবৰুৱাই লিখিছে—

......উভতি ওলমে চিত্ৰপট
ঘৰৰ বেৰত, উৰ্দ্ধমূল অধঃশাখা প্ৰায়......
... ...

এই কাঁকি ক'ৰ কথা নকলেও হ'ব। বেজবৰুৱাই কলিকতাৰ নাম থকা কলেজত পশ্চিমীয়া জ্ঞানবিজ্ঞানৰ শিক্ষা গ্ৰহণ কৰিছিল। ইংৰাজী সাহিত্য বাধ্যতামূলক পাঠ্য। পেল্‌গ্ৰেভৰ গল্ডেন্ ট্ৰেজাৰীৰ (Palgrave's Golden Treasury) কথা বেজবৰুৱাই বিশেষকৈ উল্লেখ কৰিছে। ইংৰাজী গীতি-কৱিতাৰ বছা বছা বস্তু এই সংগ্ৰহত থুপ খুৱাই থৈছে। বেজবৰুৱাৰ কৱিতাত ইয়াৰ প্ৰভাৱ নিৰ্ভুলভাৱে আঙুলিয়াব পাৰি; বিশেষকৈ সপ্তদশ শতিকাৰ প্ৰেমৰ কৱিতা কিছুমানৰ সৌৰভ 'কদমকলি'ৰ কেইটামান কৱিতাৰ গাতো পোৱা যায়। সেই কৱিতাকেইটি ইংৰাজী কৱিতাৰ ভাঙনিৰ দৰেই। উদাহৰণস্বৰূপে Darleyৰ It is not beauty I demand কৱিতাৰ লগত 'প্ৰিয়তমাৰ সৌন্দৰ্য্য' নামে কৱিতাটি আৰু Compion-ৰ There is a garden in her face কৱিতাৰ লগত 'প্ৰতিমা' কৱিতাটি ৰিজাই চাব পাৰি। Herrik-ৰ Sweet disorder in the dress-ৰ এটা স্তবক বেজবৰুৱাৰ হাতত পৰি এনেদৰে ওলাইছে—

কাপোৰত ভাঁজ পৰি আছে,
আঁচলত দহি পৰি নাছে,
ভাল লাগে মোৰ (বাঁহী)

শ্বেলীৰ বিখ্যাত অকণমান শ্লোক Music when soft voices-die/vibrates in the memoryৰ লগত বেজবৰুৱাৰ—

ভাগি গ'ল বীণধ্বনি, ছিগি গ'ল তাঁৰ,

বৈ গ'ল অৱশেষ অমিয়া জোকাৰ।

এই দুশাৰীৰ সাদৃশ্য একেবাৰে আকস্মিক নহয়। সেইদৰে শ্বেলীৰ আন এটি কবিতা Philosophy of love বেজবৰুৱাই ইয়াৰো অসমীয়া ৰূপান্তৰ কৰিছে। অনুভূতিপ্ৰৱণ ইংৰাজ কবি কেইজনমানে যে বেজবৰুৱাৰ ডেকেলীয়া মন উতলা কৰিছিল সেই কথা জীৱন সোঁৱৰণত স্বীকাৰ কৰিছে। ভাবতৰ বুকলো অঞ্চলতে এনে দৃষ্টান্ত আছে।

বেজবৰুৱাই স্কুলীয়া ইংৰাজী কবিতাও এটা কি দুটা অসমীয়ালৈ ভাঙিছে। ক'ৰবাত অকণমান টেনীশ্চনৰ, দুশাৰীমান Cowper-অৰো তৰ্জমা কৰিছে। হেম্‌লেটৰ প্ৰসিদ্ধ স্বগতোক্তি (Soliloquy) তেওঁ ব্যৱহাৰ কৰিছে কার্টুনৰ লগৰীয়া কৰি—"লগাম নে নলগাম মূৰ—এই হল প্ৰশ্ন।" (বাঁহী) হেমলেটৰ কিয়দংশ অসমীয়ালৈ ভাঙনিও কৰিছিল বুলি অধ্যাপক যতীন্দ্ৰনাথ গোস্বামীৰপৰা জানিব পাৰিছোঁ। কিং লীয়েৰ আৰু চতুৰ্থ হেনৰীৰ অৱিহণাও বেজবৰুৱাৰ নাটত ধৰা পৰে।

বেজবৰুৱা সাহিত্যৰ আন এটা ডাঙৰ গুণ হ'ল লোকযান—লোকসংস্কৃতি—লোকসাহিত্য। লিতিকাইৰপৰা আৰম্ভ কৰি আটাইকেইখন ধেমেলীয়া নাট সাধুকথাৰ ওপৰত ভৰ দি লিখা। তেওঁৰ চুটি গল্পৰ ভালেখিনি সাধুকথাৰ (folk tale) হে ওচৰ-চুবুৰীয়া। তেওঁৰ দুই-এখন নাটকত অসমীয়া যোজনা-ফকৰাৰ অকৃপণ ব্যৱহাৰ লক্ষ্য কৰিবলগীয়া। জ্যোতিপ্ৰসাদ আৰু হাজৰিকাৰ বহুত আগতেই তেওঁ বনগীত-বিহুগীতৰ সুৰত গীত ৰচি গৈছে। উদাহৰণ—বিহুৱা কোঁৱৰ, গধূলি-গোপাল। সংস্কৃত শ্লোক এটিকো-যেনেকৈ বনগীতৰ সাঁচত ঢালিছে, সেই কাৰ্য্য বেজবৰুৱাৰ দৰে চমুৱাক

পক্ষেহে সম্ভৱ। সোণবৰণীয়া ······গীতৰ কথা কোৱা হৈছে ইয়াত। ৰবাগী নাম আৰু বহুৱালিৰ ব্যৱহাৰো তেওঁৰ অপৰ্য্যাপ্ত। পুৰণি সাধুকথাৰ উদ্ধাৰ আৰু প্ৰচাৰ কৰি আমাৰ সমালোচকসকলৰ ভাষাৰে তেওঁ নৱন্যাসৰ (?) ৰৰঙালি বন্ধাত কেইপাচিমান মাটি যোগান ধৰিলে।

আগতে কৈ আহিছোঁ, যুগধৰ্মত প্ৰাচীন ঐতিহ্য প্ৰচ্ছন্ন হৈ থাকে যুগনায়কৰ, এই সকলোবোৰ প্ৰাচীন আৰু নতুনৰ আৱৰণত সোমাই থাকে। ভাৰতীয় প্ৰজ্ঞা, পশ্চিমীয়া প্ৰভাৱ, আঞ্চলিক লোকযান-- এই আটাইবোৰৰ ৰাসায়নিক সংমিশ্ৰণ বেজবৰুৱাত পায়। এনাটমী আৰু aesthetics দুটা বিৰোধী বিদ্যা নহয়—বেজবৰুৱাৰ ৰচনাৰ বিচিত্ৰ উপাদান আৰু প্ৰভাৱৰ বিশ্লেষণে বেজবৰুৱাৰ উপভোগ্যতাৰ অলপো হানি নকৰে।

পিছে, বেজবৰুৱাৰ হাস্য আৰু ব্যঙ্গ প্ৰতিভা আহিল ক'ৰপৰা? তাৰ উত্তৰত ক'ব পাৰি, মানুহে হাঁহিবলৈ আৰু লোকক ভেঙুচালি কৰিবলৈ শিকিলে কেনেকৈ? তাকৰকৈ হওক সৰগকৈ হওক, এই গুণ সকলোৰে অন্তৰ্নিহিত গুণ।

"হাঁহি বস্তুটোৱেই অশিষ্ট, কাৰণ সি সামাজিক শিষ্টাচাৰৰ বহিৰ্ভূত" এজন বিখ্যাত সাহিত্যিক, বেজবৰুৱাৰ গৃহিণীৰ কালৰ কুটুমে এইবাৰ কথা কৈছিল। আলঙ্কাৰিক ৰুদ্ৰটে 'সত্বাভাবো হি হাস্যঃ' বুলি মত দি গ'ল—হাস্য চিত্তবৃত্তিৰ স্থিৰতা বা সত্বগুণৰ অভাৱ। এইগৰাকী আলঙ্কাৰিকে 'নীচপাত্ৰগত' হাস্যৰসৰ কথা কৈছে। ৰবীন্দ্ৰনাথে হাস্যৰসৰ কথা কওঁতে—"এনে ধৰণৰ চপলতা আমাৰ বিজ্ঞসমাজৰ অনুমোদিত নহয়" বুলি মন্তব্য কৰিছে।

"Comedy was never one of the most honoured of Muses. She was in her origin, short of slaughter, the loudest expression of the little civilisation of man." হাস্যৰস বা হাস্যৰসাত্মক নাটৰ গোসাঁনীয়ে সন্মানৰ বৰপীৰা নাপায়—

এওঁৰ জনমজাতি ক'বলৈ গ'লে মানুহৰ ক্ষুদ্র সভ্যতাৰ উচ্চৈস্বৰ প্ৰকাশ বুলি ক'ব লাগিব। মেক্‌ডুগেলৰ মতে Laughter always belongs to the group of minor instincts—হাঁহি অক্ষয়াম মনোভাৱ চিৰকালেই।

হাস্যৰসত জীৱনৰ অতলস্পৰ্শী ৰহস্যৰ কোনো সন্ধান নাই। আলঙ্কাৰিকসকলে ইয়াক ক্ষুদ্র বা শূদ্ৰৰস বুলি অপাংক্তেয় কৰি থৈছে। সেইবুলি বেদ-উপনিষদৰপৰা আৰম্ভ কৰি কাব্য-নাটকলৈকে ভাৰতীয় সাহিত্যত হাস্যৰসৰ ধাৰা প্ৰৱাহিত হৈ আহিছে আৰু নৱৰসৰ শাৰীত ঠায়ো পাই আহিছে। এই ৰস মানুহে উপভোগ নকৰাকৈও থকা নাই। Clive Bell বোলা পণ্ডিত এগৰাকীয়ে 'হিউমাৰ'ক পৰিপক্ক সভ্যতাৰ অপৰিহাৰ্য্য উপাদান বুলি হাঁহিৰ সমৰ্থন কৰিছে। হাস্যৰসৰ স্বীকৃতিয়ে ৰক্ষণশীল পণ্ডিতৰ উদাৰতাৰ পৰিচয় দিয়ে।

বেজবৰুৱাৰ হাস্যৰস স্থুল আৰু সূক্ষ্ম যি বিধৰেই হওক, সমাজৰ হাস্যৰস প্ৰৱাহৰ দ্বাৰা ই পুষ্ট। অসমৰ পুৰণি সাহিত্যত হাস্যৰসৰ আটক নাই। শঙ্কৰদেৱৰ 'ৰুক্মিণীহৰণ' নাট আৰু কাব্য, 'পাৰিজাত হৰণ নাট'; আৰু মাধৱদেৱৰ বাৎসল্য-ৰসাশ্ৰিত অকণ অকণ নাট-কেইখনত অনাবিল হাঁহিৰ ধাৰা। বনগীত, বিয়ানাম, বহুৱালি এইবোৰতো অপৰ্য্যাপ্ত হাঁহিৰ ভোজনী। বেজবৰুৱা এইবোৰৰ উত্তৰাধিকাৰী। ডিকেন্‌ছৰ সৃষ্টিয়েও বেজবৰুৱাৰ কল্পনা আৰু লেখনীক উদগনি দিয়া যেন লাগে। ভুজুলকীয়া প্ৰত্নতত্ব আৰু পটাগুটীয়া প্ৰত্নতাত্বিকৰ কথা মনত পেলাওক। ওচৰ-চুবুৰীয়া বঙ্কিমেও অলপ প্ৰভাৱ নেপেলোৱাকৈ থকা নাই। বৰগীতৰ 'পেৰডী' বা বহুৱালি কেইবাটাও কৰিছে—এনে প্ৰচেষ্টাই শক্তি সাধক কৰি ৰামপ্ৰসাদকো সামৰি লৈছে। পাশ্চাত্য জগতৰ সংস্পৰ্শত বিকৃতি-প্ৰাপ্ত হোৱা সংক্ৰান্তি-যুগৰ কৰিষ্ণু অসমীয়া সমাজখনৰ দোষ-দুৰ্বলতাবোৰ বেজবৰুৱাৰ লেখনীৰ লক্ষ্য—কিয়নো অসম আৰু

অসমীয়াক বেজবৰুৱাই অন্তৰৰ তলিৰপৰাই ভাল পায়। অসমৰ খাৰ-খৰিচা, দৈ-কেঁচু, মিৰিনাচ, বিহু যিদৰে ভাল পায়, অসমীয়াৰ দুৰ্বলতা, নিৰাশাবাদ, নীচতা-ভীৰুতা, সংকীৰ্ণতা-আলস্য তেনেকৈ বেয়া পায় আৰু সহিব নোৱাৰি খণ্ডত দুআষাৰ টান কথা কয়। ব্যঙ্গ লিখক প্ৰায়ে একদেশদশা মানুহ, সমাজ আৰু অনুষ্ঠানৰ দোষৰ ফালটোহে তেওঁৰ চকুত পৰে, জোনৰ কলঙ্কটোহে দেখে। ব্যঙ্গ সাহিত্যৰ এইখিনিতেই সীমাবদ্ধতা। এনে সাহিত্য কিমান দীৰ্ঘ-কালস্থায়ী হয় ক'ব নোৱাৰি, কিয়নো ই আঞ্চলিক আৰু সাময়িক। তথাপি ই সমাজৰ এটা যুগৰ এখন ছবি অসম্পূৰ্ণ হলেও আঁকি দিছে আৰু এদল নৰগোষ্ঠীক হাঁহিৰ মাজেদি ঐক্যবোধ দান কৰিছে। বেজবৰুৱাই সকলো অসমীয়াকে একেলগে হঁহুৱাইছে।

এই সকলোবোৰৰ মূলতে মানৱিকবাদৰ ধাৰা - যি বিশ্বজনীন ভাবধাৰা, চন্দ্ৰ আগৰৱালা, হেম গোসাঁই, কমলাকান্ত, দুৰ্গেশ্বৰ, হিতেশ্বৰ, অম্বিকাগিৰীৰ বাঙ্‌ময় প্ৰচেষ্টাৰ মাজেদি বৈ আছে।

গুৱাহাটীত থকা অসম সংগ্ৰহালয়ৰ বিষয়া দুজনাৰ সৌজন্যত আমি বেজবৰুৱাৰ তাত সুসংৰক্ষিত জন্মপত্ৰিকাখন চকু ফুৰাবলৈ পাইছিলোঁ। অশ্বিনী নক্ষত্ৰৰ দ্বিতীয় পাদত জন্মাৰ কাৰণে জন্ম-পত্ৰিকাকাৰে তেওঁৰ সৌৰৱণীৰ নাম চৈতন্য দিছিল। ইয়াতো এটি হাস্যৰসৰ সমল আছে কিন্তু।

॥ বিচ্ছা ওকণি : বেজবৰুৱাৰ এটি সিংহাৱলোকন ॥

বেজবৰুৱাৰ লঘু ৰচনা পঢ়ি অসমীয়া মানুহে সোৱাদ পায়, লঘু ৰচনাহে, তত্ত্বকথা নহয়। ৰসগ্ৰাহী পাঠকে নোসোধে, সেইবোৰ হিউমাৰ নে স্যাটায়াৰ। দাৰ্শনিক সমালোচকে সেইবোৰ ৰচনাৰ জাতি-প্ৰকৃতি সম্বন্ধে আলোচনা বিশ্লেষণ কৰে; খঁহুৱা পাঠকে আমঠুঁলৈকে আম আৰু ঠোঁটলৈকে মচুহখিনি খাই তৃপ্তিলাভ কৰে। একালত কাকতৰ টোপোলা, ওভোতনি, জোনবিৰি, কৃপি মানুহে নোপোৱাই পোৱাদি পাইছিল আৰু বাঁহীৰ কাৰণে মাহৰ মূৰত অনিমেষ নয়নেৰে ডাক পিয়নলৈ বাট চাইছিল। বেজবৰুৱাৰ ইমানখিনি লোকপ্ৰিয়তা থকাসত্ত্বেও আজি কেইদিনমানৰ আগতেহে তেওঁৰ কিতাপ কেতবোৰৰ দ্বিতীয় তাঙৰণ ওলাইছে আৰু কেতবোৰ পাহৰণিৰ সমাধিত সোমাই আছে। জন্ম শতবাৰ্ষিকী উপলক্ষে তেনে লুপ্ত হ'বলগীয়া দুই-এটা প্ৰবন্ধ-সংগ্ৰহৰ 'ৰিজাৰেক্‌শ্যন' হ'লেও হ'ব পাৰে। বেজবৰুৱাৰ ৰচনাৰ প্ৰতি অসমীয়া পাঠকৰ প্ৰথম দৰ্শনত ওপজা সাদৰ একপ্ৰকাৰ লেবেলি গৈছে। পানী-ছুনী ছটিয়ালে আলোচা ঠন্ ধৰেই।

বেজবৰুৱাৰ লেখনীত মানুহৰ মন আজুৰিব পৰা গুণ কোনো পৰৱৰ্তী লিখকে আয়ত্ত কৰিব পৰা নাই; আৰু কোনোবাই ক'ৰবাত তেওঁৰ অনুকৰণ কৰিলেও সেই সাহিত্যকৰ্ম লেবেকা, নিষ্প্ৰাণ আৰু ব্যৰ্থ হয়। তেওঁৰ ৰচনাৰ সৰহভাগতে সাৰ্বভৌম সাহিত্যৰ কালজয়ী সমল নাথাকিলেও তেওঁ অসমীয়াৰ অন্তৰপুৰৰ সোমনি ঘৰত সোমাৰ

পাৰিছিল আৰু আজিও অসমীয়া সাহিত্যৰ নামঘৰত ৰবমেধিৰ মেৰঢৰা পাই আছে। এজন সমালোচকে[১] গগলৰ কথা কোৱাৰ দৰে বেজবৰুৱাও Wisely and warmly popular.

উনবিংশ শতিকাত বৃটিছ সোমোৱাৰ অলপ পিচতেই অসমত স্কুল-কাছাৰী হ'ল ; চাহ বাগিচা, মৌজা-তহছিল হ ল ; পছিমীয়া শিক্ষা আৰু আদৰ-কায়দা সোমাল ; নতুন চাকৰিয়াল আৰু বিষয়াৰ সৃষ্টি হ'ল। এই শতিকাৰ শেহৰ কাললৈ পুৰণি অসমীয়া সমাজৰ ওপৰতে আৰু এখন নতুন অসমীয়া সমাজৰ পাতনি হ'ল। এই সমাজৰ অধিবাসী হ'ল মুঞ্ছুপ, সদৰামিন, ছব্-ডেপুটি-মৌজাদাৰ, মণ্ডল-মহৰী, চিৰস্তাদাৰ-পেছ্কাৰ, টেকেলা চাপ্ৰাছী, উকীল-তৰণী, চাহ বাগিচাৰ বৰমহৰী, কাছাৰীৰ ফয়ছলানবিছ, কলিকতীয়া কলেজৰপৰা ওলাই অহা পাছ কৰা আৰু নকৰা গ্ৰেজুৱেট—আণ্ডাৰ গ্ৰেজুৱেট আৰু অসংখ্য কুকলীয়া কৱি-সাহিত্যিক। বেজবৰুৱাৰ সাহিত্য এই কালছোৱাৰ নিৰ্ভৰযোগ্য 'ডকুমেণ্টৰী'।

আধুনিক অসমৰ আৰম্ভণি কালৰ এই নগৰীয়া সমাজখন লৈয়ে বেজবৰুৱাৰ সাহিত্য। এই সমাজৰ সকলো শ্ৰেণীকেই তেওঁ চুই গৈছে। পতিব্ৰতা ভদৰী, তস্যাঃ পতি আৰু বাপীৰাম লগুৱাৰ বাহিৰে গাৱঁলীয়া চৰিত্ৰ বেজবৰুৱাৰ সৃষ্টিত একপ্ৰকাৰ নাই বুলিয়েই ক'ব পাৰি। মাজুলীৰ গোস্বাই গুৱালৰ গাৱঁলীয়া গৃহস্থীতো কলিকতীয়া বা-বতাহ সোমাল, জোকতলীৰ ৰবমহৰীৰ ঘৰতো চাহ-বাগিচাৰ ছাট পৰিল

জগৰা মণ্ডলে নগৰীয়া ন-উকীলক সুধিছে, "ঈশ্বৰ কৃষ্ণৰ সৈতে গোপিনীসকলৰ প্ৰেমৰ কথা শুনিলে পুইন হয় ; তেকাৰে সৈতে ভেকেৰীৰ প্ৰেমৰ কথা শুনিলে কি পুইন হব ভাঙৰীয়া ?" মণ্ডলৰ এই প্ৰশ্নটিৰ বিশেষ তাৎপৰ্য্য আছে। তেওঁৰ মুখেদি পুৰণি সাহিত্য অৰ্থাৎ বৈষ্ণৱ সাহিত্যৰ আদৰ্শ প্ৰকাশ পাইছে। সেই আদৰ্শ ধৰি জুখিলে আজিৰ সাহিত্যবোৰ গ্ৰাম্যকথা—"শুনে গ্ৰাম্যকথা যিটো

নিলাজে"। যুগধৰ্মৰ বলত ভকতীয়া জগৰা মণ্ডলবো পাৰ পিছলিল, তেন্তে বৈষয়িক সাহিত্য আৰু জীৱনাদৰ্শৰ প্ৰভাৱ মণ্ডলৰ ভিতৰুৱা হ'ল।

আগৰ পুণ্যৱন্ত মানুহে অমৃত-সমান দেৱকাহিনী শুনিছিল, আজিৰ যুগত সাহিত্য পাঠৰপৰা পাপ-পুণ্যৰ আশা নকৰা মানুহে কেৱল আনন্দ পাবলৈ, অৱকাশ উপভোগ কৰিবলৈ, বং-বহইছ কৰিবলৈ মানুহৰ ভাল-বেয়া, দোষ-গুণৰ কথা পঢ়ে। বেজবৰুৱায়ো টেকেলাৰপৰা আৰম্ভ কৰি হাকিমলৈকে সকলো মানুহৰ জীৱনৰ কথাকে লিখিছে আৰু ঘাইকৈ চৰিত্ৰবোৰৰ দোষৰ কালটোহে বৰ্ণাইছে। দোষ বৰ্ণোৱাৰো কাৰণ আছে। তেওঁ পঢ়ুৱৈসমাজৰ দুৰ্বলতা বুজি পাইছিল আৰু বুজি সেই দুৰ্বলতাৰ সুযোগ লৈছিল। প্ৰকৃত বৈষ্ণৱৰ বাহিৰে সকলো মনুষ্যই "নিন্দাবাদ-পৈশুন্য-হিংসাৰ" ভৃত্য, বিশেষকৈ এই ত্ৰয়ীৰ প্ৰথমটোৰ অৰ্থাৎ নিন্দাবাদৰ। আমাৰ ৰাজনৈতিক জীৱনত এই তিনিৰ প্ৰভাৱ দিনৌ দেখিব লাগিছো। লোকৰ দোষবোৰ শুনি মানুহে এটা বৰ্ণাৰ নোৱাৰা ৰং পায়, ই মানুহৰ সাধাৰণ প্ৰবৃত্তি—প্ৰবৃত্তিৰেষা ভূতানাম্। এই প্ৰবৃত্তিৰ আহাৰ যোগাইছিল বেজবৰুৱাই। শ্যাটায়াৰ লিখকসকল তেনেকুৱাই হয়—একদেশদৰ্শিতা তেওঁলোকৰ প্ৰধান বিশিষ্টতা। আমাৰ চ'ৰাঘৰত বা জুহালগুৰিত লোকৰ নিন্দা কৰা, দোষ খোচৰা আৰু আলোচনাৰ যি দৈনন্দিন মেল বহে বেজবৰুৱা সেই মেলৰ কথক বা বক্তা। সেই গুণেই তেওঁলৈ মানুহৰ ইমান আগ্ৰহ। তেওঁৰ কাহিনী কোৱাৰ ধৰণ বা ষ্টাইল 'গছিপী' (gossipy) বা চ'ৰাঘৰীয়া। তেওঁৰ চুটি-গল্প-বোৰো লঘুপ্ৰবন্ধৰ শ্ৰেণীৰহে, তাত 'প্লটষ্টৰি'ৰ গাঁথনি আৰু কাৰিকৰি নাই।

শম্ভু নকলনবিছৰ বৈণীয়েকে নবিয়াৰ ভাও জুৰি পিৰিয়েকক লযোগে-ভোকে কাছাৰীলৈ পঠিয়াই পাচত বৰ পুঠিমাছ ভাজি ভাত খালে। এই সংবাদটো বৰ ডাঙৰ কথা নহয়—কেতিয়াবা ক'ৰবাত

এনে গৃহিণী দুই-এগৰাকী থাকিবও পাৰে। গৃহস্থৰ ঘৰৰ এনে খবৰবোৰে বৰ আনন্দ দিয়ে। মুকুপ বৈণীয়েকৰ লগত ভাত খোৱাৰ সময়ত তৰ্কা-তৰ্কি লাগি শেষত খেদি যাওঁতে লুটি খাই পৰি মুকুপ ডাঙৰীয়াই আগদাঁত এটা হেৰুৱালে। শিৱসাগৰৰ আমোলাপট্টিত ঘৰে ঘৰে প্ৰচাৰিত আৰু আলোচিত এনে খবৰবোৰেই বেজবৰুৱাৰ হাতত পৰি পাঠকৰ আগলৈ আহিছে। ডেকা বিষ্ণা উকীলে নোৱাই-তোলনী হৈ উঠাৰ দহদিনৰ মূৰতে বাৰ বছৰীয়া কন্যাক তুৰন্তে পঠাই দিবলৈ শহুৰেকলৈ উকীলীয়া নটিচ দিয়া ঘটনাও মাজে সময়ে ঘটিছিল। ইয়াৰ যোগেদি সেই সময়ৰ শিক্ষিত সমাজৰ মতি-গতিৰ অৱস্থা দেখুউৱা হৈছে। কলেজত শ্বেকছ্‌পীয়েৰ পঢ়ি অহা ডেকাই আদিপাঠ পঢ়া তেৰ বছৰীয়া ন-কইনাৰ লগত ইংৰাজীমিহলি ৰোমাণ্টিক প্ৰেমালাপ কৰা কথাটোও নিশ্চয় হাস্যস্পদ। মলথু গগৈয়ে চৰ্কাৰী হাকিমৰ চাকৰি পাই বাপেকক বোপাই বুলিবলৈ লাজ পোৱা কথাটোও যেনে হাস্যস্পদ তেনে যন্ত্ৰণাদায়ক। গোঁহাই গুৱালৰ ল'ৰা ভোকেন্দ্ৰই বাপেকৰ ম'হ-গৰু বেচি কলিকতাত শিক্ষা ল'বলৈ গৈ জীৱনত ব্যৰ্থকাম হোৱা কাহিনীও এটা সৰু ট্ৰেজেডিয়েই।

পশ্চিমীয়া শিক্ষা-সভ্যতাৰ ফলত যি এচাম লোকৰ উদ্ভৱ হৈছিল সেই মানুহবোৰৰ দোষৰ ফালটোলৈ বেজবৰুৱাই আঙুলিয়াইছে, এটা নতুন জীৱনৰ ধাৰা সমাজত খাপ খাওঁতে সময় লাগে, পোনতে খাপ খাব নোৱাৰা কালত নানা অসামঞ্জস্য আৰু বেমেজালিয়ে দেখা দিয়ে। সেই বেমেজালিবোৰ কালক্ৰমত আঁতৰি যায়,বেজবৰুৱাৰ ৰচনাই মাজৰ এই সংক্ৰান্তি যুগৰ কথা কয়। সেই কাৰণেই তেওঁৰ ৰচনাত হাঁহিৰ উপাদান আছে, দুখৰ সমলো আছে, ঘণ্টাকৰ্ণ আৰু টৰক হাঁহিয়াতৰ পাত্ৰ; কিন্তু একপ্ৰকাৰে চাবলৈ গ'লে এই চৰিত্ৰ দুটি বিশ্ব-জগতৰপৰা আঁতৰি জকাইচুকত থকা অনভিজ্ঞ, সহায়হীন আৰু দুৰ্বল অসমীয়া মানুহৰেই প্ৰতিনিধি।

ভালেখিনি ঠাইত বেজবৰুৱাৰ সংস্কাৰকামী, অন্যায়-অসহিষ্ণু মনটো দেখদেখকৈ ওলাই পৰিছে। নিস্তাৰিণী দেৱী, লম্বোদৰ ডেকা, লাওখোলা, গীতা, জাতিৰামৰ জাত, ধৰ্মধ্বজ ফয়চলানবিছ আদি কেতবোৰ কাহিনী ইয়াৰ উত্তম প্ৰমাণ। বেজবৰুৱাৰ কাহিনীৰ এগৰাকী হাকিমনীয়ে কৈছে :

"এৰা, এইখন মান-মৰ্যাদৰ মুলুক হ'ল ; মই মাননী-মৰাণনী হলোঁ। মই আজিৰপৰা ভাত ৰান্ধিব নোৱাৰোঁ, নেৰান্ধো, সকলোকে কৈ দিলোঁ। আজিৰপৰা কোনে মোৰ হতুৱাই ভাত ৰন্ধাই খায়, তাকো দেখিম, দেখিম, দেখিম। বোৱাৰীয়েকহঁতে এগাল ৰান্ধি ভৰিবে গৰাই দিলে তেতিয়া সকলোৱে হেঁপাহ পলুৱাই খায়।"

এয়া দম্পতীকলহৰ ভাষা—তেনেই অসমীয়া, সকলোৰে পৰিচিত। সেই হাকিমনীয়েই ছুই মিনিটৰ পাচতে বাউতি জুৰিছে, "অ' মোৰ ভৈয়াইৰ কি হ'ল ঔ, মোৰ ভৈয়াইক হাততে হেৰুৱালোঁ নেকি ঔ।"

সিধাই খাটনিয়াৰৰ বিধৱা জীয়েক তিলকাক তাইৰ দদায়েক ভুধৰে ওপৰৱালা চাহাবক দিবলৈ চেষ্টা কৰাৰ কথা বেজবৰুৱাই কৈছে, "আপোন গোসাঁইঘৰৰ থাপনাৰ সোণৰ ফুলপাহ নিজহাতে চুৰ কৰি আনি চোৰৰ বুকুত আঁৰি দিবলৈ ভুধৰে সঙ্কল্প কৰিলে।"

মলথু সগৈ চাহাবৰ বাপেকৰ লগত তেওঁৰ চাপৰাচীৰ জোটাপুটি লগাৰ কথা কৈছে : "জোটাপুটি লগা শালিকাই কোনো মানুহ সিহঁতৰ কাষ চাপি গ'লে ততালিকে জোটাপুটি ভাঙি আঁতৰা-আঁতৰি হৈ চেক্-চেকোৱাদি চাহাবক অহা দেখিয়েই চাপৰাচী আৰু তোলন (মলথু চাহাবৰ বাপেক) জোটাপুটি ভাঙি দুয়ো দুয়োকে এৰি আঁতৰ হৈ কোপাই-জোপাই একে বেলিয়েই দুয়ো দুয়োৰে নামে গোচৰ দিবলৈ ধৰিলে।

সেই মলক্ গুইনৰ কাহিনীৰপৰাই আকৌ তনক—

"আবোণৰ শেহ পৰটোকো কাতিৰ পহিলা তাৰিখৰ শালপতিয়েক বুলিলে হয়, কিয়নো সেই পৰতে. তেওঁৰ নামেও তেওঁৰ

সাজৰ পিচ ধৰি পুৰণি লেটাটো ফুটাই তাৰ ভিতৰৰপৰা পোক গুচি পখিলা হৈ ওলাল।...... কেবেলুৱাটো গৈ থাকোঁতে তাক কোনোবাই ছুই দিলে যেনেকৈ সি থমকি গোটবান্ধি ঘুৰণীয়া হয়, সেই দৰেই আমাৰ মলথু চাহাব পঢ়া-শুনাৰ বাটত বাট বুলি থাকোঁতেই চাহাবী সাজ, 'খানা' আৰু নামে তেওঁক ছুই দি থমকাই দিলে। তেওঁ হেট্‌-কোট-পট্‌লুঙে সৈতে গোটবান্ধি ঘুৰণীয়া হ'ল।"

বেজবৰুৱাৰ বৰ্ণনাৰ উদাহৰণ বেলেগ বেলেগ ঠাইৰপৰা আৰু চাওক।

"এই দাঁঘে-বাণিয়ে দীঘল বহল পৃথিৱীত কত মানুহে সঁচাই-মিছাই কত কথা কৈছে, কণীভগা ঘৰ-শালিকাই চেক্‌-চেকাই থকাদি কত চেক্‌-চেকাই আছে।" (সুৰভি)

"তৰণীয়ে জীয়েক কুন্‌কী-হাতীৰে ভাল মানুহৰ ল'ৰা-মখনা ধৰিবলৈ কত ফান্দ পাতিছিল, কিন্তু পৰা নাছিল।" (সুৰভি)

"তেওঁলোকৰ বাঁহ থকা গছৰ গুৰিডাল সময়-লুইতৰ গৰাখহনীয়াত যে লাহে লাহে খহি যাব লাগিছে, তেওঁলোকৰ উমানেই হোৱা নাই।" (সুৰভি)

"মানুহ যদি নিকৰ্ম্মা হ'ল, আৰু তাৰ ওপৰত তাৰ স্বভাৱটো যদি চকুপোৰা হ'ল, তেন্তে এই শৰীৰ চৰ্চ্চাই ফুটুকা গছত বখিনীয়ে বাঁহ লোৱাদি তাৰ গাত বাঁহ লয়।" (সুৰভি)

"মানুহৰ মাতে মোৰ কাণত কোট্‌কোৱা কাঁইটে বিন্ধাদি বিন্ধে।" (সুৰভি)

"সৰিয়হৰ ফুলিৰ বাওৰ মাজত সোমোৱা সৰিয়হটো ভালেমান কাললৈকে তাত বৈ যায়, জাবিলে জোকাৰিলেও নোলায় আৰু সততকাই লোকৰ চকুত নপৰে।" (জোনবিবি)

"বামুণৰ জীয় ছুৱা কাছৰ নিচিনা লেকেতা।" (জোনবিবি)

"কৱিতা কেয়াঁবনৰ নিচিনা, তাৰ জইন্‌ মৰা বৰ টান।"

(জোনবিবি)

"সৰু-বৰ মাছবিলাক বৰাধানৰ আখৈয়ে তপত খোলাৰপৰা জপিয়াদি জপিয়াবলৈ ধৰিলে।" (সুৰভি)

"ভাবনাৰ বৰ ধেমালিৰ ওৰ পৰাদি অলপমান বেলিৰ পিচত সেই উৎকট নাচৰ ওৰ পৰিল।" (জোনবিবি)

"ডাঙৰীয়া হাকিমে কাঁহীৰ ভাত কাঁহীতে এৰি চুৰা হাতেৰেই ঘৈণীয়েক মুন্‌চুপনী হাকিমনীক ভালকৈ এখুন্দা দিবলৈ গোনা ম'হে চোঁচা লোৱাদি চোঁচা ললে।" (সুৰভি)

"মখনা হাতীয়ে উচাল মাৰি ভৰিৰ বান্ধা ছিঙাদি পুতেকৰ সেই হাতৰ বান্ধ ছিঙি যাব খোজোতেই মাটিত শুৰিকঠালটো পৰাদি হাম্‌খুৰি খাই পৰিল।" (সুৰভি)

"বিয়াহগোৱা ওজাৰ পালীয়ে ওজাৰ পদৰ পোষকতা কৰি তাল ধৰি থকাদি কেশৱৰাম তৰণীয়ে তেওঁৰ গোজৰণিৰ পোষকতা কৰি তাল ধৰিব লাগিছে।"

ওপৰে ওপৰে চাই যাওঁতে চকুত পৰা কিছুমান অংশৰ উদ্ধৃতি ওপৰত দিয়া হ'ল। ইয়াৰপৰা বেজবৰুৱাৰ উপমা আৰু চিত্ৰবোৰ যে অসমীয়া ঘৰুৱা পৰিচিত দৃশ্য তাক বুজিবলৈ টান নহয়। বেজবৰুৱাৰ গদ্যৰীতিৰ ই এটা বিশেষত্ব। অসমীয়া সমাজৰ, গৃহস্থীৰ, জীৱনৰ একোটাইত চিত্ৰ তেওঁৰ বাক্য একোটাতে জিলিকি আছে।

বেজবৰুৱাৰ ঘৰৰ হেম বৰুৱাই কোৱাভাতুৰীয়া অসমীয়া সমাজৰ চিত্ৰ আঁকিলে, লক্ষ্মীনাথেও উত্তৰাধিকাৰীসূত্ৰে তেওঁৰ অপুত্ৰক খুড়াদেৱেকে আৰম্ভ কৰা কাম হাতত ল'লে। হেম বৰুৱাই অসমীয়া ভাষাৰ স্বতন্ত্ৰতাৰ গজ্‌গজীয়া প্ৰমাণ দিবলৈ গোটেই জীৱন সাধনা কৰি হেমকোষ দি গ'ল; সাহিত্য ৰচনাৰ কাৰণে তেওঁৰ আজৰি নাছিল। লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাই ছুৱাৰ চুকত থকা কুঠাৰৰ প্ৰতিবাদলৈ কাণ নকৰি অসমীয়া পাঠকৰ হাতত হাঁহিবলৈ আৰু চিন্তা কৰিবলৈ কিছুমান ৰচনা থৈ গ'ল, হাঁহিৰ কথা ওপৰ উঠিল, চিন্তাৰ কথা তল

পৰিল। মানুহে চিন্তা কৰি মৃৎ ঘমোৱাতকৈ অকণ হাঁহি-তামাচা কৰি মন পাতলাবলৈ হে ভাল পায়।

হাস্যৰস এনেয়ে ৰসৰ ভিতৰত অন্ত্যজ। বেজবৰুৱাৰ হাস্যৰসৰ ভালেখিনি অতি স্থূল, বিশেষকৈ কাকতৰ টোপোলাত। হাস্যৰসৰ কাম মানুহক পেংলাই কৰা, সিঁয়ৰা, উপলুঙা কৰা। বেজবৰুৱাই এই কাৰ্য্য অতি দক্ষতাৰে কৰিছে। বেজবৰুৱাৰ অভিন্নহৃদয় আগৰৱালাকো পেংলাই কৰিছে, শক্তি-সাধক, ৰামপ্ৰসাদকো সিঁয়াৰিছে। কেইবাটাও বৰগীতৰ 'পেৰডি' কৰিছে। কদমকলিৰ কেইটামান কৱিতা বাদ দিলে আটাইবোৰ ব্যঙ্গ, হাঁহি, লঘুৰচনা। যশঃপ্ৰাৰ্থী মন্দকৱিক সুবিধা পালেই খোচ্ এটা মাৰি গৈছে। পুৰণি বাঁহীৰ পাঠকসকলৰ মনত কৱিতাৰ কাঠ-সংস্কাৰৰ কথা মনত পৰিব। নাঙলু দাস, ভোকেন্দ্ৰ আৰু চিন্তাতৰঙ্গিণীৰ লিখককো এসেকা দি গৈছে। অথচ বেজবৰুৱাই নিজে যে কৱি হিচাপে বিশেষ কৃতিত্ব লাভ কৰিছিল, সিও নহয়। তাম্চা আৰু বহুৱালিত কৱিত্ব নাথাকে, ক্ষন্তেকীয়া লঘু আমোদৰ উপাদান থাকে। জুগুলীৰ সম্পাদকৰ আঁৰত অসমৰ দুই-এজন লোককো আঁজুৰিছে।

পাঠকসমাজে সাহিত্য সৃষ্টি কৰে, বেজবৰুৱাৰ খুহুতীয়া ৰচনাৰ জনপ্ৰিয়তাই সমসাময়িক পাঠকসমাজৰ প্ৰকৃতিৰো পৰিচয় দিয়ে। আধুনিক অসমীয়া সাহিত্যৰ জন্মলগ্নত লঘু ৰচনা আৰু হাঁহিৰ দেৱতা আছিল। ইয়াৰপৰা অসমীয়া সাহিত্য আৰু পাঠকসমাজৰ ওপৰতো প্ৰভাৱ নপৰি থকা নাই।

আমাৰ অনেক সমালোচকেই ঘুমটি ফুৰণত কোৱাদি 'ৰোমাণ্টিক', 'ৰোমাণ্টিক্' কৰি থাকে। ৰোমাণ্টিক্-ক্লাছিক কিবা এটা দলত নপৰিলে যেন সাহিত্য অশৰণীয়া হৈয়ে থাকে। বেজবৰুৱাৰ প্ৰকৃতি ৰোমাণ্টিকৰ ওলোটাটোহে। শুটায়াৰ আৰু ৰোমাণ্টিকৰ সম্বন্ধ অহিনকুলৰ দৰে। ল'ৰাকালৰপৰা 'হিন্দু বাইবেল'ৰ পথ্য খাই অহা লক্ষ্মীনাথৰ ৰচনাত বৈষ্ণৱ সাহিত্য তথা অসমীয়া বৈষ্ণৱ

সাহিত্যৰ প্ৰভাৱ আৱিষ্কাৰ কৰিবৰ কোনো প্ৰয়াসৰ আৱশ্যক নাই। তেলত বুৰগৈ থকা আচাৰৰ টেঙাৰ দৰে বেজবৰুৱাৰ বচনাও বৈষ্ণৱ সাহিত্যই ভেজি আছে। অসমীয়া সাধুকথা, ককবা-যোজনা, বুৰঞ্জী-সংস্কৃতি ভালেখিনি তেওঁৰ বচনাত লীন হৈ আছে। পশ্চিমীয়া সাহিত্য আৰু বঙলা সাহিত্যৰ প্ৰভাৱো পৰিবই; কিন্তু বেজবৰুৱাৰ হাতত আলগী সমলবোৰো ফুলাম গামোচা মূৰত মাৰি অসমীয়া হৈ ওলাইছে। ইংৰাজী Golden Treasury, Henry the Fourth, Hamlet—এইবোৰ নিশ্চয় তেওঁৰ পাঠ্যপুথি আছিল। Hamlet-ৰ কিছু অংশ তেওঁ অসমীয়ালৈ ভাঙনি কৰিছিল বুলিও জনা গৈছে। সেই সময়ত ইংৰাজীশিক্ষিত লোকে Dickens পঢ়িছিলেই, আজিকালি যেনেকৈ 'কন্টিনেণ্টাল নভেল্' পঢ়ে, চেচোৰ খনা গৰথীয়া ল'বাই এইবোৰৰ প্ৰভাৱ খানি খানি উলিয়াব পাৰিব। শ্ৰীযুত বেণুধৰ শৰ্মাদেৱে এবাৰ কোৱা মনত পৰে যে বেজবৰুৱাই ব্যৱহাৰ কৰা ওভোতনী আৰু কাকতৰ টোপোলা নাম দুটা ম্বাৰ্জক হোমৃচৰ কিতাপৰ নাম অনুসৰিও হ'ব পাৰে; একো আচৰিত নহয়।

সি যিয়েই নহওক, বেজবৰুৱাই অসমৰ মানুহ অসমৰ সংস্কৃতি, অসমৰ ধৰ্ম আৰু সাহিত্য—সকলোবোৰ অন্তৰেৰে ভাল পাইছিল। তেওঁৰ বচনাৰ প্ৰতি শব্দত এই ভালপোৱা লীন হৈ আছে। অসমীয়া মানুহৰ দুৰ্বলতাক ব্যঙ্গ কৰা তেওঁৰ স্বদেশপ্ৰীতিৰ অঙ্গ মাথোন। অসমীয়া মানুহৰ গৌৰৱৰ কথাও সুবিধা পালেই সুঁৱৰিবলৈ নেপাহৰে।

অসমৰ পকা খৰিচা, বাবৰি-অকাব আজাকণ, কুঁজী ঠেকেৰা এইবোৰলৈ মনটো উভতি উভতি আহে—ধাৱতি পশ্চাৎ চেতঃ। কেৱল ভাৱপ্ৰৱণতাৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত দেশপ্ৰেমক কেইবাঠাইতো ব্যঙ্গ কৰিছে। দেশৰ নামত অনাৱশ্যক চিঞৰ-বাখৰ তেওঁ নিন্দা কৰিছে। স্বাৰ্থপৰ আৰু সুবিধাবাদী নেতাকো তেওঁ জলপান খুৱাইছে। এটা প্ৰবন্ধত বেজবৰুৱাই যাত্ৰাদলৰ গায়কৰ হতুৱাই গোৱাইছে—

"আমি হব তোদেৰ নেতা।
দাও আমায় কিছু টাকা॥"

এনে নেতাই আজিও অসমৰ সমাজত নেতৃত্ব কৰি আছে। আৰু এঠাইত তেওঁৰ মন্তব্য শুনিব : "কোনো ডেকাই চৰ্কাৰৰ ঘৰত চাকৰি নাপালে বা চাকৰিৰপৰা বৰখাস্ত হ'লে আৰু কোনো বুঢ়া অকৰ্মণ্য হ'লে পেট্ৰিয়ট্ অৰ্থাৎ দেশহিতৈষী হয়।" কিন্তু স্বাধীনতা আন্দোলনে প্ৰমাণ কৰিছে যে বেজবৰুৱাৰ এই ধাৰণা সম্পূৰ্ণ সত্য নহয়। অসংখ্য দেশপ্ৰেমিকে আশাশুধীয়াভাৱে দাৰিদ্ৰ্য আৰু কষ্ট বৰণ কৰিছেই, প্ৰাণকো আহুতি দিছে। অৱশ্যে স্বাধীনতাৰ পাচৰ কথা বেলেগ।

পাৰিব জানিলে গালিও সোৱাদ। হাস্যৰসিক ব্যঙ্গনিপুণ লিখকৰ লেখনীয়ে কাণ মোহাৰিলেও মানুহে হাঁহি থাকে। বেজবৰুৱাৰ বহুৱালি, ব্যঙ্গ, পেংলাই সকলোকেই মানুহে ভাল পায়। 'এলাহে ভাগৰে অচেতন' হোৱা অসমীয়া জাতিৰ মুখলৈ যি কোনো প্ৰকাৰেই হওক হাঁহি আনিব পৰাটোৱেই বেজবৰুৱাৰ কৃতিত্ব। ইয়াৰ যোগেদিয়েই অসমীয়া মানুহৰ সাহিত্যবোধ আৰু জাতীয় চেতনাও অকণমান আহিল। বেজবৰুৱাই সমসাময়িক সমাজৰ ওপৰে ওপৰে ফুৰফুৰাইছে মাত্ৰ, মানুহৰ মনৰ গভীৰতালৈ কেতিয়াবা কাচিৎহে ভুমুকি মাৰিছে। অত্যন্ত লঘু আৰু সাময়িক হোৱা সত্বেও বেজবৰুৱাৰ অসমীয়া সাহিত্যত এখন বিশেষ ঠাই আছে ; লঘু কথাও জীৱনৰ বিশেষ অংশ আৰু লাগনী নহলে জুই নজ্বলাৰ দৰে, টুটকীয়া নহলে গাওঁ নৰহাৰ দৰে, হাঁহি আৰু লঘু কথা নহলেও জীৱন নচলে। তেওঁৰ সৰহখিনি ৰচনা স্থায়ী নহ'ব ; কিন্তু পুৰণি আৰু নতুনৰ মাজৰ সংক্ৰান্তি-পুৰুষ বেজবৰুৱা সাহিত্যৰ বুৰঞ্জীত গণ্য-মান্য হৈ থাকিব। প্ৰবন্ধ-কবিতা, গল্প-উপন্যাস, নাটক-আলোচনী. সকলোতে তেওঁ এচাপৰ মাৰি গৈছে ; বায়নৰ নাতি-পুতিয়ে এতিয়া জীৱনৰ বিচিত্ৰ সুৰৰ বোল তুলিব পাৰিলেই হয়। সাহিত্যকৰ্মতকৈও মোৰ মনেৰে ভাষা-সাহিত্যৰ প্ৰতিষ্ঠাৰ কাৰণে কৰা অক্লান্ত ৰণ আৰু বিশিষ্ট ব্যক্তিত্বৰ প্ৰভাৱৰ কাৰণেহে তেওঁৰ খ্যাতি।

॥ বেজবৰুৱা আৰু আমাৰ সত্ৰসত্তাসমূহ ॥

বেজবৰুৱাই সি সময়ত জন্ম লৈছিল সেই সময়ত কন্‌জাৰ্ভেটিভ অৰ্থাৎ ৰক্ষণশীল দলৰ প্ৰভুত্ব। বেজবৰুৱাই তেওঁৰ চোকা মিঠা লেখনী যুগ-বিৰোধী শক্তিৰ পৰাজয়ৰ অৰ্থে প্ৰয়োগ কৰিছিল। অতি সাধাৰণ কথাতে জাত যোৱা, এঘৰীয়া হোৱা, তিৰোতা জাতিৰ প্ৰতি অন্যায়, ভণ্ড নৈষ্ঠিকতা আদি অকাৰ্য্যবোৰে বেজবৰুৱাৰ দৰদী মন দকৈ স্পৰ্শ কৰিছিল আৰু গল্পই-প্ৰবন্ধই তেওঁ এইবোৰৰ প্ৰতিবাদ কৰিছিল তেওঁৰ বিশিষ্ট মনোগ্ৰাহী বাক-ভঙ্গীৰে। মহাপুৰুষসকলে আমাৰ দেশত যি উদাৰ ধৰ্ম প্ৰচাৰ কৰিছিল তাত এনে কঠোৰ নৈষ্ঠিকতাৰ কথা নাছিল। কিন্তু তেওঁলোকৰ ধৰ্মৰ পাচত গৈ বাকলিটো ৰ'ল, সাহটো শুকাল। গোসাঁই-মহন্ত, মেধি-পাঁচনী আদি নতুন নতুন পদবী আৰু শ্ৰেণীৰ সৃষ্টি হৈ মহাপুৰুষসকলৰ পৰৱৰ্ত্তী সমাজ পঙ্কিল কৰি পেলালে। মহন্তসকলৰ ভিতৰতে নানা সংহতি, নানা পন্থ। খোৱা-বোৱা, বিয়া-বাৰু, লুৰি-লুৰিয়োহ হয়। কাল-সংহতিৰ মানুহে মাহ-প্ৰসাদ বিলালে ব্ৰাহ্মণ-সংহতিৰ মানুহে নাখায়। ব্ৰাহ্মণ-সংহতিৰ হাতে নিকাই নাখায়, এনেবোৰ কথা। বহাৰ আসনবোৰো তাৰতম্য হ'ল আহোম ডা-ডাঙৰীয়াসকলৰ আহিত। বামুণীয়া মহন্তসকলৰ ভিতৰতো প্ৰভেদ দেখা দিলে। বামুণীয়া মহন্তসকল অ-মহন্ত উকা বামুণসকলক অলপ ঘৃণা-মিশ্ৰিত কৃপাৰে চাবলৈ ধৰিলে। অতি আধুনিক কালত ধনৰ বলত হোৱা তথাকথিত গোসাঁইসকলৰ কথানো কি ক'ম। তেখেতসকলৰ উৰুৱীয়া

গপ আৰু ভেমৰ অভিজ্ঞতা আমাৰ বহুতৰে আছে। সৰুকালৰ অৰ্থাৎ আজিৰপৰা আঢ়েকুৰি বছৰমানৰ আগৰ কথা। আমাৰ জীয়ৰী এগৰাকী ওচৰৰ সত্ৰ এখনলৈ পৰিছিল। শহুৰেক বুঢ়াগোসাঁই জীৱিত থকা পৰ্য্যন্ত বাইদেউক আমাৰ ঘৰলৈ আহিবলৈ নিদিলে আৰু আমাৰ মানুহ খবৰ-খাতি লবলৈ গ'লে 'তাং-বিং' বামুণ (তান্ত্ৰিক) বুলি নিন্দা ভৰ্ৎসনা কৰি পঠিয়াই দিলে, যদিও আমাৰ বৈষ্ণৱ পৰিয়াল অনেক কালৰপৰা আউনীআটী সত্ৰৰ শিষ্য। পাচলৈ এই মহাজনীয়া উত্তাপ শাম কাটিলে।

বেজবৰুৱাই তেওঁৰ "জীৱন-সোঁৱৰণ"ত এটি অভিজ্ঞতাৰ কথা বৰ্ণনা কৰিছে। তেওঁৰ ভাষাৰেই ইয়াত তুলি দিলোঁ—

"বিয়াৰ দিনা কন্যাৰ ককায়েকেই নে কি কব নোৱাৰোঁ, গোসাঁই প্ৰভুৰ প্ৰতিমূৰ্ত্তিটো আৰু তেওঁৰ ব্যৱহাৰ অতিকৈ চকুত পৰা হৈছিল। বিয়াৰ সভাত তেওঁ এটা কাঠৰ মূঢ়াৰ দৰে বহি আছিল; আৰু পাছে আমাৰ নিচিনা সাধাৰণ মানুহৰ সৈতে কথা-বাৰ্ত্তা পাতি আমাক আদৰ-অভ্যৰ্থনা কৰিলে কেনেবাকৈ গোসাঁই প্ৰভুৰ দীঘল ভেমটোৰ এডোখৰ চুটি হৈ পৰিব -এই ভয়তে শঙ্কিত হৈ আছিল। তেওঁলোকতো পুৰণি সম্ভ্ৰমৰ দাবী কৰিব পৰা গোসাঁয়েই, অসমত কেঁচামূৰীয়া গোসাঁইৰপৰা আৰম্ভ কৰি খৰিকটীয়া গোসাঁইলৈকে গোসাঁই নামধাৰীসকলে সাধাৰণ ভদ্ৰলোকৰ ঘৰলৈ ছোৱালী দিবলৈ ওলায়, অথচ বিয়াৰ সময়ত আকোৱালে নোপোৱা ভেমৰ খুটাত আউজি থাকি কিয়ে কৰে, তাক কি কবা। এবাৰ মনত আছে—এজন শিৱসাগৰৰ ভদ্ৰলোকৰ বিয়াত নিমন্ত্ৰিত হৈ মই দৰা-ঘৰীয়াৰ সৈতে বিয়ালৈ গৈছিলোঁ। আমি কইনাঘৰীয়া গোসাঁইৰ পদূলিমুখ পাওঁতেই গোসাঁইৰ ঘৰৰপৰা আদেশ আহিল যে আমি আমাৰ ভৰিৰ জোতা-মোজা সোলোকাই পদব্ৰজে গৈহে তেওঁৰ চাৰিচাপৰ ভিতৰ সোমাব পাৰিম। আমিও জোতা-মোজা নোসোলোকাওঁ, তেওঁলোকেও নেৰে। শেষত দৰাঘৰীয়া আৰু কন্যাঘৰীয়াৰ মাজত

হুতাহুতি হোৱাৰ উপক্ৰম। অনেক কষ্টৰ আৰু অনেক কথাৰ আজোৰ-পিজোৰৰ পিচত হে এটা হেস্ত-নেস্ত হৈ এই 'গজ-কচ্ছপীয়া যুদ্ধৰ ওৰ পৰে।"

বেজবৰুৱাৰ আত্মজীৱনী সমসাময়িক অসমীয়া সমাজৰ এখন ছবিৰ দৰে। বেজবৰুৱাই নাটকে-প্ৰবন্ধে অনেক ঠাইত আমাৰ সত্ৰ-মহন্তসকলক ব্যঙ্গ কৰি লিখিছে। ব্যঙ্গ বুলিলে অলপ অতি-ৰঞ্জিত হয়েই, বেজবৰুৱাও এই অতিশয়োক্তি দোষৰপৰা মুক্ত নহয়। একদৰ্শিতাদোষ বেজবৰুৱাৰ লিখাত যথেষ্ট আছে। পাঠকসকলে নিশ্চয় লক্ষ্য কৰিছে যে ৰজনীকান্ত বৰদলৈৰ উপন্যাসকেইখনমানত সত্ৰবিলাকৰ এটা বেলেগ চিত্ৰ পোৱা যায়। বৰদলৈৰ সত্ৰ বিষয়ক মনৰ শান্তিৰ নিজৰা। বেজবৰুৱাৰ চিত্ৰ কোনো কোনো ক্ষেত্ৰত যিদৰে বাস্তৱ, বৰদলৈৰ চিত্ৰত সত্যৰ অনুগামী। "ডাঙৰ ডাঙৰ সত্ৰবোৰত সুন্দৰ অসমীয়া অঙ্কীয়া ভাৱনাৰ লগে লগে নাইবা অঙ্কীয়া ভাৱনাক খেদাই নাট-বৰ্চোতা গোসাঁই-মহন্তসকলে যাবে বাঙ্গলা অশুধ বঙলা ভাষাত নাট ৰচি, ভাৱনা কৰি নিজক গৌৰৱান্বিত আৰু দৰ্শকক সুখী বিবেচনা কৰিছিল।" এনে অৱস্থাত বেজবৰুৱাই টান কথা এষাৰ মুখুনাই থাকে কেনেকৈ ?

সত্ৰবিলাকৰ লগত বেজবৰুৱা পৰিয়ালৰ সম্পৰ্ক কেনে, আত্ম-জীৱনীত তাৰ যথেষ্ট আভাস দিছে। নাৱত আহোঁতে দূৰৈৰপৰা কমলাবাৰী সত্ৰৰ গছ দেখি ৺দীননাথ বেজবৰুৱাৰ পুত্ৰ-পৰিবাৰে ভক্তিৰে সেৱা কৰা কথা আত্মজীৱনীত আছে।

"শ্ৰী মধুৰিপু ঈশ্বৰৰ কীৰ্তন মঙ্গল নিৰন্তৰ
যিটো ভূমিভাগে শুদ্ধৰূপে হোৱে জাত।
তাৰ ধূলি যিটো শিৰে ধৰে নিশ্চয় জানিবা সিটো নৰে
কৃষ্ণৰ পৰম বল্লভ হোৱে সাক্ষাত॥

সত্ৰসমূহ অসমীয়া সমাজৰ নিয়ামক আৰু শাসক। অসমীয়া সমাজে ৰজা আৰু গুৰু দুয়ো যথকে সমান ঠাই দিছিল। আধ্যাত্মিক

বুনিয়াদী শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত এই সত্ৰবিলাকৰ পতনত বেজবৰুৱাৰ দেশপ্ৰেমী অন্তৰে আঘাত পাইছিল আৰু তাৰ প্ৰতিকাৰস্বৰূপে চুখাৰ ব্যঙ্গ উক্তি কৰিছিল, অনুষ্ঠানটিৰ প্ৰতি ভক্তি নোহোৱা বুলি নহয়।

আধুনিক সমাজ বেজবৰুৱাৰ দিনতকৈ বহু পৰিমাণে উদাৰ আৰু অলংকাৰমুক্ত হৈ আহিছে। নতুনৰ এই বিজয়ত বুঢ়াদলৰ বহুতেই নিজকে খাপ খুৱাব নোৱাৰি মূৰে-কপালে হাত দি নিৰুপায় আৰু নিঃসহায় হৈ বহি গৈছে। হেমকোষৰ সত্ৰ মহন্তৰ দোষৰ ফালটো দাঙি ধৰে আৰু সেই বংশৰে লক্ষ্মীনাথে তাক আৰু অলপ সদৰি কৰে।

কাশ্যপগোত্ৰ : চৈতন্যচন্দ্ৰ : হেমচন্দ্ৰ মনুচকাৰ।

॥ বজ্ৰেশ্বৰ মহন্ত ॥

আজিৰপৰা চাৰি কুৰি বছৰমানৰ আগতে নগাঁৱৰ এজন কৱিয়ে শৰৎকালৰ বিষয়ে এটি কৱিতা লিখিছিল। সেই কৱিতাৰ এনেদৰে সামৰণি মাৰিছিল---শৰৎকালত পূজাৰ কেইদিন ছুটী পাই কলম পিছি পিতৃমৰা প্ৰবাসী কেৰেণীয়েও ঘৰলৈ গৈ ল'ৰা-তিৰোতাক চাই আহিব পাৰে।

অসমীয়া সাহিত্য কেইবাগৰাকীও কেৰেণীৰ অৱদানেৰে সমৃদ্ধ হৈছে; সেইসকলৰ ভিতৰত চকপানীৰ বৰকেৰেণী কৱি হিতেশ্বৰ বৰবৰুৱা, বুৰঞ্জীৰ সাধক সোনাৰাম চৌধুৰী, জ্ঞানমালিনীৰ কৱি বুলি প্ৰসিদ্ধ মফিজুদ্দিন আহমদ হাজৰিকা, নাট্যকাৰ-ঔপন্যাসিক দৈৱচন্দ্ৰ তালুকদাৰ, কৱি-সাহিত্যিক সিংহদত্ত দেৱঅধিকাৰী, অসম সাহিত্য সভাৰ দুগৰাকী সভাপতি ৺নকুলচন্দ্ৰ ভূঞা আৰু পদ্মশ্ৰী আনন্দ বৰুৱাৰ কথা সকলোৱে জানে। বজ্ৰেশ্বৰ মহন্ত এগৰাকী কেৰেণী সাহিত্যিক আছিল; ওপৰত উল্লেখ কৰা শৰৎকালৰ বিষয়ে ৰচনা কৰা কৱিতাত তেওঁ নিজৰ কেৰেণী জীৱনৰ কথাকে উল্লেখ কৰিছে। তেওঁৰ কৱিতা সংগ্ৰহ 'কৱিতাহাৰ' আধুনিক যুগৰ প্ৰথম কৱিতা-সংগ্ৰহ বুলি কব পাৰি। আমাৰ বৰ্ত্তমান শিক্ষাবিভাগৰ বিশৃঙ্খলাৰ আগৰ কালত বৃটিছ চৰকাৰৰ দিনত কৱিতাহাৰ কিছুমান দিন স্কুলৰ পাঠ্যপুথিও আছিল।

নগাঁও চহৰৰ আমোলাপট্টিত শ্ৰীযুত উমাকান্ত গোহাঞি উকীলৰ ঘৰৰ সমুখত এতিয়া যি ঠাইত ডাক্তৰ শ্ৰীবসন্ত শইকীয়াই ঘৰ লৈছে,

তাতে ৰত্নেশ্বৰ মহন্ত তেওঁৰ ছুটী-জীৱনৰ শেষৰ কালত আছিল। তেওঁৰ স্কুলীয়া জীৱনত পণ্ডিত ৺হেমচন্দ্ৰ গোস্বামী, যোৰহাটৰ ৺বুদ্ধিচন্দ্ৰ নাথ ভট্টাচাৰ্য্য, নগাৱঁৰ ৺আনন্দৰাম ভট্টাচাৰ্য্য, ৺বিষ্ণুকান্ত শৰ্মা পেস্কাৰ প্ৰভৃতি ৺ৰত্নেশ্বৰ মহন্তৰ সমসাময়িক আছিল। সেই সময়ত নগাৱঁত ৺গুণাভিৰাম বৰুৱাৰ সাহিত্যিক প্ৰভাৱৰ ফলত এজন ডেকা সাহিত্যিক সৃষ্টি হৈছিল, তাৰ ভিতৰত হেম গোসাঁই আৰু ৰত্নেশ্বৰ মহন্ত এই দুজন অসমৰ ডেকা সাহিত্যিক-সমাজত চকুত লগা হৈ পৰিছিল।

ৰত্নেশ্বৰ মহন্তই এখন দুখীয়া বামুণীয়া সত্ৰত উপজি অৱস্থাৰ লগত যুঁজ কৰি লিখা-পঢ়া কৰিব লগা হৈছিল। বামুণীয়া সত্ৰৰ গোসাঁই হলেও অনেকেই 'মহন্ত' উপাধিকে লিখিছিল। এনট্ৰেন্স পৰীক্ষা পাছ কৰি উচ্চশিক্ষাৰ কাৰণে তেওঁ কলিতালৈ গৈছিল যদিও অভাৱৰ কাৰণে কলেজীয়া শিক্ষা জলাঞ্জলি দি ঘৰলৈ গুচি আহি কাছাৰীৰ কেৰেণী কাম লবলগীয়া হ'ল। কেৰেণী কামত পিত্ মৰিলেও তেওঁৰ 'চিত্‌টো' সাহিত্যৰপৰা আঁতৰাব পৰা নাছিল। কলিকতাৰপৰা ওলোৱা জোনাকীৰ তেওঁ এজন নিয়মীয়া লেখক আৰু শুভাকাঙ্ক্ষী আছিল। তেওঁৰ গল্প-প্ৰবন্ধৰ ভিতৰত জয়মতী কুঁৱৰীৰ বিষয়ে লিখা প্ৰবন্ধই সেই সময়ত সকলোৰে দৃষ্টি আকৰ্ষণ কৰে। তেওঁৰ কৱিতাবিলাক গোটাই 'কৱিতাহাৰ' নাম দি প্ৰকাশ কৰিছিল। আৰু কিছুমান কৱিতা কৱিজনৰ নাতি-পুতিৰ হাতত আছে বুলি কয়। কৱিতাহাৰত প্ৰকাশ নোহোৱা 'পাৰ্ৱতীয়া বোৱাৰী' নামে এটি কৱিতা ৺হেম গোস্বামীৰ দ্বাৰা সম্পাদিত 'অসমীয়া সাহিত্যৰ চানেকী'ত পোৱা যায়।

আমাৰ সৰুকালত আমাৰ ওপৰ চামৰ ছাত্ৰৰ কৱিতাহাৰ পঢ়াশলীয়া পাঠ্য আছিল। মই তেতিয়াই কৱিতাহাৰ পঢ়িছিলোঁ। তাৰ আৰু ছন্দৰ গুণত কৱিতাবোৰ ইমান মনোগ্ৰাহী যে কৱিতাৰ

বিষয়বস্তু আক কৱিতাবোৰৰ মাজৰ কিছুমান বাক্য আজিও মনত আছে।

কৱিতাহাবৰ প্ৰথম কৱিতাটো উপনিষদৰ ভাবৰ দ্বাৰা প্ৰণোদিত। ক ৱিতাটোৰ আৰম্ভ এনে—

চকু নাই, সকলো দেখিছে ;
কাণ নাই, সকলো শুনিছে ;
ভৰি নাই সৰ্ব্বত্ৰতে কৰিছে গমন ;
ভজা সবে সিজনাক হৈ একমন।

অপানিপাদো জবনো গ্ৰহীতা,
পশ্যত্যচক্ষুঃ স শৃণোত্যকৰ্ণঃ।
স চেত্তি বেদ্যং ন চ তস্যাস্তি বেত্তা
তমাহুৰ গ্ৰ্যং পুৰুষং মহান্তম্

(শ্বেতাশ্বতৰ উপনিষদ)

বেলেগ বেলেগ ধৰ্ম-সম্প্ৰদায়ৰ লোকে একেজনাকে যে বেলেগ বেলেগ নাম দি মাতিছে, কৱিতাটোৰ কেন্দ্ৰস্থ ভাব এয়ে।

খেতি কৰা, ধান-ডোৱা, মাছ-মৰা, বিহুপতা আদি বেলেগ বেলেগ বতৰৰ বেলেগ বেলেগ গাৱঁলীয়া দৃশ্যবোৰ বস্তুৰ মহত্বয়ে প্ৰথমে আধুনিক কৱিতাত বচা যেন লাগে। জীৱন্ত অসমীয়া গাৱঁলীয়া দৃশ্য বস্তুৰ মহত্বৰ বিশিষ্টতা। ভগা পাছীৰ বুকুত ধান-খেৰ পাৰি কেনেকৈ দুখীয়া গৃহস্থৰ কেঁচুৰা ডাঙৰ হয়, তাৰ বৰ্ণনা কৱিতাহাবত আছে।

বৃহৎ আয়োজনৰ শেষত একো ফল নধৰা কথাটো মহত্তই বহ্বাৰম্ভে লঘুক্ৰিয়া নামে কৱিতাত সুন্দৰকৈ বৰ্ণাইছে। 'পৰ্ব্বতে আটোপ কৰি নিগনি জগালে'—এনেকৈ কৱিতাটোৰ মোখনি মাৰিছে। বুঢ়া মানুহক বুঢ়া বুলি কলে যে বেয়া পায়, এই দুৰ্বলতাৰ কথাটো এঠাইত এনেদৰে বৰ্ণনা কৰিছে—

বুঢ়াক বুলিলে বুঢ়া চকু ঘোপা কৰে ;
আনো যমে লাই পাই শীঘ্রে মাৰি লৈ যায় ?

'শ্মশান' নামৰ এটা কৱিতাত 'শ্মশান সাম্য-শিক্ষাৰ স্থল' বুলি বৰ্ণনা কৰিছে। এই কৱিতাত অলঙ্কাৰৰ প্ৰয়োগ লক্ষ্য কৰিবলগীয়া।

বল থকা সবে বলী, বলহীন বলি ;
বলীয়ে নিৰ্ব্বলী হবে নানা ৰূপে ছলি ;
শক্তিৰ গৌৰৱ কৰি ফুৰে যেন মত্ত কৰী,
সংসাৰ ভৰত তাৰ যেন টলমল্ ;
শ্মশান পালেই ছাই-ভস্ম হয় বল।
ধনীৰ নিশাও দিন, দিনো নিশা হলে দীন,
ধনে সংসাৰত কৰে দিন-ৰাতি চিন ;
ধনে আদি প্ৰাণ তাৰে, মৃত্যু হয় কালি তাৰে,
সুবুজে গহীন ভাবে লোক বুজ-হীন।

ইংৰাজী কৱিতাৰ পঢ়ুৱৈসকলে Death the leveller কৱিতাৰ লগত ইয়াৰ ভাবৰ মিল পাব।

এটি কৱিতাত মহাভাৰতৰ কৱি ৰামসৰস্বতীৰ প্ৰতিভাৰ উদ্দেশ্যেও কৱিয়ে শ্ৰদ্ধাৰ অঞ্জলি আগবঢ়াইছে।

কৱিতাহাৰত অন্তৰ্ভুক্ত নোহোৱা এটি কৱিতা 'গাৱঁলীয়া বোৱাৰী'। এই কৱিতাত সেইকালৰ গাৱঁলীয়া বোৱাৰীৰ নীৰৱ ধৈৰ্য্য আৰু কৰ্মকুশলতা মনত লগাকৈ বৰ্ণনা কৰিছে।

আধুনিক যুগৰ প্ৰথম অসমীয়া কৱি বল্লেশ্বৰ মহন্ত। জোনাকী-যুগৰ সাহিত্যিকসকলৰ মাজত এওঁৰ বিশেষ ঠাই আছে। আমি সেই আসন তেওঁক দিয়া নাই।

॥ যতীন দুৱৰাৰ কথা-কবিতা আৰু কহিয়া॥

ডিব্ৰুগড় মেডিকেল কলেজৰ কিবা এটা উৎসৱ উপলক্ষে যাওঁতে দুৱৰাক দেখা কৰিছিলোঁ। এয়া তেওঁক শেষবাৰৰ আগৰবাৰ লগ পোৱা। তাৰ পাচত কানৈ কলেজত তেওঁ আৰু কেইমাহমানহে থাকিল। শিৱসাগৰলৈ একেবাৰে গুচি আহিল। শৰীৰৰ দুখ লগা দুৰ্বলতা, স্মৃতিশক্তি কমি আহিছে। অতি চিনাকি মানুহকো চিনি নোপোৱা অৱস্থা। কথা-বতৰাও অসংলগ্ন হৈ পৰিছে।

ডিব্ৰুগড়ত' তেওঁ আমোলাপট্টিৰ ভাৰাঘৰ এটাত আছিল। দেখা কৰিবলৈ গলোঁ, মোৰ লগত তেওঁৰ প্ৰাক্তন ছাত্ৰ শ্ৰীবিপিন শৰ্মা। ভালেখিনি পৰ মোৰ মুখলৈ চাইছে যেন মোক চিনি পালে।

আমি কলিকতাত পঢ়াকালত দুৱৰা স্কটিছ চাৰ্চ কলেজৰ এটা হোষ্টেলৰ সহকাৰী অধীক্ষক। তেতিয়া ডক্টৰ আৰ্কুহাৰ্ট সেই হোষ্টেলৰ অধ্যক্ষ, কলেজৰো অধ্যক্ষ, কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ উপাচাৰ্য্য। দুৱৰা স্কটিছ চাৰ্চ কলেজিয়েট স্কুলৰ বুৰঞ্জীৰ প্ৰধান শিক্ষক, পাঠক আৰু কবিতাৰ সেৱক।

সেওবাৰে আৰু আন আজৰি সময়ত দুৱৰাই কিছুমান অসমীয়া ছাত্ৰক মাতে। সৰু-সুৰা একোটা পাঠচক্ৰ। কিবা কাৰণত মই কবিতাৰ আবৃত্তি কৰা শুনি তেওঁ বৰ ভাল পাইছিল। তেওঁৰ নিজৰ প্ৰকাশিত আৰু অপ্ৰকাশিত কবিতাও পঢ়া হৈছিল। তেওঁৰ হোষ্টেলতো অসমীয়া ছাত্ৰ কেইবাজনো আছিল, বিশেষকৈ যোৰহাটৰ

সঙ্গীতশিল্পী ৺দৰ্পনাথ শৰ্মা আৰু শ্ৰীৰামভদ্ৰ মেধিৰ কথা মনত আছে। কলিকতাত আইন পঢ়ি থকা শ্ৰীবিনন্দ বৰুৱাও (ধ্বনি কবি) প্ৰায়েই সেই মেছত থাকে, ৺পাৰ্বতীপ্ৰসাদ বৰুৱাও মাজে মাজে।

তুৰবাৰ হাতত One thousand best poems of the world (পৃথিবীৰ এহেজাৰ ভাল ভাল কবিতা) বোলা এখন কবিতা-সংগ্ৰহ আছিল। এইখন তেওঁৰ গীতা-বাইবেল কীৰ্তন-কোৰাণ—যলৈকে যায় লগত লৈ ফুৰায়। তুৰবাৰ ভালেখিনি কবিতাৰ মূলতে এই কবিতা-সংগ্ৰহৰ প্ৰেৰণা। তেওঁৰ তাত হোৱা বৈঠকীবোৰত এই কিতাপৰপৰাও কিছুমান পাঠ কৰা হৈছিল। তেওঁ কলেজ হোষ্টেলৰপৰা আঁতৰি আহি মাণিকতলা বজাৰৰ ওচৰত ভাৰাঘৰত থাকোঁতেও ১৯৪৩-৪৪ চনত এই কিতাপ তেওঁৰ হাতত আছিল। এই সময়ত তুৰবা থকাৰ অলপ দূৰৰে মেছ এটাত যোৰহাটৰ ৺অমূল্য বৰুৱা আছিল। তুৰবাৰ তালৈ তেওঁ প্ৰায়ে আহি থাকে। অমূল্যৰ শোকাবহ দুৰ্ঘটনাই তুৰবাৰ শৰীৰ আৰু মনত এটা জোকাৰ দিলে। ইয়াৰ অলপ দিনৰ পাচতেই তেওঁ কলিকতা একেবাৰে এৰি থৈ আহে আৰু কানৈ কলেজত যোগ দিয়ে।

তুৰবাৰ হাতত আৰু এখন কিতাপ আছিল,Russian Vignettes, ৰুছ ভাষাত লিখাত বাছয় চিত্ৰ তাৰ ইংৰাজী অনুবাদ টুৰ্গেনিভকে আদি কৰি ভালেখিনি লিখকৰ ৰচিত কথা-কবিতা। তুৰবাৰ কথা-কবিতাৰ পাতনিত ডক্টৰ কাকতীয়ে কথা-কবিতাৰ সম্পৰ্কে জানিব লগা ভালেমান কথা লিখিছে। কেৱল উল্লেখ কৰা নাই ৰুছ সাহিত্যত কথা-কবিতাৰ জনমজাতি।

টলষ্টয়ৰ জীৱনী, তেওঁৰ আৰু তেওঁৰ ভাৰ্য্যাৰ ডায়েৰী আৰু সমসাময়িক পুথি-পত্ৰৰপৰা টলষ্টয় আৰু টুৰ্গেনিভৰ সম্পৰ্কৰ কথা ভালেখিনি জানিব পাৰি। টলষ্টয়ৰ গাৱঁৰ ঘৰ সমসাময়িক সাহিত্যিক আৰু চিন্তাশীল লোকৰ আড্ডা আছিল। তেওঁৰ খোৱাৰ মেজত খোৱা-পিয়া হয়, তৰ্কা-তাক হয়, সক-সুৰা কাজিয়াও লাগে।

কিছুমান মৌলিক বিষয়ত টলষ্টয়ৰ লগত তেওঁৰ সমসাময়িকসকলৰ মতৰ ঐক্য নাছিল, বৰং সম্পূৰ্ণ বিপৰীত হে আছিল।

টলষ্টয়ে এবাৰ দুটানে এটা চুটি কথা-কবিতা ৰচনা কৰি সেই কালৰ এখন বিখ্যাত সাহিত্য পত্ৰিকাৰ সম্পাদকলৈ পঠিয়ালে, নিজৰ নামত নহয়, তেওঁৰ লগুৱা এটাৰ নামত। সম্পাদকে গ্ৰহণ নকৰি ঘূৰাই পঠিয়ালে, মন্তব্যত লিখিলে, 'লিখকৰ ৰচনাশক্তি পৈণত নৌহয়'। টলষ্টয়ে টুৰ্গেনিভক এনে জাতীয় ৰচনাত হাত দিবলৈ পৰামৰ্শ আগবঢ়ালে।

ইং ১৮৮০ চনৰ কথা। টুৰ্গেনিভ টলষ্টয়ৰ ঘৰত আলহী, পুছকিনৰ আশী বছৰীয়া জন্ম বাৰ্ষিকীত যোগ দিবৰ কাৰণে টলষ্টয়ক মান্তি কৰাব লাগে। টলষ্টয়ৰ মন বাৰ্ষিকী, জয়ন্তী আদি উৎসৱ-সমাৰোহৰ বিৰোধী।

আলহীসকল বং ধেমালি, চিকাৰভ্ৰমণ কৰি টলষ্টয়ৰ ঘৰ পালে। সকলো খোৱা টেবুলত কেউকাষে বহিল। টলষ্টয়ে ইতিপূৰ্বে দিয়া পৰামৰ্শ মতে টুৰ্গেনিভে দুটামান কথা-কবিতা লেখি লৈ গৈছিল, তাৰে 'কুকুৰ' বোলা অকণমান এটা পঢ়ি শুনালে। এই কথা-কবিতাত মৃত্যু, মানৱ আৰু কুকুৰৰ প্ৰতি ফুটি উঠা দৃষ্টিভঙ্গী টলষ্টয় আৰু সেই সময়ত উপস্থিত থকা টলষ্টয়ৰ বন্ধু এজনৰ কাৰো মনঃপূত নহ'ল। তৰ্কা-তৰ্কি হ'ল, উষ্মা প্ৰকাশ পালে, দুই-এজনৰ আচৰণ অতি বালকসুলভ হাস্যস্পদো হৈছিল। অৱশেষে খোৱা-বোৱাও হ'ল।

দুয়বাৰ কথা-কবিতাত 'কুকুৰ'ৰ অনুবাদ ওলাইছিল। কিন্তু পাচত ডিব্ৰুগড়ৰপৰা এজন অধ্যাপকে সম্পাদন কৰি উলিওৱা সংস্কৰণত এই অকণমান বস্তুটো 'কৰ্তন' কৰা হ'ল। এই কামকেৰা দুয়বাৰ উপদেশ মতেই কৰা হৈছিল নে নাই সম্পাদকজনৰ ইচ্ছাত হৈছিল, জানিবৰ উপায় নাই। আমি উক্ত অধ্যাপক গৰাকীলৈ লিখিছিলোঁ, দুৰ্ভাগ্যবশতঃ একো সমিধান পোৱা নহ'ল। তুলনামূলক সাহিত্যৰ কালৰপৰা তাৎপৰ্য্যপূৰ্ণ এই অকণমান ৰচনাই কি অগৰ লগালে

কৰ নোৱাৰি। আমাৰ মনেৰে কথা-কৱিতাৰ নতুন সংস্কৰণ উলিয়ালে স্বত্বাধিকাৰীসকলে 'কুকুৰকো' সামৰি লব লাগে।

Russian Vignettes বোলা পুথিখনত তুৰবাৰ কথা-কৱিতাৰ প্ৰায়খিনিৰে গুৰি পোৱা যায়। অৱশ্যে মোৰ শেষ পাঠ বোলা 'সক গল্পটো 'ডভে'ৰপৰা লোৱা। পোহৰ, শিল্পী আদি তুটামানক কথা-কৱিতা স্বুবুলি সক গল্প বুলিলেহে শুৱায়।

টুৰ্গেনিভৰ কথা-কৱিতাত তেওঁৰ নিজৰ জীৱনৰ বিষাদ সংক্ৰমিত হৈছে। তুৰবাৰ নিজৰ জীৱনৰ বেজাৰ এটাও কথা-কৱিতাৰ মাজেদি বিৰিঙি আছে। বিদেশৰ এজন সাহিত্যিকৰ ৰচনাত নিজৰ জীৱনৰ সাদৃশ্য দেখা পাইছিল, সেই গুণে কথা-কৱিতাত তুৰবাৰ ব্যক্তিত্বও ওলাই পৰিছে।

তুৰবাৰ কিতাপ-পত্ৰবোৰ কাৰ হাতত পৰিল কব নোৱাৰি। তেওঁৰ উত্তৰাধিকাৰীসকলে কিবা জানে নেকি? তুৰবাৰ লগত 'ঘনিষ্ঠভাৱে' সম্পৰ্ক থকা শ্ৰীযতিনাৰায়ণ শৰ্মায়ো বিশেষ একো কব নোৱাৰিলে। 'এহেজাৰ শ্ৰেষ্ঠ কৱিতা' আৰু 'কছিয়াৰ চিত্ৰ' এই কিতাপখনৰ লগত তুৰবাৰ সাহিত্যিক জীৱনৰ সম্পৰ্ক আছে। এই কিতাপ দুখন জাতীয় সম্পদ। শেষৰ তুবাৰ তেওঁৰ লগত দেখা হওঁতে এই বিষয়ে তেওঁক সুধিবলৈ কাৰ সত যাব? সোধা হলেও একো লাভ নাছিল।

কলিকতাত তুৰবাৰ ঘৰত বহা বৈঠকীত তেওঁৰ ইচ্ছামতে পাঠ কৰা কৱিতাটোৰ তলত দিয়া অংশ তেওঁক তুবাৰ-তিনিবাৰ ঘূৰাই ঘূৰাই পঢ়ি শুনাবলগীয়া হৈছিল।

Thou hast a home Beautiful bird ; thou voyagest to thine home.
Where thy sweet mate will twine her downy neck
With thine and welcome thy return with eyes
Bright in the lustre of their own fond joy.

And what am I that I should linger here
With voice far sweeter than thy dying notes,
Spirit more vast than thine, jrame more attuned
To beauty, wasting there surpassing powers
In the deaf air, to the blind earth.

দুৰবাৰ কথা-কৱিতাৰ পাঠকে দুই-এটা কথা-কৱিতাত এই ইংৰাজী কৱিতাৰ সুৰ শুনিবলৈ পাব।

শ্ৰীযুত বত্নকান্ত ববকাকতী ডাঙৰীয়া কবি হিচাপে তাহানিখনব উষাব দিনৰেপৰা অসমীয়া সাহিত্যত পৰিচিত। দেশপ্ৰাণ ৺চন্দ্ৰনাথ শৰ্মা আৰু ববকাকতী ডাঙৰীয়া দুয়ো একেলগেই উষাব পোহৰতে সাহিত্যিক জীৱন আবম্ভ কৰে। শৰ্মাদেৱে বেজবৰুৱা ডাঙৰীয়াব পীট্ আখ্যা পোৱা অলপ দিনব পাচতে সাহিত্যচৰ্চাৰ্লৈ চাহ এবা দি বাষ্ট্ৰনীতিলৈ গ'ল; কিন্তু আমাৰ ববকাকতী ডাঙৰীয়া কৱিতাকুঞ্জত বাঁহী বজায়ে থাকিল। যাইকৈ 'উষা' আৰু 'চেতনা'তে তেখেতব গীতি-কৱিতাবোৰ প্ৰকাশ পাইছিল। গীতি-কৱিতাব বাহিৰেও তেখেতে দাৰ্শনিক, তথ্যমূলক প্ৰৱন্ধ আৰু সাহিত্যব সমালোচনা আদিও লিখিছে।

কৱিতা বিশ্লেষণব বস্তু নহয়। কৱিসকলে নিজেও কোনো বস্তুক বুদ্ধিব (intelleot) চোকা কটাৰীবে ফালি নেচায়—বসবোধেবে অনুভৱ কবি লোকব মনত সেই বসব সঞ্চাৰহে কৰে। ইংৰাজ কবি ৱাৰ্ডছৱাৰ্থে তেখেতব এটি কৱিতাত কৱি চৰিত্ৰ-প্ৰসঙ্গত উদ্ভিদ্-বিদ্যা-বিশাৰদ বৈজ্ঞানিক এজনক কদৰ্থনা কবি কৈছে বোলে তুমি মবাৰ পিচত মবিশালিব ওপৰত গজা ধুনীয়া ফুল পাহিকো ছিবিফালি তাৰ শ্ৰেণী-বিভাগ কৰিহে সুখ পোৱা?

* কৱিতাব সমালোচনাও তেনে একপ্ৰকাব বটানিষ্টৰহে কাম, তথাপিও আমি ববকাকতী ডাঙৰীয়াব পোৱালঠৰীয়া সুকোমল শেৱালিক যিমান পাৰি আলফুলকৈ চাবব চেষ্টা কৰিম।

---

* বিষয়-বস্তু হিচাপে চালে এই সংগ্ৰহটিত থকা কৱিতাখিনিক কামচলাকৈ তলত লিখা ভাগ কেইটাত ভগাব পাৰি: (১) প্ৰেম বা ভাল পোৱা কৱিতা;

শেৱালিৰ প্ৰায় সৰহখিনি কৱিতাই 'প্ৰেম' বা ভালপোৱাক কেন্দ্ৰ কৰি লিখা। এই ভালপোৱা সম্পূৰ্ণ মানবীয়, স্ত্ৰী-পুৰুষৰ প্ৰেম বুলিলে আমি সাধাৰণতে যি বুজোঁ। ই ঈশ্বৰ প্ৰেম কিম্বা Platonic love নহয়; দাৰ্শনিক তত্ত্ব বা জটিল ধৰ্মতত্ত্বৰে ঢাক খাই থকা প্ৰেমো ই নহয়। এই কৱিতাবোৰত মাথোন মানৱ হৃদয়ৰ সহজ বিশ্বজনীন অনুভূতি এটিৰ বিভিন্ন অৱস্থাৰ প্ৰকাশ পাইছে। মানুহৰ জীৱনত এনে এটি বতৰ আছে, যেতিয়া শত সহস্ৰ চকুৰ দৰ্শন তত্ত্বত কোৱা দুটা monad-অৰ নিচিনাকৈ এটি প্ৰাণী আন এটি প্ৰাণীৰ প্ৰতি আকৃষ্ট হয়।

মনে যাক চিনে চকুৱে চিনায়
সেইছে হৰলা
তোমাৰ চকুত
ঈমান মউ?
বতাহ হলেই মুকুলে তো ফুল
বসন্তৰ বা
লাগিলে ফুলৰ
উঠে যি চউ।
সকলো চকুতে নাইতো উল্লাস
সকলো তৰাবে
সমান শোভা
নভত সউ
(সি দুটি চকু)

এই মিলনে সময়বো অপেক্ষা নকৰে। এটি বিজুলীৰ শকাবতে দুটি প্ৰাণ একীভূত হয়।

---

(২) কৱি আৰু কাব্য সম্বন্ধীয়; (৩) শোকৰ কৱিতা (ইলিজি); (৪) পৌৰাণিক আৰু ঐতিহাসিক কথা; (৫। জীৱন সমস্যা সম্বন্ধে তেওঁৰ চিন্তাৰ কাব্যময় প্ৰকাশ।

থন্তেক মাথোন হায় চকু চোৱা-চুই
প্ৰাণ-মন হই যোৱা এক, শুচি ছুই।

এই প্ৰসঙ্গত এলিজাবেথান্ কবি Marlow-অৰ "Whoever loved that loved not at first sight" কথাষাৰলৈ স্বাভাৱিকে মনত পৰে।

যি দিনাই প্ৰিয়জনে তেওঁৰ হিয়া অধিকাৰ কৰি লগে, সেই দিন অৱধি প্ৰিয়াৰ সংযুক্ত সকলো বস্তুকেই তেওঁৰ অভিনৱ দৃষ্টিৰে দেখা পালে। প্ৰিয়াৰ যি চকুলো সিও "ভাষাৰ গীত" নহয়, শব্দশূন্য গানহে। তেওঁৰ প্ৰিয়টি যেন বুজিব নোৱাৰা, বুজাব নোৱাৰা কিবা এটি, যাৰ উপমা নাই—বিজুলীৰে লহৰ নে, সাগৰৰ ঢৌ, ফুলৰ ঘ্ৰাণনে কুহুৰ ধ্বনি তেওঁ ঠিক কৰিব পৰা নাই। নাইবা তেওঁৰ অন্তৰৰ আকুলতাই বাহিৰত "তুমি" ৰূপে দেখা দি হিয়াত হুতাহৰ জুই জলাই দিলে ?

বস্তুৰ সৌন্দৰ্য্য প্ৰীতি-সাপেক্ষ। এজনে এটি বস্তুক ভাল পোৱাৰ বাবেহে সেই বস্তুটি তেওঁলৈ সুন্দৰ। ৰবীন্দ্ৰনাথৰ এটি ছনেটত লিখিছে বোলে নাৰী কেৱল বিধতাৰে সৃষ্টি নহয়; পুৰুষে নিজৰ অন্তৰৰপৰা সৌন্দৰ্য্য সৃষ্টি কৰি প্ৰিয়তমাৰ গাত আৰোপণ কৰাত হে নাৰী সুন্দৰী। কৱিসকলে চিৰদিন সোণৰ উপমা-সূতাৰে কাপোৰ বৈ-বৈ তেওঁবিলাকক পিন্ধাব লাগিছে। ইংৰাজ কবি Congreve-এ তেখেতৰ নাটৰ স্ত্ৰী-চৰিত্ৰ এটিৰ মুখেদি কোৱাইছে : You are no longer handsome when you have lost your lover, your beauty dies upon the instant; for beauty is the lover's gift : it is he bestows your charms, your glass is all a cheat.

কৱিয়েও তেওঁৰ প্ৰিয়তমাতে বিশ্বৰ সকলো সৌন্দৰ্য্য ঢালি দি তেওঁক তিলোত্তমা কৰিবলৈ যাওঁতে নিজলৈ বিশ্বপ্ৰকৃতিৰ একো সৌন্দৰ্য্যই নোহোৱা হ'ল।

বিদিন হন্তে

চকু চাঁট মাৰি

তুমি উজলিলা মোৰ

সেই দিন ধৰি

যেন নিলা হৰি

তিল তিলকৈ, সকলোবোৰ —

ফুলৰ হৃদয়

কৰিলা হৰণ,

লুটিলা তাৰ

লাৱণ্য, বৰণ

ভবাক পেলালা জঁয় (বিশ্বহৰণ)

পুলক ভৰা

চৰাই গান

নালাগে মোৰ যিমান ভাল ;

সকলো চৰাই গানৰ গান

তোমাৰ মাতত পাওঁ যি ভাল।

(তোমাৰ পৰশ)

কৰিয়ে কেতিয়াবা তেওঁৰ প্ৰিয়তমাৰ লগত আত্মাৰ মিলন বিচাৰিছে দেহাৰ মিলনৰ ভিতৰেদি।

আত্মাই মিলিব খোজে মোৰ

তোমাৰ আত্মাৰ ;

নোৱাৰে ধৰিব লগ যনে

মায়াই আগুৰে।

সেই কাৰণে তেওঁ ৰবিন্ বাৰ্ণে কোৱাদি প্ৰিয়তমাক কৈছে,—

যদি তুমি হোৱা হলে

পদুম এপাহ,

মই যদি বিৰ্ বিৰ্ মলয়া বতাহ ;

ধীৰে ধীৰে গই ধৰি চকুটি মুদাই
কৰিলোঁহেঁতেন স্নেহ শত চুমা খাই।

(যদি)

কিন্তু আত্মাৰ যদি অতৃপ্ত আকাঙ্ক্ষা কেৱল দৈহিক মিলনত, তেন্তে জানো তাৰ তৃপ্তি সম্ভৱ ?

আৰু বাৰু হওঁ যদি
ভেঁট ফুল এটি,
তুমি যদি চন্দ্ৰমাৰ
হই মৃদু সুধাধাৰ
আবেগ অন্তৰে মোক
ধৰাহি সাৱটি
অতৃপ্ত প্ৰেমৰ তেওঁ হবনে তৃপিতি ?

(তেওঁ)

ঠিক এনে কথাকেই মৈথিলী কৱি বিদ্যাপতিয়ে গাইছিল,—

লাখ লাখ যুগ হিয় হিয় ৰাখনু
তয়ো হিয় জুৰন গেল।

আৰু এনে ভাৱতেই ব্ৰাউনিঙে বিষাদৰ সুৰেৰে হুমুনিয়াহ পেলাইছিল :

'Only I discern
Infinite Pussion and the Pain
of finite hearts that yearn'

শেৱালিৰ প্ৰেমৰ কৱিতাবোৰত প্ৰেমৰ কেৱল আনন্দ উচ্ছ্বাসেই নহয়; প্ৰেমৰ মধুৰ সন্দেহ, গভীৰ ব্যথা, কৰুণ নিৰাশা প্ৰভৃতিৰো আবেগময় প্ৰকাশ আছে। প্ৰিয়তমাই কৱিক ভাল পায়নে নেপায় তেওঁ সেইটো সুধিব নোখোজে, তেওঁ যে ভাল পাব পাৰিছে, তেওঁৰ পক্ষে সেয়ে যথেষ্ট।

ভাল পায়নে নাপায়
সুধি কাম নাই,
সুসুধিবা হায়
টুকি চকুপানী।

(সান্ত্বনা)

প্রিয়তমাৰ বিৰহতো কৱিয়ে বিৰহ-শিখাৰে বঙা হিয়াখনকে তেওঁলৈ অৰ্পণ কৰিছে। কৱিৰ প্ৰেম অন্তৰৰ এগছি অখণ্ড প্ৰদীপ, সি কোনো ইন্দ্ৰিয়গ্ৰাহ্য বস্তু নহয়। তেওঁৰ অন্তৰত অনন্ত থাউন্তি প্ৰদীপৰ দৰে জ্বলি জ্বলি তেওঁৰ অন্তৰ্জীৱন পোহৰাই থৈছে। (উপহাৰ)

কৱিৰ আৰাধ্য বস্তু মায়ামৃগৰ দৰে অকস্মাৎ অন্তৰ্দ্ধান হোৱা সত্বেও কৱিৰ মানসীয়ে মূৰ্তিমতী হৈ থকা নিদিলেও ব্ৰহ্মাণ্ডৰ সকলো বস্তুতেই তেওঁ প্ৰিয়াৰ ৰূপ দেখা পাইছে।

এতিয়া নাই আকাৰ তোমাৰ
সৰ্ব্ব বিয়পি গ'লা ;
সৰ্ব্ব ৰূপতে এতিয়া তোমাক
পিন্ধাম ডিঙিৰ মালা।

(সৰ্ব্বৰূপত)

কোনো একোটা মানসিক অৱস্থাত কৱিয়ে খোৱাছন খৈয়ামৰ দৰে ভাবে :

ফুলনি গুৱাই ফুলে যেবে ফুল
সুগুচেতো মোৰ
তেতিয়াও ভুল
দেখোঁ যে সিইত কলিজাৰ তেজ
নিৰাশ প্ৰেমেৰে
ৰাঙলী ফুল।

(সুন্দৰ)

বিৰহ-দগ্ধ কৰিয়ে তেতিয়া নিজকে এইবুলি সান্ত্বনা দিয়ে,—

মোৰ ই হিয়াত তুলি যি কঁপনি
আঁতৰিলা তুমি, মোৰ নউ ;
মোৰ কঁপনিয়ে তোমাৰ হিয়াত
পাৰিবনে বাক সুতুলি ঢউ ?

পাৰিলে পাৰক, নাই নোৱাৰিলে
মনোমন্দিৰত পূজিম শিৱ ;
অ' মোৰ গৰ্ব্ব, অ' মোৰ সাধনা
অ' মোৰ স্বৰ্গ, অ' মোৰ প্ৰিয় ।

(সুন্দৰ)

'বিৰহৰ গৌৰৱ' বোলা কৱিতাত কৱিয়ে বিৰহৰ জয়-গান গাই কৈ উঠিছে—বিৰহ-বিষাদ নোহোৱা হলে জগতত ইমান গীত, ইমান কৱিতা ক'ৰপৰা হ'লহেঁতেন ? 'একো ৰসঃ করুণ এব' ।

শাওণৰ ঘন ঘোৰে
মোৰ অত চকুলোৰে
ঢালি ঢালি ধাৰাসাৰে
তিয়ালেহেঁতেন কত তপত হৃদয়
আবেগত ভাগি-ছিগি, ধুমুহা বতাহ লাগি
এচুকৰ এই হৃদি
নহলহেঁতেন অত
বিৰাট প্ৰণয় ।

কৱিৰ প্ৰথম যৌৱনৰ প্ৰণয়ৰ আশা-নিৰাশা, আনন্দ-উচ্ছ্বাস, বিষাদ-গীত, সকলোৰে অৱসান "ঘৰ জেউতি" (Angel in the House)ত । বৈৱাহিক জীৱনত প্ৰবেশ কৰা কৱিয়ে তাৰকাৰ খাউতি পৰিহাৰ কৰি মানৱীৰূপিণী দেৱীক আদৰি লৈছে । তেওঁৰ অনন্তৰ সৰ্বব্যাপিণী বালাই ঘৰতে ধৰা দিলে ।

সেই বিশ্ববিজীনা স্বৰ্গললনা
দিঠকতে আজি মধুৰ স্বপ্নসখী
তনু ধৰি ধৰা দিলোঁ নেকি মোক
মানুহৰ বেশে অতনু পৰাণ পখী
(ধৰা পৰা)

প্ৰণয়ৰ বিভিন্ন ভাৱৰ প্ৰকাশ হিচাপে ৰবকাকতী ভাণ্ডাৰীয়াৰ প্ৰেমৰ গীতি-কবিতাখিনিয়ে অসমীয়া সাহিত্যত এখন নিজস্ব ঠাই অধিকাৰ কৰিছে।

প্ৰেমিক আৰু কবিৰ ভিতৰত অনেকখিনি মিল আছে, এইষাৰ কথা সকলোৱে জানে, অন্ততঃ মহাকবি শেকছপীয়ৰৰ সেই সম্পৰ্কে লিখা কবিতা কাঁকি। শেৱালিৰ কেইটামান কবিতা কবি-চৰিত্ৰ, কাব্যৰ স্বৰূপ, প্ৰভৃতি কথা লৈ লিখা। কেইবাছৰমানৰ আগেয়ে ৰবকাকতী ভাণ্ডাৰীয়াই "আলাপ" বোলা dialogue এটিত কবিৰ প্ৰকৃতি লৈ আলোচনা কৰিছিল। জগতৰ পৰশত কবিৰ মানোবীণাত যি ঝঙ্কাৰ উঠে, সেয়ে কাব্য। কবিসকলৰ অনুভূতি অতি তীব্ৰ, সৰ্বসাধাৰণৰ মনক যি ঘটনা বা দৃশ্যই স্পৰ্শ কৰিব নোৱাৰে, কবিয়ে তাতেই অভিভূত হৈ আবেগ প্ৰকাশ কৰে। "সকিয়নি" কবিতাত অকবিক সম্বোধন কৰি কবিয়ে সুধিছে,

মোক যে সদায় সকিয়াই থাকে
'প্ৰকৃতি' খনে
তোমাক নো একো বাতৰি তাৰ
নিদিয়ে নে?
নকৰে তোমাক বকুলে আকুল,
তোমাৰ মনৰ বনৰ ফুল
নাইঁহে এদিনো লগাই ভুল?
নাগায় কোকিলে গান?

জোনৰ মধুৰ হাঁহিৰ ৰেখা
মেঘৰ আঁৰেদি নোপোৱা দেখা
নজ্বলে বিজুলী আবেগ লেখা
নকঁপে তৰাৰ প্ৰাণ ?

কৱিৰ 'চিন্তাত' আকৌ কৱিয়ে গাইছে—

যি সুৰত সউ জোনালী সভাত
নাচিছে লক্ষ তাৰক ইন্দু
বাগৰি পৰিছে ধৰাত সিন্ধু ;
যি সুৰতে মোৰ
ক্ষীণ তনুটিৰো
শিৰে শিৰে আজি
লহৰী বাগৰি
নাচিছে শোণিত বিন্দু।
ইমান মাধুৰী ইমান ৰস
নোৱাৰোঁ যে মই
অকলে কৰিব পান।
সেই হে ইমান অন্ধ আতুৰ
চাতকী প্ৰাণ
গুজৰি গুমৰি বন্ধ বিমোৰ
হিয়াৰ গান।

সৃষ্টিৰ সকলো বস্তুৰ প্ৰকাশৰ দৰে কৱি হৃদয়েও আপোন আবেগৰ প্ৰকাশ বিচাৰে ; দুষ্প্ৰকাশ ৰুদ্ধ আবেগ কৱি জীৱনৰ ডাঙৰ ট্ৰেজেডি। সেইহে 'প্ৰকাশবাধা'ত কৱিয়ে বেজাৰ কৰিছে,

প্ৰকাশ পাইছে কোকিলকণ্ঠ
শত বসন্ত ব্যাকুল কৰি,
ই জীৱন কিয় হতাশ বদ্ধ
ৰুদ্ধকণ্ঠ গুমৰি মৰি ?

আকৌ কেতিয়াবা প্ৰকাশৰ পুলকত কৱিয়ে চিঞৰি উঠিছে—

পোহৰৰ সোঁতে আজি
চোৱা সউ
আকাশ গঙ্গা ;
গিৰ্ গিৰ্ নামি আহে
জলঙৰ ভাঙি ছিঙি লজ্জা।

হৃদি ভেদি মোৰ সউ
সুনীলৰ কৈলাস গঙ্গা। (মুক্তি)

সুনীল গগনৰ মেঘ, গান গোৱা বতাহ, তৰাবে লেখা স্বৰ্গৰ আখৰে কবিক আমন্ত্ৰণ কৰিব লাগিছে, সেই কাৰণেই তেওঁ 'উন্মনা'। বাহ্য প্ৰকৃতিয়ে কবিক এটি অনিৰ্দিষ্ট, সুদূৰ, অনন্তৰ সংকেত দি তেওঁক চঞ্চল কৰি তোলে।

আহিলে পোহৰ
উজ্জ্বলি ভুবন
উথলি উঠোঁ
আবেগে হায়,
চিৰবঞ্চিত
চিৰ সঞ্চিত
মুখনি আজিও
নাপালোঁ হাঁয়
(পদূলি মুখত)

আকৌ—

লৰিছে যিপিনে চন্দ্ৰ-সূৰ্য্য
বজাই তূৰ্য্য
মন্ত্ৰসুৰ,
বতাহে যিপিনে ধৰিছে হাল
উৰিছে মেঘৰ ধৱল পাল ;

যিপিনেই তোৰ
গভীৰ আতুৰ
অনাদি যাত্ৰা
সুদূৰ দূৰ।

(কেনি?)

ইংৰাজ কৱি টেনিশ্চনৰ ইউলিছেছ, ভয়েজ, মাৰ্লিন্ প্ৰভৃতি কেইটামান কৱিতাত অনন্ত সুদূৰৰ প্ৰতি এটি অদম্য আকাঙ্ক্ষা প্ৰকাশ পাইছে, কিন্তু সেই আকাঙ্ক্ষা কৰ্ম-জীৱনৰ আকাঙ্ক্ষা। বৰকাকতী ডাঙৰীয়াৰ কৱিতাত সেই কৰ্ম-প্ৰেৰণা নাই, তেখেতৰ কেনি প্ৰভৃতি কৱিতাত ৱাৰ্ডছৱাৰ্থৰ Stepping westward-অৰ লগত হে সামঞ্জস্য বেছি। যি হওক, সুন্দৰৰ লগত অনিৰ্দিষ্ট আৰু অজ্ঞেয়ৰ এই সমাবেশ (যাক কোনো সমালোচকে Celtic touch নাম দিছে)। বৰকাকতী ডাঙৰীয়াৰ কৱিতাত ফুটি ওলাইছে।

কৱি উদাসী, তেওঁ সংসাৰত নিৰ্লিপ্ত, চিৰচঞ্চল, অতল প্ৰেমৰ অন্তৰ্লীন সত্তাৰ প্ৰয়াসী তেওঁ। দেখাত নিৰ্কৰ্মা হ'লেও আচলতে কৱিয়েহে বিশ্ব-প্ৰকৃতিৰ লগত নিজৰ আচল সংযোগ ৰাখে।

কিয় তেন্তে পুৱাতে ইমান
পখীৰ ৰব নদীৰ গান
বিপুল পুলক হায়।
সোণৰ সুৰত নাচে আকাশ,
বতাহে কাৰ দিয়ে আভাস,
হৃদয় ওপচায়।

(কিয়?)

ব্যৱহাৰিক জগতৰ কাৰণে কৱিৰ আৱশ্যক নহবও পাৰে, অৰ্থ-নৈতিক বা ৰাষ্ট্ৰনৈতিক সমস্যাৰ সমাধান পোনপটীয়াকৈ কৰিবলৈ কৱি অসমৰ্থও হব পাৰে। তেওঁ সাধাৰণতে নিৰ্জনতাপ্ৰিয়। বিশ্ব-জগতৰ নিৰ্জীৱ-সজীৱ সকলো প্ৰাণীৰে মাজত যি এটি মিলনৰ স্বৰ্ণ-সূত্ৰ আছে

তেওঁ সেইটি ধৰা পেলায়। কৱিৰ ৰাজ্য বাহ্যিক জগতত নহয়, হৃৎজগতত ; তেওঁ বুদ্ধিৰে ঢুকি নোপোৱা ৰহস্যবো সন্ধান পায়, তেওঁ বুজে Things more true and deep than we mortals dream.

অসীম তত্ত্ব অনাদি কালৰ
অভেদ মধুৰ ৰহস্য যাৰা
মোকোলাই ধৰে মুকলি কৰিয়ে
মুকলি হিয়াৰ ৰজাই তাঁৰ।

কৱিৰ জীৱন এটি সাধনা, তেওঁ তাপস। দুখ-দৈন্যৰ বহ্নিত দগ্ধ হোৱা হিয়া তেওঁৰ হোমৰ হবি।

আলৌকিক আনন্দৰ ভাৰ
বিধাতা যাহাৰে দেয়, তাৰ বক্ষে বেদনা অপাৰ,
তাৰ নিত্য জাগৰণ ; অগ্নিসম দেৱতাৰ দান
উৰ্দ্ধ শিখা জ্বালি চিত্তে অহোৰাত্ৰ দগ্ধ কৰে প্ৰাণ

(ৰবীন্দ্ৰনাথ)

কৱিৰ ধৰ্ম লৌকিক ধৰ্ম নহয়।

মই পূজোঁ কাৰোবাক কবকে নোৱাৰোঁ
এই দেখোঁ এই নাই ভূলোকে দ্যুলোকে
নিতে নৱৰূপ তাৰ
নিতে অগোচৰ,
বিচাৰি তাকেই বয় চকুলো পলকে
লক্ষ ধাৰে লক্ষ স্ফূৰ্তি
অলক্ষ্য সাগৰ।

(মোৰ পূজা)

কাৰুণ্যই যি জগতত কৱিতাৰ শ্ৰেষ্ঠতম উপাদান, আত্মীয়জনৰ বিয়োগত কৱি-হৃদয় বে বাজি উঠিব, স্বাভাৱিক। তিনিটি (Elegy) শোক কৱিতাই শেৱালিত ঠাই পাইছে। 'অৰ্ঘ' বোলা কৱিতাটিত

কৰিয়ে তেখেতৰ এটি শিশুকন্যাৰ মৃত্যুত সংসাৰৰ এনে নিষ্ঠুৰতাৰ অৰ্থ বিচাৰিছে। 'ভাইটি' নামৰ কবিতাত কৰিয়ে মৃত ভায়েকৰ সোঁৱৰণি সুঁৱৰি সন্দেহৰ সুৰেৰে কৈছে,—

জীৱনৰ সিপাৰত ওলাব এদিন যদি
ডিঙিত সাৰটি ধৰি চুমা এটি খাম।

কিন্তু দেশপ্ৰাণ চন্দ্ৰনাথ শৰ্মাৰ বিয়োগত লেখা কবিতাই মনুষ্য আত্মাৰ অবিনশ্বৰতা সম্বন্ধে কৰিৰ দৃঢ় বিশ্বাস প্ৰকাশ কৰিছে। প্ৰকৃততে তেওঁৰ মৃত বন্ধু তেওঁৰপৰা হেৰোৱা নাই, বিশাল অনন্ত সাগৰৰ এটি ক্ষুদ্ৰ ঢৌ মাথোন সাগৰতে মাৰহে গৈছে। "আবৰ্ত্ত-বুদ্বুদতৰঙ্গময়ান্ বিকাৰান্ অম্ভো যথা সলিলমেৱ তু তৎ সমগ্ৰম্।" (ভৱভূতি)। নতুন দেশত কোনো জনমত বন্ধুৰ লগত দেখা হ'লে জননান্তৰ সৌহাৰ্দ্য পুনৰ জাগ্ৰত হব।

হয়তো তেতিয়া দক্ষিণ বতাহে
পূৰ্ব্বৰ স্মৃতি হঠাৎ গই
জলাব হিয়াত লওঁতে জিৰণি
ছুয়ো অকলৈ কেনেবাকৈ।

প্ৰাচীন কাব্য আৰু ঐতিহাসিক জগতৰ দুই-এটি করুণ কাহিনীও কৰিৰ হৃদয়ত প্ৰতিধ্বনিত নোহোৱাকৈ থকা নাই। কাব্যৰ উপেক্ষিতা ৰামায়ণৰ উৰ্মিলাৰ চৰিত্ৰই তেওঁক বিশেষকৈ স্পৰ্শ কৰিছে। ৰবীন্দ্ৰনাথৰ এই বিষয়ে লিখা প্ৰবন্ধই আমাৰ শেৱালিৰ কৰিক ভাব যোগাব পাৰে; তথাপি অব্যক্ত বেদনা উৰ্মিলাৰ কাহিনীটি কবিতাত মৰ্মস্পৰ্শী হৈছে। শকুন্তলাৰ চতুৰ্থ অঙ্কৰ মৃদু করুণ ৰসেৰে পূৰ্ণ শ্লোককেইটিৰ ভাঙনিও মনোৰম হৈছে। "তাজমহল"ত ৰবীন্দ্ৰনাথৰ প্ৰভাৱ থাকিলেও বিশ্বকৰিৰ ছাজাহানৰপৰা কবিতাৰ ভাৱধাৰা কিছু পৃথক। "তাজমহল" নেদেখাকৈয়ে কৰিয়ে এই কবিতা লিখিছে; তাজমহল দেখি কি লিখিলেহেঁতেন জানিবৰ মন যায়।

দূৰণি আৰু অতীতৰ কথাৰ উপৰিও জীৱনৰ বিবিধ গভীৰ

সমস্যাই কবিসকলৰ অন্তৰ্জগত আন্দোলিত নকৰাকৈ নাথাকে। সৃষ্টিৰ নানান প্ৰশ্ন, সংসাৰৰ দ্বিধা-দ্বন্দ্ব প্ৰভৃতি জীৱনৰ অভিজ্ঞতাৰ poetic interpretation দিয়াও কবিসকলৰ কাম; নচেৎ তেওঁবিলাকক কেৱল idle singer of an empty day বোলা যাব।

মানুহৰ ভুল-ভ্ৰান্তি, ব্যৰ্থতা, নিৰাশা প্ৰভৃতিও মানুহৰ অনন্ত জীৱনৰ অনন্ত উন্নতিৰ পথৰ ক্ৰম মাথোন।

নহয়, নহয়, নহয় ভ্ৰম,
ভ্ৰম যে তোমাৰ সৃষ্টিক্ৰম;
তুমি ক্ৰমৰ পাহি
ফুলাই ফুলাই
আত্মা মেলা
ভ্ৰমৰ হাঁহি
তুলাই তুলাই
খেলা খেলা।

মানুহে সাধাৰণতে জীৱনত যিবোৰ ভুল, ভ্ৰম বা ব্যৰ্থতা বুলি ভাবে, সিহঁত হয়তো তেনে হবও পাৰে।

অপ্ৰকাশত কিজানিবা একো
হোৱা নাই মোৰ ভুল।
মুকুলি জীৱন ফুল।
মোৰ জীৱনৰ ফুল
মুকুলি মুকুলি
ফুলিব পাৰে,
ভাঙি দি হঠাৎ মোৰ
নজনা নুশুনা ভুল;
কাঁইটেৰে বেৰা মোৰ
এই জীৱনৰ ফুল।

এইকেইটা পংক্তিয়ে Matthew Arnold-অৰ We cannot kindle when we will-লৈ মনত পেলায়।

বাস্তৱিকে ভুল কৰাৰ স্বাধীনতাই মানুহৰ শ্ৰেষ্ঠত্ব, মনুষ্যত্বৰ জন্তু বা পদাৰ্থৰ কৰ্ম কৰিবৰ স্বাধীনতা নাই, প্ৰকৃতিয়ে সিহঁতক যিমানলৈকে নিয়ে সিমানলৈকেহে সিহঁত যাব পাৰে। সীমাবদ্ধ সিহঁতৰ কৰ্মৰ স্বাধীনতা।

"From our point of view, life appears in its entirety as an immense wave, which, starting from a centre, spreads outwards, and which on almost the whole of its circumference is stopped and converted into oscillation ; at one single point the obstacle has been forced—the impulsion has passed freely. It is this freedom that the human form registers. Everywhere but in man consciousness has had to come to a stand, in man alone it has kept on its way. Man then continues the vital movement indefinitely.

(Bergson)

কবিয়ে কয়—

সিবোৰ গাইছে সহজে
বইছে সহজে
নাচিছে সহজে
সহজত নাই ভুল ;
মানুহে নাগায় সহজে
নকয় সহজে
নানাচে সহজে
সহজ নহয় বিকাশ মনুষ্য ফুল।

তাতেহে তাৰ শ্ৰেষ্ঠ গৰ্ব্ব
তাতেহে ইমান মোল ;
তাতেহে ঘটে পদে পদে তাৰ
হেজাৰ হেজাৰ ভুল ।

মানুহৰ ক্ষমতা যি স্থলত সীমাবদ্ধ নহয়, মানুহে নিজৰ সাধনাৰে পৃথিৱীক স্বৰ্গত পৰিণত কৰিছে বদ্ধুভাৱে ঈশ্বৰৰ কাষ চাপিব। মানুহে ঈশ্বৰক সমিধান দিব দান কৰি হে, গ্ৰহণ কৰি নহয়।

প্ৰত্যুত্তৰ যদি তাৰ পাৰোঁ মই দিব,
স্বৰ্গ সাজি মৰতত্তে সোণৰ বৰণ ;
আপোন মনৰ মোৰ মাধুৰী ৰাশিৰে
পাৰোঁ যদি জগতক কৰিব বৰণ।
স্বৰ্গভ্ৰষ্টা ৰূপে মই তেতিয়াহে ধাতা
সখিব গৌৰৱে আহা তোমাৰ জগত ;
মিলনৰ গৰ্ব্ব লৈ মিলন মিলন কৈ
মিলি যাম মিলনৰে মহান বিশ্বত।

এই সংগ্ৰহত 'একেটি ঘৰ' আৰু 'দুটি মানুহ' বুলি দুটি সৰু ৰূপক কৱিতা আছে। কেৱল বুদ্ধিৰ জীৱন যে (intellectual life) অন্তৰ প্ৰকাশৰ বিৰোধী, প্ৰথম কৱিতাত তাকে ৰূপকৰ সহায়েৰে দেখুৱা হৈছে যেন লাগে ; দ্বিতীয়টিয়ে বেদৰ—

'দ্বা সুপৰ্ণা সখায়া সমানং বৃক্ষং পৰিষস্বজাতে' লৈ আৰু ৰবীন্দ্ৰনাথৰ 'দুটি পাখি'লৈ মনত পেলায়।

কৱিয়ে দাৰ্শনিক তত্ত্বৰ প্ৰণালীবদ্ধ ব্যাখ্যা নকৰে, তেওঁ দাৰ্শনিক তত্ত্বৰোৰ কিদৰে কৱিতাত ব্যক্ত কৰে সেইটোহে মন কৰিবলগীয়া। এই দিচাপেও বৰকাকতী ডাঙৰীয়াৰ কৱিতাৰ দান অতি সামান্য নহয়।

"ৰবীন্দ্ৰদৰ্শন" কৱিতাত বৰকাকতী ডাঙৰীয়াই বিশ্বকবি ৰবীন্দ্ৰনাথক 'বৈকুণ্ঠ বিহঙ্গ' আখ্যাৰে শ্ৰদ্ধাঞ্জলি দিছে। বৰকাকতী

ডাঙৰীয়াৰ কৱিতাত ৰবীন্দ্ৰনাথৰ প্ৰভাৱ কিছু পৰিমাণে ধৰিব পাৰি। বৰ্তমান জগতৰ ভিতৰত, যাইকৈ ভাৰতীয় প্ৰাদেশিক ভাষাবিলাকৰ ভিতৰত শ্ৰেষ্ঠ কৱিয়ে প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰা অতি স্বাভাৱিক। ৰবীন্দ্ৰনাথৰ কৱিতাত পূব-পশ্চিমৰ সংযোগৰ ফলত যি এটি নতুন সুৰ বাজি উঠিছে, সি এটি অপূৰ্ব বস্তু আৰু অনুকৰণৰ যোগ্য। তথাপি, বৰকাকতী ডাঙৰীয়াৰ প্ৰকাশৰ ৰীতি সম্পূৰ্ণ স্বাধীন।

ভাব, ভাষা আৰু ছন্দ সকলোফালৰপৰাই বৰকাকতী ডাঙৰীয়াৰ শেৱালি বৰ্তমান যুগৰ অসমীয়া সাহিত্যলৈ এটি মোহন উপহাৰ।

॥ ৰবীন্দ্ৰনাথ আৰু অসমীয়া কাব্য ॥

অসমীয়া সাহিত্যত ৰবীন্দ্ৰনাথৰ প্ৰথম প্ৰভাৱ সূৰ্য্যকুমাৰ ভূঞাৰ কৱিতাত স্পষ্টকৈ ধৰিব পাৰি। ৰবীন্দ্ৰনাথৰ—

আমি ঢালিব করুণাধাৰা,
আমি ভাঙিব পাষাণকাৰা,
আমি জগৎ প্লাবিয়া বেৰাব গাহিয়া
আকুল পাগল-পাৰা।
(নির্ঝৰেৰ স্বপ্নভংগ)

এই স্তৱকটোৰ লগত ভূঞাৰ 'নির্মালি'ৰ (১৯১৬)

মই নোৱাৰোঁ কৰিব নাগ,
মই নোৱাৰোঁ মেলিব প্ৰাণ,
মোৰ হিয়াৰ তন্ত্ৰী উগুলি-থুগুলি
ধৰিছে বিশ্বতান।

এই স্তৱকটো মিলাই পঢ়িলে সজাগ কাণ মাত্ৰই এই দুয়োটাৰ ছন্দৰ সমধৰ্মিতা। দুয়োটা স্তৱক একেটা সাঁচতে ঢলা। আকৌ,

গগনে গৰজে মেঘ ঘন বৰষা,
কূলে একা বসে আছি, নাহি ভৰসা;
ৰাশি ৰাশি ভাৰা ভাৰা,
ধান-কাটা হল সাৰা,
...   .
কাটিতে কাটিতে ধান এল বৰষা
(সোণাৰ তৰী '৩০৮)

এই স্তৱকটোৰ লগত তুলনাৰ—

নেলাগে উলটি চাব, যোৱা আঁতৰি।
মাগিছো তোমাক আজি মিনতি কৰি ;
মোৰ এই হিয়াতল,
সুশীতল সুবিমল,
পুনু তাত হলাহল যাতনা ভৰি,
নেলাগে উলটি চাব, যোৱা আঁতৰি।

(নিৰ্মালি)

এই টুকুৰাটো মিলাই পঢ়িলে দুয়োটাৰে সাংগীতিক ঐক্য সহজে ধৰিব পাৰি, যদিও দুয়োটাৰ মাজত বিষয়-বস্তুৰ কোনো মিল নাই।

আকৌ আন এজন জীৱিত আধুনিক কবিৰ কবিতাৰপৰা এচকল-দুচকল আনি চোৱা যাওক।

কোন দূৰ শতিকাৰ বুৰঞ্জী-বিস্মৃত কোন
সোণালী ক্ষণত,
কোননো অপ্সৰী আহি ভাঙিলে তপস্যা কৰি
এটি কটাক্ষত।

(পৃথিবী : দেৱকান্ত)

ষষ্ঠীত প্ৰতিষ্ঠা কৰা দেৱীক বিসৰ্জো আমি
বিজয়াৰ বিফল সন্ধ্যাত।

(তুমি সুবুদ্ধিৰা : দেৱকান্ত)

ইয়াৰ লগতে ৰবীন্দ্ৰনাথৰ এটি স্তৱক পঢ়ি চাওহঁক।

বিদেশেৰ ইতিবৃত্ত দস্যু বুলি কৰে পৰিহাস
অট্টহাস্য ৰাব ;
তব পুণ্যচেষ্টা যত তাকৰেৰ নিষ্ফল প্ৰয়াস
এই জানে সবে। (শিবাজী)

কবিতাৰ অনুবোধ থকা যি কোনো পাঠকেই এই উক্তিবোৰৰ

মোৰ ('পেটাৰ্ণ') যে একে, অতি সহজে বুজিব পাৰিব। অৱশ্যে ৰবীন্দ্ৰনাথেও এই সম্পৰ্কত ব্ৰাউনীঙৰ আৰ্হি লোৱা বুলি কয়।

ৰত্নকান্ত বৰকাকতীৰ সকলোৱে জনা এটা কবিতাৰ এটা বা দুটা শ্লোক পঢ়ি চাওহঁক—

এটি ঘৰত দুটি মাথোন
দুটি মানুহ থবে ;
এটি খেলে লুকাই সপোন
এটি জলি মৰে।
এটি মুক্ত শিশুৰ প্ৰাণত
নাচে আকাশ জুৰি ;
ইটি বুক্ত আপোন কামত
মৰে দেই-পুৰি

(দুটি মানুহ : বৰকাকতী)

ইয়াৰ লগতে ৰবীন্দ্ৰনাথৰ কেইটামান পংক্তি মিলাই চাওঁ—

ঘুমের দেশে ভাঙিল ঘুম।
উঠিল কলস্বর ;
গাছের শাখে জাগিল পাখি
কুসুমে মধুকর।
জাগিল পথে প্রহরী দল,
দুয়ারে জাগে দ্বারী ;
আকাশে চেয়ে নিরখে বেলা
জাগিয়া নরনারী।

(সোণাৰ তৰী)

দুয়োটা মিলাই শুনিলে কৰ্ণা দুটা প্ৰায় একে যেন নালাগেনে ?

এই তীৰ্থ দেৱতাৰ ধৰণীৰ মন্দিৰ প্ৰাঙ্গণে
যে পূজাৰ পুষ্পাঞ্জলি সাজাইছু সযত্ন চয়নে

সায়াহ্নেৰ শেষ আয়োজন, যে পূর্ণ প্ৰমাণখানি
মোৰ সাৰা জীবনেৰ অন্তৰেৰ অনিৰ্বাণ বাণী
…(গীতালি)

ওপৰত উদ্ধৃত কৰা ৰবীন্দ্ৰনাথৰ কৱিতা কেইশাৰীৰ প্ৰভাৱ শব্দচয়ন আৰু ছন্দৰ চলন-ফিৰণত নিৰ্মালিত থকা আপোন সুৰ আৰু আন আন কেইবাটাও কৱিতাত ধৰিব পাৰি। সম্পূৰ্ণ প্ৰাসঙ্গিক নহলেও ইয়াত উন্মুকিয়াব পাৰি যে ভূঞাৰ আমিনা বোলা গল্পটোৰ ৰবীন্দ্ৰনাথৰ লগত সম্পৰ্ক ৰবীন্দ্ৰনাথৰ গল্পৰ পাঠক মাত্ৰেই গম পায়। ডঃ ভূঞাৰ কলেজীয়া জীৱন ১৯১১-১৬ কলিকতাৰ প্ৰেছিডেন্সী কলেজৰ ইডেন হোষ্টেলত অতিবাহিত হৈছিল, সেই কালতেই ৰবীন্দ্ৰনাথৰ সৰ্বভাৰতীয় তথা আন্তৰ্জাতিক খ্যাতি।

শব্দৰ চয়ন আৰু ছন্দৰ গাঁথনিত অজ্ঞাতসাৰেই বহুত ক্ষেত্ৰত ৰবীন্দ্ৰনাথৰ ছাঁ সাধাৰণ পাঠকৰ চকুতো পৰি যায়; উদাহৰণ স্বৰূপে—

কে বলে ৰয়েছে স্থিৰ ৰেখাৰ বন্দনে,
নিস্তব্ধ ক্ৰন্দনে। (বলাকা)
ৰেখাময় বান্ধোনত যি কান্দোনে
ধৰা দিয়া নাই
অৰ্থ তাৰ নাই? (দেৱকান্ত)

ৰবীন্দ্ৰনাথৰ প্ৰতিষ্ঠিত কাব্যাদৰ্শৰ লগত অসমীয়া কৱি কেইবাগৰাকীয়েও ৰবীন্দ্ৰৰ অলপ অনুসৰণো কৰিলে আৰু 'স্ব-ছন্দে' লিখিবলৈকো সাহ আৰু প্ৰেৰণা লাভ কৰিলে। ভাৰতৰ সকলো প্ৰাদেশিক সাহিত্যকেই ৰবীন্দ্ৰনাথৰ এই প্ৰভাৱে সূক্ষ্মভাৱে প্ৰভাৱ পেলাই কাণ আৰু মনৰ ৰুচিৰ পৰিবৰ্তন সাধিছে।

বেজবৰুৱাই তেওঁৰ সাহিত্যিক জীৱনৰ প্ৰথমৰপৰাই কলিকতাত আৰু ৰবীন্দ্ৰনাথৰ প্ৰতিভাৰ সান্নিধ্যত কটালেও তেওঁৰ ওপৰত ঠাকুৰৰ প্ৰভাৱ সীমিত। ৰবীন্দ্ৰনাথৰ প্ৰভাৱ পৰাপক্ষত নলবলৈ তেওঁ

সচেতন আৰু সচেষ্ট আছিল। অসমীয়া মানুহৰ চুৱা আৰু বাহি-চুৱাৰ ধাৰণাই বেজবৰুৱাকো অলপ নহয় অলপ ছুইছিল। তদুপৰি অসমীয়া ভাষা-সাহিত্যৰ স্বাতন্ত্র্যৰ প্ৰতিনিধিৰ কৰি থকা বেজবৰুৱাৰ পক্ষে সি স্বাভাৱিক আছিল। দ্বিতীয় বছৰৰ বাঁহীৰ (১৯১১) কোনোবা এটা সংখ্যাত প্ৰথমে অসমীয়ালৈ বেজবৰুৱাই অনুবাদ কৰা ঠাকুৰৰ গান এটা প্ৰকাশ হৈছিল—"সখী কোনে নো বজায়......" ইত্যাদি।

বেজবৰুৱাৰ সমসাময়িক 'জোনাকী' দলৰ আগৰৱালা, হেম গোসাঁই, কমলাকান্ত এইসকলৰ দিনত ৰবীন্দ্ৰনাথৰ প্ৰভাৱ বঙ্গ দেশতেই ববকৈ বহল হব পৰা নাছিল। এওঁলোকৰ দুই-এটা কৱিতাৰ দুই-এঠাইত ৰবীন্দ্ৰনাথৰ ভাব আৰু শব্দৰ লগত সাদৃশ্য থাকিলেও সেইখিনি ৰবীন্দ্ৰনাথৰ সম্পৰ্কৰপৰা নহৈ সেই যুগৰ সাধাৰণ স্বাধীন বতৰৰ ফচল বুলি কব পাৰি। মাইকেল, হেম বন্দোপাধ্যায় আদি কৱিসকলৰ 'ইমপেকট' সেই সময়ৰ আমাৰ কৱিসকলে লাভ কৰিছিল। তেওঁলোক ৰবীন্দ্ৰনাথৰ ভাবৰ পৰিধিৰ ভিতৰুৱা নহয় যেন। তেওঁলোকৰ কৱিতাত মৃদু ব্যঞ্জনাতকৈ বাচাল 'জনজনা'হে সৰহ। উল্লেখযোগ্য যে সেই দলৰ এজন গুৰিয়াল পদ্মনাথ গোহাঞিবৰুৱাই ৰবীন্দ্ৰৰ 'কণিকা' অনুসৰণ কৰি অকণ 'অকণ কেইটিমান ধুনীয়া শ্লোক ৰচনা কৰিছিল।

প্ৰায় গোটেই জীৱন কলিকতা মহানগৰীত কটোৱা সূৰ্য্যকুমাৰ ভূঞাৰ সমসাময়িক দুৱৰা কৱিৰ কাব্যত ৰবীন্দ্ৰনাথৰ ছাঁ নাই বুলিলেই হয়। তেওঁৰ আপোনসুৰীয়া কৱিতাত ছন্দৰো বৈচিত্ৰ্য নাই, তেওঁৰ প্ৰেৰণাও ভাৰতবৰ্ষৰ বাহিৰৰপৰা পোৱা। 'জেতুকাপাত'ৰ উপমাৰ বাহিৰে তেওঁৰ কৱিতাত অসমীয়া বুলিবলৈ একো নাই, নাৱৰীয়া প্ৰতীকটোও ইংৰাজী কৱিতাৰপৰা লাভ কৰা।

সকলোৱে জনা কথা, আধুনিক অসমীয়া কৱিসকলৰ মাজত ৰঘুনাথ চৌধাৰী ৰবকাকতীৰ ওপৰতেই ৰবীন্দ্ৰনাথৰ প্ৰভাৱ অধিক। ৰবকাকতীয়ে

কোনো এটা প্ৰশস্তি-কৱিতাত ৰবীন্দ্ৰনাথক বৈকুণ্ঠ-বিহঙ্গ বুলি বৰ্ণনা কৰিছে। ধিঙৰ বন্ধুকান্ত জোড়াসাঁকো আৰু বোলপুৰৰ মন্ত্ৰশিষ্য। ৰবীন্দ্ৰনাথৰ জীৱনদৰ্শন আৰু সাহিত্যদৰ্শন বৰকাকতীয়ে গ্ৰহণ কৰিছিল। ভাৰতীয় উপনিষদৰ যি প্ৰতিচ্ছ ৰবীন্দ্ৰনাথৰ সাহিত্যত মূৰ্ত হৈ উঠিছিল, তাৰ কিছু অংশ বৰকাকতীৰ কৱিতাতো প্ৰকাশ পাইছিল। একমাত্ৰ বৰুৱা ভ্ৰাতৃ দুজনৰ (ভগৱতীপ্ৰসাদ-পাৰ্বতী-প্ৰসাদ) বাহিৰে অসমীয়া মানুহৰ ভিতৰত সেই কালত একমাত্ৰ বৰকাকতীহে ৰবীন্দ্ৰ-সাহিত্যৰ একনিষ্ঠ ছাত্ৰ আছিল। বৰকাকতীৰ কাব্যৰ বিষয়-বস্তুত ৰবীন্দ্ৰনাথৰ ছাঁ অনেক ঠাইত সিঁচৰতি হৈ আছে—ৰবীন্দ্ৰনাথৰ কিছুমান বাক্য আৰু বাক্যাংশও তেওঁৰ লিখাৰ মাজত সোমাই আছে। কোনো কোনো সমালোচকে এইটো বৰকাকতীৰ দোষ বুলিয়েই ধৰে। কিন্তু ৰবীন্দ্ৰনাথৰ ৰচনাৰ লগত ইমান আত্মীয়তা লাভ কৰিব পৰাটোও কম কথা নহয়। ইংৰাজ কৱি গ্ৰেৰ ওপৰত মিল্টনৰ এনে প্ৰভাৱ দোষৰ কথা বুলি নকয়। যাইকৈ ৰবীন্দ্ৰনাথৰ প্ৰেৰণাতে বৰকাকতীৰ কৱিতাৰ ছন্দবৈচিত্ৰ্য আৰু বিষয়-বস্তুৰ সমৃদ্ধি (Varied from a rich content)।

পদ্মশ্ৰী নলিনীবালা দেৱীৰ সকলোবোৰ কৱিতাৰ মূল্য সমান নহয়—কেইটিমানত ভাব আৰু ভাষাৰ অনুপম পৰিণয় - আনহাতে বহুতো কৱিতা সাধাৰণ শ্ৰেণীৰ। ৰবীন্দ্ৰনাথ এগৰাকী মিষ্টিক-অতীন্দ্ৰিয়বাদী আৰু বিশ্বানুভূতিৰ অধিকাৰী। ৰবীন্দ্ৰনাথৰ অতীন্দ্ৰিয়বাদৰ ছাঁ নলিনীবালা দেৱীৰ কৱিতাতো ঠায়ে ঠায়ে পৰি গৈছে। ডিম্বেশ্বৰ নেওগৰো ভালেখিনি কৱিতাত ৰবীন্দ্ৰনাথক অনুসৰণ কৰাৰ চেষ্টা ধৰা পৰে। পাৰ্বতীপ্ৰসাদৰ নীতি কৱিতাৰ বাহন হ'ল অসমৰ লোকগীতিৰ সুৰ—তাৰ মাজত ৰবীন্দ্ৰনাথৰ কিছুমান প্ৰতীক, কিছুমান প্ৰতিধ্বনি শুনায়, যেনে ডাৱৰৰ সুকুণ্ডা কপহী সূতী, সোণৰ হৰিণা। ৰবীন্দ্ৰনাথৰ অতি প্ৰিয় শৰৎ কালটোও পাৰ্বতীপ্ৰসাদৰ গীতত পাওঁ। শুকুলা ডাৱৰ আৰু কঁহুৱা ফুল দুয়োটাই ৰবীন্দ্ৰনাথৰ

কৰিতাতো জিলিকি আছে। সোণৰ সোলেং অলপ মেটাবলিজ্‌ম, অলপ ৰবীন্দ্রনাথ। গীত হলেই গীতি-কবিতা নহয়—কাব্যত আকৃতি আৰু প্রকৃতি দুয়োটা লাগে।

মুঠ কথা, ৰবীন্দ্রনাথৰ দৰে প্রতিভাশালী মিষ্টিক গীতিকাৰ আৰু দাৰ্শনিক সাহিত্যিকৰ প্রভাৱ ভাৰতবৰ্ষৰ এই যুগৰ কোনো কবিয়েই এৰাব পৰা নাই।

॥ একেজন ৰামসৰস্বতী ॥

আজি কিছুকালৰ আগতে ৰামসৰস্বতী আৰু অনন্ত কন্দলী একেজন মানুহেই নে দুজন, সেই কথা লৈ বিতৰ্ক হৈ আছিল। শেষত তেওঁলোক দুজন বেলেগ বেলেগ মানুহ বুলিয়েই একপ্ৰকাৰ সিদ্ধান্ত হ'ল। সেই সাহিত্যিক পৰিয়ালৰ শাম কাটিবলৈ পাইছেহে, এতিয়া আকৌ প্ৰশ্ন উঠিছে, ৰামসৰস্বতী এজন নে এজনতকৈ অধিক?

সাহিত্যিক-প্ৰকাশক শ্ৰীযুত হৰিনাৰায়ণ দত্তবৰুৱাই অসমীয়া মহাভাৰতৰ পদবিলাক সংগ্ৰহ কৰি ছপা কৰি উলিয়াইছে। অসমীয়া মহাভাৰতৰ প্ৰায় তিনি পোৱাই ৰামসৰস্বতীৰ ৰচিত। কোনো কোনো অংশ ৰামসৰস্বতীৰ সমসাময়িক আৰু পৰবৰ্তী-পূৰ্ববৰ্তী কবি কেইগৰাকীমানেও লিখিছে। ৰামসৰস্বতীৰ ৰচিত বুলি জানিব পৰা পুথিবিলাকৰ সম্পৰ্কে শ্ৰীযুত দত্তবৰুৱাই কয়—

"ৰামসৰস্বতী উপাধিৰ এজনা কবি নহয়, দুজনা। এজন ব্ৰাহ্মণ বংশত জন্মগ্ৰহণ কৰা ৰামসৰস্বতী আৰু আনজনা শূদ্ৰবংশত জন্মগ্ৰহণ কৰা ৰামসৰস্বতী। আদিপৰ্ব, সভাপৰ্ব, উদ্যোগ পৰ্ব, ভীষ্ম পৰ্ব, দ্ৰোণপৰ্ব আৰু কৰ্ণপৰ্বৰ ৰচক আছিল ব্ৰাহ্মণকুলৰ ৰামসৰস্বতী; বন-পৰ্ব আৰু বনপৰ্বৰ অন্তৰ্গত আদি বনপৰ্ব, পুষ্পহৰণ বনপৰ্ব, মণিচন্দ্ৰ ঘোষ বনপৰ্ব আৰু বিজয় পৰ্বৰ ৰচক হৈছে শূদ্ৰ বংশৰ ৰামসৰস্বতী। বনপৰ্বৰ আখ্যান কিছুমানক অৱলম্বন কৰি লিখি উলিওৱা খটাসুৰ বধ, জঙ্ঘাসুৰ বধ, অশ্বকৰ্ণ বধ, বঘাসুৰ বধ, কুলাচল বধ প্ৰভৃতি বধকাব্যবোৰ আৰু যজ্ঞপৰ্ব, সিন্ধু-যাত্ৰা প্ৰভৃতি পৰ্ববোৰৰ ৰচকো হৈছে শূদ্ৰ বংশৰ ৰামসৰস্বতী। দুয়োজন কবিৰ নাম অনিৰুদ্ধ আৰু

উপাধি ৰামসৰস্বতী; কিন্তু ব্ৰাহ্মণ ৰামসৰস্বতীয়ে দ্বিজ অনিৰুদ্ধ বুলিহে ভণিতা পেলাইছে।"

শ্ৰীযুত দত্তবৰুৱাৰ এই উক্তিৰ মূলত হ'ল মণিচন্দ্ৰ ঘোষ বনপৰ্বৰ এটা পদ—

'শূদ্ৰকুলে জাত হুয়া পঢ়িলো শাস্ত্ৰক।

শ্ৰীযুত দত্তবৰুৱাই পাতনিত উল্লেখ কৰিছে যে বনপৰ্ব মহাভাৰত ছপা কৰি থাকোঁতে এদিন হঠাৎ এজনা অপৰিচিত শিক্ষিত লোকে সাঁচিপাতৰ পুষ্পহৰণ বনপৰ্ব (?) পুথি এখন আনি তেওঁক দিয়ে। শ্ৰীযুত দত্তবৰুৱাই হঠাৎ পোৱা পদফাঁকি দলিল হিচাপে ব্যৱহাৰ হব পৰাকৈ সেই পদফাঁকি থকা পুথিৰ পাতটোৰ এটি 'ফটো' তুলিও ছপাই দিছে।

তেখেতে আমাৰ মনেৰে এই অপৰিচিত লোকজনৰপৰা হঠাৎ পোৱা পুথিৰ পাঠৰ ওপৰতে নিৰ্ভৰ নকৰি আৰু অচিন কাঠৰ খোৰাৰ ওপৰতে নিৰ্ভৰ নকৰি আন আন পুথিৰ পাঠবিলাকো মিলাই চাব লাগিছিল। কিয়নো লিপিকাৰৰ প্ৰমাদত মূল পুথিৰ অনেক পৰিবৰ্তন, পৰিবৰ্দ্ধন আৰু মাজত অনেক কথা প্ৰক্ষিপ্ত হোৱাও দেখিবলৈ পোৱা যায়। আমাৰ হাতলৈ অহা ভোজকট বধ, বিজয় পৰ্ব, কুলাচল বধ, ব্যাসাশ্ৰম আদি ৰামসৰস্বতীৰ ৰচিত পুথিত বেলেগ বেলেগ ঠাইত বেলেগ বেলেগ কাকতীৰ হাতত পৰি অনেক যোগ-বিয়োগ সাল-সলনি হোৱা দেখা গৈছে।

বধকাব্যসমূহ সামৰি থোৱা বিয়াগোম বনপৰ্বৰ ৰচক অনিৰুদ্ধ, ৰামসৰস্বতী, ভাৰতচন্দ্ৰ, কবিসৰস্বতী, ভাৰতভূষণ, কবিচন্দ্ৰ আদি বিভিন্ন নাম থকা একেজন লোকেই। এই কথা এতিয়ালৈকে সকলোৱে স্বীকাৰ কৰা কথা, শ্ৰীযুত দত্তবৰুৱায়ো তাকে মানি লৈছে।

বনপৰ্ব বঘাসুৰ বধৰ আৰম্ভতে পাওঁ:

যিটো কথা মোৰ মনত নাটয়

তাকো দিয়া কৃপা কৰি;

দ্বিজ অল্পমতি হেনয় কাকুতি
কৃষ্ণৰ চৰণে ধৰি।
(দত্তবৰুৱা সংস্কৰণ, বঘাসুৰ বধ, পৃঃ ২)

আকৌ বনপৰ্ব সিন্ধুযাত্ৰাত দেখা যায়—

জয় ধৰ্ম্মনাৰায়ণ পৰম বৈষ্ণৱজন
যাৰ ৰাজ্যে বঞ্চোহো আনন্দে ;
বিপ্ৰত বৎসল ধীৰ যিটো স্বৰ্গ নৃপতিৰ
বাক্যামৃতে থাকো অপ্ৰমাদে
তাহান ৰাজ্যত থাকি ৰচিলো পয়াৰ আমি
বনপৰ্ব্ব সিন্ধুযাত্ৰা নাম···
(দত্তবৰুৱা সং, সিন্ধুযাত্ৰা পৃঃ ৭৫)

ওপৰত উদ্ধৃত কৰা বঘাসুৰ বধ আৰু সিন্ধুযাত্ৰাৰ পদখিনিৰ কথাৰ জগত দেখোন শ্ৰীযুত দত্তবৰুৱা ডাঙৰীয়াই হঠাতে পোৱা পুথিৰ 'শূদ্ৰকুলে জাত হুয়া পঢ়িলো শাস্ত্ৰক' কথাৰ বিৰোধিতা হয়। তেনেহলে মণিচন্দ্ৰ ঘোষ পৰ্বৰ গ্ৰন্থকাৰ সিন্ধুযাত্ৰা, বঘাসুৰ বধ আদি বধকাব্যৰ কৱি নহয়? অথচ আভ্যন্তৰীণ প্ৰমাণৰপৰা স্পষ্ট যে বধকাব্য যুক্ত সমগ্ৰ বনপৰ্ব একে কৱিৰ কল্পনা।

সিন্ধুযাত্ৰাৰ দৰে উদ্যোগ পৰ্ব আৰু কৰ্ণপৰ্বও ৰামসৰস্বতীয়ে ধৰ্ম্মনাৰায়ণৰ (বলিনাৰায়ণৰ) ৰাজত্বকালত লিখা।

আমাৰ আশিস বৰে যাবচ্চন্দ্ৰ দিবাকৰে
ধৰ্ম্মনাৰায়ণ চিৰঞ্জীৱ।
সধৰ্ম্মে পালিয়ো প্ৰজা হুয়ো একছত্ৰ ৰাজা
সদা বৰ দিয়ন্তোক শিৱ॥
(উদ্যোগ পৰ্ব্ব, পদ ৬৪৮)

শ্ৰীধৰ্ম্ম নাৰায়ণ জয়যুত হোৱন্তোক্
পিতাপুত্ৰে হৌক চিৰজীৱ।

পৰম উদাৰ জানি বিপ্ৰৰ আশিস বাণী
সদা বৰ দেন্ত সদাশিৱ।
মোৰ আশীৰ্ব্বাদ বৰে যাবচ্চন্দ্ৰ দিবাকৰে
একছত্ৰে হুয়োক নৃপতি।

(কৰ্ণ পৰ্ব্ব, পদ ১৮০-৮১)

আদিপৰ্ব, সভাপৰ্ব, সমগ্ৰ বনপৰ্ব, উদ্যোগপৰ্ব, ভীষ্মপৰ্বৰ কিয়দংশ, দ্ৰোণপৰ্ব, কৰ্ণপৰ্ব এই সকলোখিনি একেজন কৱি ৰাম সৰস্বতীৰ ৰচিত। তেৰেঁই অনিৰুদ্ধ (অনিৰুদ্ধ দ্বিজ), ভাৰতচন্দ্ৰ, ভাৰতভূষণ, কৱিচন্দ্ৰ, কৱি সৰস্বতীও। এওঁক এজন নহয় দুজন বুলি এতিয়াও ভাবিবৰ জোখাৰে সমল পোৱা নাই। অৱশ্যে তেওঁৰ ৰচনাৰ মাজে মাজে কংসাৰি পাঠক, গোপীনাথ আদিৰ ৰচনাও সুমাই লৈছিল। দৰং ৰাজবংশাৱলীতো নৰনাৰায়ণ ৰজাই এজন ৰাম-সৰস্বতীক হে মহাভাৰতৰ পদ কৰিবলৈ কোৱা বুলি সকলোৱে জানে। এই ৰামসৰস্বতীয়েই নৰনাৰায়ণৰ শুক্লধ্বজৰ পাঠক আৰু পাচলৈ ৰঘুদেৱ, পৰীক্ষিত আৰু ধৰ্মনাৰায়ণৰ পৃষ্ঠপোষকতা লাভ কৰা মহাভাৰতী কৱি।

দ্বিতীয় আৰু পঞ্চম স্কন্ধ ভাগৱতৰ পদ কৰোঁতা ভক্ত কৱি অনিৰুদ্ধকেই শ্ৰীযুত দত্তবৰুৱাই দ্বিতীয়জন ৰামসৰস্বতী পাতি লৈছে। এই কৱিজন কুলত কায়স্থ আৰু ৰঘুদেৱ ৰজাৰ বৰ বিশ্বাসৰ পাত্ৰ। শ্ৰীযুত দত্তবৰুৱা ডাঙৰীয়াই তেখেতৰ সম্পাদিত ভাগৱতৰ পাতনিত এইজন কৱিক মহাভাৰতৰ আদি আৰু সভাপৰ্বৰ ৰচক বুলিও কৈছিল, মহাভাৰতৰ পাতনিত অৱশ্যে তেখেতে এই কথা কোৱা নাই। পঞ্চম স্কন্ধ ভাগৱতৰ পদমতে এইজনা অনিৰুদ্ধ মাধৱদেৱৰ সম্বন্ধত জাতি আৰু তেওঁ মাধৱ পুৰুষৰপৰা ধৰ্ম গ্ৰহণ কৰিছিল। এই সম্বন্ধে পঞ্চম স্কন্ধ ভাগৱতৰ আৱশ্যকীয় অংশ তুলি দিয়া হ'ল—

পাছে দৈৱগতি আমি কৃষ্ণৰ কৃপাত।
নামত শঙ্কৰদেৱে জন্মিলা সাক্ষাত॥

অল্প বয়সতে জগন্নাথক্ষেত্রে গৈলা।
বহুদিন তৈতে হৰি চৰণ সেবিলা॥
তথাতে পাইলন্ত জ্ঞান ভকতি বিশেষ।
আজ্ঞা পায়া পাছে আসিলন্ত নিজ দেশ॥
নানা দেশ হন্তে সব পণ্ডিত আসিলা।
ভাগৱত দুগ্ধময় সাগৰ মন্থিলা॥
অমৃতৰ ভাণ্ড ভক্তি উদ্ধাৰিলা আনি।
পিয়াইলা লোকক সবে দেশত আপুনি॥
আছিলা মাধৱদাস তান মুখ্য শিষ্য।
পৰম বৈষ্ণৱ সৰ্ব্বকাৰ্য্যত বিশিষ্ট॥
মকৰিলা বিহা কৰি ইন্দ্রিয় নিগ্রহ।
সম্বন্ধত আমাৰ কনিষ্ঠ পিতামহ॥
তান অনুসঙ্গে মোৰ দ্ৰৱিল হৃদয়।
কৃষ্ণৰ চৰণে মই গৈলোঁহো বিক্রয়॥

(দত্তবৰুৱা সংস্কৰণ, ভাগৱত, পঞ্চম স্কন্ধ)

নৃপ ৰঘুবৰ সৰ্ব্বগুণধৰ ৰূপে কামদেৱসম।
ধৰ্ম্মত নিৰত বৈৰৰ মধ্যত সিংহৰ যেন বিক্রম॥
তানে মুখ্যতম বিশ্বাসী পৰম কায়স্থদলৰ পতি।
গুৰুৰ চৰণে পদচয় ভনে অনিৰুদ্ধ শিশুমতি॥
বেদপক্ষ বাণ শশাঙ্ক শকৰ আশ্বিন কৃষ্ণপক্ষত।
সপ্তমী গোচৰে বৃহস্পতিবাৰে পদ ভৈলা সমাপত॥

(দত্তবৰুৱা সংস্কৰণ, ভাগৱত, পঞ্চম স্কন্ধ)

ৰামসৰস্বতীৰ মহাভাৰতত কিন্তু মাধৱদেৱৰ কোনো উল্লেখ নাই। মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱ প্ৰচাৰিত ভাগৱতী ধৰ্মৰ অৱশ্যে দুই-এঠাইত উল্লেখ আছে। কুলাচল বধৰ শেষত থকা "শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰ আপুনি ঈশ্বৰ···" প্ৰভৃতি পদ কেইশাৰীও অপ্ৰাসঙ্গিক আৰু অসংলগ্ন যেন বোধ হয়

আৰু প্ৰক্ষিপ্ত যেনহে লাগে।* সি যি নহওক, ৰামসৰস্বতীৰ বনপৰ্ব কাব্যসমূহৰ একাধিক ঠাইত মুকুন্দ গুৰুৰ বন্দনা পোৱা যায়, যেনে—'প্ৰণমো মুকুন্দদেৱ মোৰ নিজগুৰু।' পঞ্চম স্কন্ধ ভাগৱতৰ ৰচক অনিৰুদ্ধই ৰামসৰস্বতীও হোৱা হ'লে তেওঁৰ মহাভাৰতত নিজগুৰুৰ অন্ততঃ উল্লেখ থাকিলহেঁতেন।

শ্ৰীযুত দত্তবৰুৱা ডাঙৰীয়াৰ অসমীয়া ভাৰতৰ পদ প্ৰকাশ অতি প্ৰশংসনীয় ডাঙৰ কাম। তেখেতে নিশ্চয় গাৰ্ত যথেষ্ট বল-শক্তি থাকোঁতেই মহাভাৰতখন সম্পূৰ্ণকৈ উলিয়াবৰ মনেৰে আন পুথি নিমিলোৱাকৈ লৰালৰিকৈ সম্পাদন কৰি উলিয়াই ৰাইজৰ হাতত দিছে। পাঠান্তৰৰ কথা তেখেতে বোধহয় বৰকৈ চিন্তা কৰা নাছিল, জাতীয় সাহিত্য প্ৰকাশ কৰাৰ কথাহে বৰকৈ ভাবিলে। স্বদেশ-প্ৰেমিক তেখেতলৈ আমাৰ শ্ৰদ্ধা। কিন্তু মহাভাৰতৰ দৰে এখন গ্ৰন্থ পাব পৰা বিভিন্ন পুথিৰ পাঠ মিলাই যথাসম্ভৱ বিজ্ঞানসম্মত ভাৱে সম্পাদন কৰি উলিওৱা আমাৰ সাহিত্য অনুষ্ঠানবোৰৰ এতিয়াও কৰ্তব্য হৈ আছে। পুৰণি পুথিৰ বেলেগ বেলেগ পাঠ পোৱা নগলে বহুত কথাৰ আলোচনা আৰু মীমাংসা কৰিব নোৱাৰি। যথেষ্ট উপাদান নোহোৱাকৈ কথাৰ মইমতীয়া শেষ সিদ্ধান্ত (dogmatic finality) হব নোৱাৰে। শ্ৰীযুত দত্তবৰুৱাৰ সাহিত্য প্ৰেমৰ শলাগ লৈয়ো এইটো কবই লাগিব যে চৌধ আখৰা পদ এৰাঁকিৰ বলত এজন মানুহক দুজন কৰিব নোৱাৰি। পুৰণি অসমত যি কৰি সৰস্বতীয়ে 'বেদগান গালে', তেওঁক আমি একেজন লোক বুলিয়েই ধৰিম, যেতিয়ালৈকে যথেষ্ট পদ প্ৰমাণ পোৱা নহয়। সুতাৰ সাঁকোত থিয় হৈ এটা সিদ্ধান্ত কৰাও সহজ নহয়।

এই প্ৰবন্ধ লিখাৰ পাচত শ্ৰীযুত অতুলচন্দ্ৰ বৰুৱাই লিখা সমালোচনা পুথিৰ কুলাচল বধ প্ৰবন্ধত দেখিলো, তেৱোঁ এই পদকেইফাঁকিৰ সম্বন্ধে সন্দেহ ভাব পোষণ কৰিছে।

---

* গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় প্ৰকাশিত Aspects of Assamese Literature পুথিৰ ৰামসৰস্বতীৰ প্ৰবন্ধ পাদটীকাত 'শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰ......' পদ সম্পাদকৰহে সংযোজন, ই আমাৰ নিজা মত নহয়। আমাৰ নিজা মত থকা দুই-এটা কথাও কেনেবাকৈ উক্ত প্ৰবন্ধৰপৰা থাৰিজ হৈছে—লিখক।

॥ কালিদাস শৈব নে বিষ্ণুভক্ত ? ॥

কালিদাস শিৱভক্ত বুলিয়েই সকলোৱে জানে। তেওঁৰ বিখ্যাত নাটক অভিজ্ঞান শকুন্তলাৰ নান্দী শ্লোকত অষ্টমূৰ্তি শিৱৰ বন্দনা। সেই নান্দী শ্লোকৰ অতি সৰল ভাঙনি হ'ল এই :

প্ৰজাপতি হিৰণ্যগৰ্ভৰ আদি সৃষ্টি হ'ল ; বিধিমতে প্ৰদান কৰা আহুতি দেৱতালৈ বহন কৰোঁতা অগ্নি ; যজ্ঞকাৰ্য্য সম্পন্ন কৰোঁতা হোতা (যজমান) ; কালক দিন-ৰাতি ভাগ কৰি দিয়া দেৱতা চন্দ্ৰ-সূৰ্য্য ; বিশ্বব্যাপী শব্দ বাহক আকাশ ; সকলো বীজৰে প্ৰকৃতি মাতৃ পৃথিৱী ; সকলো প্ৰাণীক প্ৰাণৱন্ত কৰোতা বায়ু—এই অষ্টমূৰ্তি ৰূপে যি মহেশ্বৰ প্ৰত্যক্ষ হৈ আছে, সেই সদাশিৱ প্ৰসন্ন হৈ আপোনা-সকলক ৰক্ষা কৰক।

অভিজ্ঞান শকুন্তলাৰ সামৰণিত থকা ভৰত ৰাক্যতো (মুক্তি মঙ্গল) শিৱৰেই বন্দনা—

প্ৰকৃতিপুঞ্জৰ হিতৰ কাৰণে ৰজা তৎপৰ হওক ;

বেদবিদ্ জ্ঞানী লোকৰ বচনে সমাজত সমাদৰ পাওক ;

শক্তি সংযুক্ত নীলকণ্ঠ শিৱই নাট্যকাৰৰো পুনৰ্জন্মৰ ক্লেশ নিবাৰণ কৰক।

পণ্ডিত মণিয়াৰ বিলিয়ামছে এই সম্পৰ্কত কৰা এটি মন্তব্য মন কৰিবলগীয়া। তেওঁ কয়, কালিদাসৰ জন্মস্থান উজ্জয়িনী নগৰত শিৱৰ এটা বৃহৎ মন্দিৰ আছিল। বিক্ৰমাদিত্যৰ ৰাজধানীও তাতে আছিল। কালিদাসে নাটৰ আৰম্ভণি আৰু সামৰণিত শিৱৰ বন্দনা

কবি দৰ্শক-নাগৰিকসকলৰ মনত সন্তোষ লগাবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। ভাৰতীয়া আৰু দৰ্শক-মণ্ডলীয়ে বোধহয় এই প্ৰাৰ্থনাত যোগ দিয়ে। আজিকালি চিনেমাৰ শেষত জাতীয় সঙ্গীত গোৱাৰ দৰে)।

মালবিকাগ্নিমিত্ৰ নাটকতো নান্দী শ্লোকত প্ৰাৰ্থনা কৰিছে, অষ্টমূৰ্তি শিৱই যেন দৰ্শকসকলক সন্মাৰ্গ অৱলম্বন কৰিবলৈ শক্তি দিয়ে। বিক্ৰমোৰ্বশী নাটকতো আৰম্ভণিতে ঈশ্বৰৰূপী শিৱৰ বন্দনা। ৰঘুবংশৰো জয়ে জয়ে পাৰ্বতী পৰমেশ্বৰৰ (অৰ্দ্ধ নাৰীশ্বৰ) বন্দনা। কাব্যৰ ৰস প্ৰকাশক উপযুক্ত বাক্য-ৰচনাৰ ক্ষমতা লাভ কৰিবলৈ বাক্য আৰু অৰ্থৰ দৰে সংযুক্ত শিৱ-পাৰ্বতীক বন্দনা কৰিছে। মেঘদূত কাব্যতো শিৱক পৰম শ্ৰদ্ধাৰে উল্লেখ কৰিছে। তেনে শ্ৰদ্ধাৰেই কুমাৰসম্ভৱৰ দ্বিতীয় সৰ্গৰ ব্ৰহ্মাক কৰা স্তুতি।

স্বষ্টিৰ আগতে তুমি একৰূপে বিদ্যমান আছিলা অকলে;
স্বষ্টিৰ প্ৰবৃত্তি হল যেতিয়া তোমাৰ সত্ত্ব-ৰজ-তমো গুণে গতিপথ ললে। স্বষ্টি-পাতনিৰ পূৰ্বে তুমিয়েই স্বষ্টি-স্থিতি সংহাৰৰ;
ত্ৰিবিধ অৱস্থালৈ অনন্ত শকতি নিজে কৰিলা বিকাশ,
তিনি অৱস্থাৰ হলা তুমিয়েই কাৰণ প্ৰধান;
তোমাতেই স্বষ্টি-স্থিতি-প্ৰলয়ৰ হৈছে প্ৰকাশ।

(কুমাৰসম্ভৱ ২য় সৰ্গ—পদ্মশ্ৰী আনন্দ বৰুৱাৰ ভাঙনি)

আকৌ কুমাৰসম্ভৱৰ সপ্তম সৰ্গত চাওক ঃ

সেই এক পৰিপূৰ্ণ অকল বিজন, তিনিমূৰ্তি তেওঁৰেই ব্ৰহ্মা, বিষ্ণু, শিৱ,
তিনিও অভেদ এক স্বষ্টিৰ কাৰণ; প্ৰথম, দ্বিতীয় আদি বিভাগ বিচাৰ, সৰু-বৰ একো ভেদ নোলায় কেনিও - তিনিও একেই হয় ৰবেপৰা চোৱাঁ।

(কুমাৰ, ৭ম ঃ পদ্মশ্ৰী বৰুৱাৰ ভাঙনি)

এই শ্লোকে স্বাভাৱিকে পুৰণাৰ কথালৈ মনত পেলায়—

যো বৈ ব্ৰহ্মা স বৈ বিষ্ণুঃ,
যো বৈ বিষ্ণুঃ স বৈ শিৱঃ।

ভাৰতীয় চিন্তাত শিৱ-বিষ্ণু-ব্ৰহ্মাৰ ভেদ নাই। কালিদাস সেই ঐক্যৰ প্ৰকাশক মহাকৱি। ৰঘুবংশত থকা অনন্তশায়ী বিষ্ণুৰ স্তুতিৰ মাজেদিও সেই ভাবেই প্ৰকাশ পাইছে। বিষ্ণুক প্ৰথমে 'অবাঙ্-মনসগোচৰ' বুলি বৰ্ণনা কৰিছে। ৰঘুবংশত থকা সেই স্তুতিৰ কেইটিমান শ্লোকৰ অৰ্থ এনেকুৱা :

বেদ আৰু সাংখ্য দৰ্শনৰ নানা পথত সাধনা কৰি সাধকে নদীৰ পানীয়ে শেষত সাগৰ পোৱাৰ দৰে তোমাকেই পায়।

যিসকল স্থিতপ্ৰজ্ঞ লোকে তোমাতে কৰ্মফল সমৰ্পণ কৰি তোমাতে চিত্ত নিবেশ কৰিছে, সেইসকলৰ তুমিয়ে আশ্ৰয়; তেনে লোক সংসাৰলৈ ঘূৰি নাহে।

তুমি নিত্যতৃপ্ত। তোমাৰ পাবলগীয়া একো নাই; তথাপি লোকৰ অনুগ্ৰহৰ অৰ্থে জন্মগ্ৰহণ কৰা আৰু কৰ্ম কৰা।

তোমাক স্মৰণ কৰিলেই পৱিত্ৰ হয়; দৰ্শনাদি কাৰ্য্যৰ দ্বাৰা কেনে ফল হব তাক ইয়াৰপৰাই বুজিব পাৰি।

গীতা পাঠ কৰোঁতাই এই শ্লোককেইটাত গীতৰ প্ৰতিধ্বনি আছে বুলি সহজে ধৰিব পাৰিব। এঠাইত মহিম্ন স্তোত্ৰৰ প্ৰভাৱৰ ইঙ্গিতো আছে। স্থিতপ্ৰজ্ঞ; লোকসংগ্ৰহ; কৰ্মদান ত্যাগ আদি গীতাৰ মূল শিক্ষা এই শ্লোককেইটাৰ মাজেদি প্ৰকাশ পাইছে। শকুন্তলা নাটকৰ মাছ বেচোঁতা আৰু নগৰৰক্ষীৰ দৃশ্যত থকা এই শ্লোকত গীতাৰ "সহজং কৰ্ম কৌন্তেয় সদোষমপি নত্যাজেৎ" এই বাক্যৰ স্পষ্ট প্ৰতিধ্বনি আছে।

কালিদাসৰ ওপৰত গীতাৰ প্ৰভাৱ গভীৰ। তেওঁ শৈৱ হয়নে নহয়, কব নোৱাৰি; কিন্তু মহাভাৰত তথা গীতাই তেওঁৰ কৱিমনত বাৰুকৈয়ে ৰেখাপাত কৰিছে। গীতাৰ উদাৰতা কালিদাসে সেই যুগতেই তেওঁৰ নাট-কৱিতাৰ মাজেদি প্ৰকাশ কৰি গৈছে।

॥ ডাক চক্ৰবৰ্তীৰ ঘৰ ॥

আহোম ৰাজত্বৰ শেষৰ ফালে ৰাজধানী ৰংপুৰৰপৰা যোৰহাটলৈ তুলি আনিবলগীয়া হোৱাত ৰাজসভাৰ পণ্ডিত কেইঘৰমানো তাৰপৰা ৰজাই তুলি আনিলে। এনেকৈ উঠি অহা কেইবাটাও পৰিয়ালক যোৰহাট নগৰৰ উত্তৰে আঠ মাইলমান দূৰৰ ৰংদৈ নামে ঠাইত মাটি-বাৰী, খাট-পাম দি বহুৱালে। সেই পৰিয়ালবোৰৰ নাতি-পুতি-সকলৰ ভিতৰত ৺গঙ্গাগোবিন্দ ফুকন, ৰায়বাহাদুৰ ৺পৰশুৰাম খাওন্দ, স্কুল পৰিদৰ্শক ৺যজ্ঞেশ্বৰ বৰুৱা, ৺গোলোকচন্দ্ৰ বৰুৱা কাব্যবিনোদ, শ্ৰীযুত ৰবীন্দ্ৰৰাম খাওন্দ (অৱসৰপ্ৰাপ্ত উপায়ুক্ত) এইসকল অসমীয়া সমাজত সুপৰিচিত। এইদৰে ৰংদৈত থিতাপি লোৱাসকলৰ ভিতৰত আন এঘৰ হ'ল ডাক চক্ৰৱৰ্তীৰ ঘৰ। আৰু এই ডাক চক্ৰৱৰ্তীৰ ঘৰেই আছিল ৰজা শিৱসিংহ আৰু বৰৰজা ফুলেশ্বৰীৰ (প্ৰমথেশ্বৰ, ৰত্নকান্তি) সভাৰ পণ্ডিত কবি ৰামনাৰায়ণ বা কবিৰাজ চক্ৰৱৰ্তী। জাতুকৰ্ণ গোত্ৰৰ এই ব্ৰাহ্মণ পৰিয়ালৰ বংশধৰসকলৰ দুঘৰমান বৰ্তমান যোৰহাট নগৰত, এঘৰ গোলাঘাটত আৰু দুঘৰ নে এঘৰ ডিব্ৰুগড় মহকুমাৰ কোনো ঠাইৰ বাসিন্দা হৈ আছে।

জয়ধ্বজসিংহ ৰজাৰ দিনত ৰামানন্দ নামে এগৰাকী গুণৱন্ত আৰু সদাচাৰী ব্ৰাহ্মণ আছিল। এই ৰামানন্দই মহামোহকাব্যৰ ৰচয়িতা বুলি ভাবিবৰো কাৰণ আছে। এওঁৰ পাণ্ডিত্য আৰু কৱিত্ব গুণত তুষ্ট হৈ জয়ধ্বজসিংহ ৰজাই তেওঁক ডাক চক্ৰৱৰ্তী উপাধি দিয়ে। ৰজাই গোবিন্দপ্ৰিয়া নামে এক ব্ৰাহ্মণ কন্যাৰ লগত তেওঁৰ বিয়া পাতি

দি শাস্ত্র চৰ্চা আৰু কাব্য ৰচনাৰ কাৰণে সা-সুবিধাৰ যোগান ধৰে। তেওঁৰে পুত্ৰ হ'ল ৰামনাৰায়ণ আৰু এওঁ কৱিত্ব-গুণৰ কাৰণে কবিৰাজ চক্ৰৱৰ্ত্তী আখ্যা লাভ কৰে, সাহিত্যৰ বুৰঞ্জীত কবিৰাজ চক্ৰৱৰ্ত্তী নামেৰেই এওঁ জনাজাত ; কিন্তু ঠায়ে ঠায়ে নিজকে দ্বিজবৰ কবিৰাজ বিপ্ৰ আৰু কবিৰাজ দ্বিজবৰ বুলিও পৰিচয় দিছে। এওঁ ভাস্বতী নামে সংস্কৃতত লিখা জ্যোতিষৰ পুথিও অসমীয়া গদ্যলৈ অনুবাদ কৰে, এই পুথিৰ শেষত কবিৰাজ চক্ৰৱৰ্ত্তীয়ে নিজকে শ্ৰীমন্ত ডাকসৰস্বতীৰ আত্মজ শ্ৰীকবিৰাজ চক্ৰৱৰ্ত্তী বুলি বৰ্ণনা কৰিছে।

দুষ্মন্ত চৰিত্ৰ বা শকুন্তলা কাব্যত কবিৰাজ চক্ৰৱৰ্ত্তীয়ে তেওঁৰ বংশৰ উপৰিপুৰুষৰ কথা এনেকৈ বৰ্ণাইছে—

জাতুকৰ্ণ মুনিৰ বংশত বিপ্ৰবৰ।
সদাবৰ নামে ভৈল বিষ্ণুৰ কিঙ্কৰ॥
তাহান বংশত ভৈল চতুৰ্ভুজ নাম।
শাস্ত্ৰত পণ্ডিত বিপ্ৰ বাসুদেৱ।
গুণৱন্ত যাৰ হৰিবিনে নাহি কেৱ॥
নামত পৰমানন্দ তাহান তনয়।
বিষ্ণুৰ ভকত সদাচাৰী মহাশয়॥
উদয় আদিত্যসিংহ সৌমাৰ পীঠত।
পৰম প্ৰচণ্ডৰাজা আছিল পূৰ্ব্বত॥
যিটো বিপ্ৰে সেহি নৃপতিক উপাসিয়া।
ভুঞ্জিলা বিবিধ সুখ ধন উপাৰ্জ্জিয়া॥
ৰামানন্দ নামে ভৈল তাহান সন্ততি।
যিটো গুণৱন্ত সদাচাৰী মহামতি॥
যাহাৰ গুণত জয়ধ্বজ নৰপতি।
তুষ্ট হৈয়া দিলা নাম ডাক সৰস্বতী॥

সদাবৰ
|
চতুৰ্ভুজ
|
বাসুদেৱ
|
পৰমানন্দ — (উদয়াদিত্য সিংহৰ দিনত)
|
ৰামানন্দ (ডাক চক্ৰৱৰ্তী) (জয়ধ্বজ সিংহৰ দিনত)
|
ৰামনাৰায়ণ (কবিৰাজ চক্ৰৱৰ্তী) (ৰুদ্ৰসিংহ আৰু শিৱসিংহৰ দিনত)

শাস্ত্ৰত নিপুণ আৰু কৱিকৰ্মত কুশল কবিৰাজ চক্ৰৱৰ্তীৰপৰা ৰুদ্ৰসিংহ ৰজায়ো শাস্ত্ৰজ্ঞান লাভ কৰিছিল। ১৬৩৬ শকত ৰুদ্ৰসিংহ ৰজা স্বৰ্গী হোৱাত তেওঁৰ প্ৰথম পুত্ৰ শিৱসিংহ ৰজা হৈ কবিৰাজ চক্ৰ-ৱৰ্তীক তেওঁৰ ৰাজসভাত ৰাখি শাস্ত্ৰ-চৰ্চা আৰু কাব্য ৰচনাত সৰ্ব-প্ৰকাৰে উদ্গনি দিয়ে। পাণ্ডিত্য আৰু কৱিত্বৰ পৃষ্ঠপোষকতাত শিৱসিংহৰ প্ৰধান মহিষীৰ উৎসাহ-উদ্গনিও ৰজাতকৈ কম নাছিল। শাক্তলোকৰ প্ৰতি বিশেষ পক্ষপাতিত্ব থকা বুলি অনেকে অভিযোগ কৰা ফুলেশ্বৰী কুঁৱৰীয়ে বৈষ্ণৱ বংশজাত দক্ষিণপাট সত্ৰৰ শিষ্য-সেৱকীয়া বিষ্ণুৰ কিঙ্কৰ এই কবিজনাৰ হতুৱাই কেইবাখনো কাব্য ৰচনা কৰাইছিল।

কবিৰাজ চক্ৰৱৰ্তীৰ ৰচনাসমূহৰ ভিতৰত শকুন্তলা কাব্য বিশেষ উল্লেখযোগ্য। আজি প্ৰায় আঢ়ৈকুৰি বছৰৰ আগতে ৺দুৰ্গাধৰ বৰ-কটকীদেৱে যোৰহাট অঞ্চলত পোৱা কোনো এখন পুৰণি সাঁচিপতীয়া পুথিৰপৰা নকল কৰাই শকুন্তলা-কাব্য ছপা কৰি প্ৰকাশ কৰে। ইতিমধ্যে আৰু দুই-এখন সাঁচিপতীয়া পুৰণি পুথি পোৱা গৈছে আৰু এতিয়াহে ছঁপা পুথিত থকা ভালেখিনি ভুল ধৰা পৰিছে। আহোম-ৰাজত্বৰ কালত ৰচনা কৰা কাব্যবিলাকৰ ভিতৰত শকুন্তলা কাব্য কেইবাটাও কাৰণত লেখত লবলগীয়া। কাব্যৰ কোনো ঠাইতে

কবিজনাই পূৰ্বসুৰীৰূপে কালিদাসৰ নাম উল্লেখ কৰা নাই। তেওঁ কেৱল লিখিছে—

আদিপৰ্ব ভাৰতক কৰিয়া বিচাৰ।
দুষ্মন্ত চৰিত্ৰ পদ কৰিলা প্ৰচাৰ॥

আকৌ—আদিপৰ্ব্ব ভাৰতক বিবেচিয়া অতি।
দুষ্মন্ত চৰিত্ৰ পদবন্ধে নিগদতি॥

মহাকৱি কালিদাসৰ কাব্য অসমত যে প্ৰচলিত নাছিল আৰু ইয়াৰ যে পঠন পাঠন অসমৰ ঠায়ে ঠায়ে নহৈছিল, সেইটো সম্ভৱ নহয়। কিন্তু অসমত কাব্য আদি ৰসপ্ৰধান সাহিত্যতকৈ পুৰাণ আৰু ধৰ্মশাস্ত্ৰৰ চৰ্চা অধিক হৈছিল যেন মনে ধৰে। পিছে প্ৰয়োগ-ৰত্নমালা ব্যাকৰণত কাব্যৰ উদাহৰণ অনেক আছে, আৰু সেই ব্যাকৰণ অসমৰ সংস্কৃত শিক্ষাৰ আৰু শিক্ষাৰ্থীসকলৰ উদ্দেশ্যেই ৰচিত হৈছিল আৰু আজিও অসমৰ টোলবিলাকত প্ৰয়োগৰত্নমালাৰ অধ্যাপনা হৈ আছে।

সি যি নহওক, অসমত ৰামায়ণ, মহাভাৰতৰ প্ৰচাৰ অতি প্ৰাচীন কালৰপৰাই চলি আছিল আৰু শাসনবিলাকত ৰামায়ণ, বিশেষকৈ মহাভাৰতৰ বহুত উল্লেখ পোৱা যায়। ভাৰতৰ আঞ্চলিক ভাষা-বিলাকত যেনেকৈ ৰামায়ণ-মহাভাৰতৰ আখ্যানৰ নতুন নতুন ৰূপ দেখা গৈছিল, তেনেকৈ অসমতো মহাকাব্যবিলাকৰ পৰিবৰ্তন আৰু সংযোজন হৈ আছিল। এইটোও হব পাৰে যে অসমত প্ৰচলিত কোনো এখন আদিপৰ্ব ভাৰতত মূল ভাৰতৰ শকুন্তলা আখ্যানৰ ঠাইত কালিদাসৰ শকুন্তলা আখ্যান সাময়িক আৰু আঞ্চলিক ৰুচি অনুযায়ী পৰিবৰ্তিত হৈ অসমত প্ৰচলিত আদিপৰ্বৰ ভিতৰুৱা হৈ পৰিছিল।

এই প্ৰসঙ্গত দ্বিজ অনিৰুদ্ধৰ (ৰামসৰস্বতী) ৰচিত আদিপৰ্ব মহাভাৰতৰ কথা উল্লুকিয়াব পাৰি। এই আদিপৰ্বতো দুষ্মন্ত-শকুন্তলাৰ আখ্যান কোৱা হৈছে। ৰামসৰস্বতীয়ে দুষ্মন্তৰ জন্মৰ

এটা নতুন আখ্যান ৰচনা কৰি দুষ্মন্ত নামৰ সাৰ্থকতা দেখুৱাইছে। এওঁৰ মতে দুষ্মন্ত মৃগয়াপ্ৰিয় ৰজা নহয়েই, বৰং মৃগহন্তা হিৰণ্যগৰ্ভক বধ কৰি মৃগপছুবিলাকক ৰক্ষা কৰিলে। এই কাৰ্য্যত বনলৈ যাওঁতেহে তেওঁ কণ্বমুনিৰ আশ্ৰমত প্ৰবেশ কৰে। শকুন্তলাই সম্ভ্ৰান্ত বংশৰ গহীন জীয়ৰী ছোৱালীৰ উপযুক্ত সংযমৰ পৰিচয় দিছে। কণ্বই দুষ্মন্তৰ লগত শকুন্তলাক শাস্ত্ৰমতে বিয়া দিয়ে। মুনিৰ আশ্ৰমত শকুন্তলাৰ দেৱ-লক্ষণযুক্ত পুত্ৰৰ জন্ম হয় আৰু মুনিয়ে কৰ্ণবেধ, চূড়াকৰণ আদি সংস্কাৰ কৰি ভৰত নাম হয়। দুষ্মন্ত আশ্ৰমলৈ শকুন্তলাক নিবলৈ নহাত কণ্বমুনিয়ে নিজে শকুন্তলা আৰু ভৰতক লৈ ৰাজসভাত উপস্থিত হয়। ৰজাই ভৰতৰ হাতত নাৰায়ণচক্ৰ আৰু ভৰিত পদ্মচিহ্ন দেখি পুত্ৰ-ভাৰ্য্যাক গ্ৰহণ কৰে। মূল ভাৰতৰ দৰে ইয়াত কোনো দেৱবাণীৰ আৱশ্যক হোৱা নাই। ৰামসৰস্বতীৰ কাব্যত ভাগৱতৰ যি প্ৰভাৱ ধৰিব পাৰি, তেওঁৰ শকুন্তলা আখ্যানতো ভাগৱতত সংক্ষেপে বৰ্ণোৱা শকুন্তলা আখ্যানৰ দুটামান কথা বহলকৈ ওলাই পৰিছে।

কবিৰাজ সৰস্বতীয়ে শকুন্তলা কাব্যৰ কেইবাঠাইতো আদিপৰ্ব ভাৰত তেওঁৰ কাব্যৰ গুৰি বুলি ক'লেও এইটো ঠিক যে মূল মহাভাৰতৰ বা ৰামসৰস্বতীৰ শকুন্তলা আখ্যানতকৈ কালিদাসৰ গ্ৰথিত কথাবস্তুৰ লগতহে তেওঁৰ আখ্যানৰ মিল অনুসূয়া, প্ৰিয়ংবদা, দুৰ্বাসাৰ অভিশাপ, কাশ্যপৰ আশ্ৰমত ভৰতৰ জন্ম আৰু দুষ্মন্ত-শকুন্তলাৰ পুনৰ্মিলন আদি কালিদাসৰ উদ্ভাৱনাবোৰ কবিৰাজ সৰস্বতীৰ আখ্যানতো আছে। কবিৰাজ সৰস্বতীৰ উদ্ভাৱিত সুনন্দা অপ্সৰীৰ অৱতাৰণাই আখ্যানটোৰ আকস্মিকতা (surprise) হ্ৰাস কৰি দিছে। গোটেই কাহিনীয়েই যেন মেনকাৰ পৰিকল্পিত এটা লীলা।

অষ্টাদশ শতিকাৰ আহোম ৰাজসভাৰ আৰু সমসাময়িক ৰসিক সমাজৰ ৰুচিৰ প্ৰীতি সাধন কৰিবলৈ যাওঁতে মহাকবি কালিদাসৰ কবিত্ব আৰু গাম্ভীৰ্য্যৰ অতি অলপমানহে অসমীয়া কবিজনৰ

আখ্যানত দেখিবলৈ পোৱা যায়। তথাপিও অসমীয়া কাব্যত মহাকবি কালিদাসৰ চিহ্ন বহন কৰা কাব্য হিচাপে কবিৰাজ চক্ৰৱৰ্তীৰ কাব্যখনেই একমাত্ৰ কাব্য পুথি। কবিয়ে নিজে ইয়াক দুষ্মন্ত চৰিত্ৰ নামহে দিছে।

কবিৰ পূৰ্বপুৰুষসকল বৈষ্ণৱ মতাৱলম্বী; কবিয়েও নিজকে বিষ্ণুৰ কিঙ্কৰ, হৰিদাস আদি আখ্যা দিছে। বৈষ্ণৱ কবিসকলৰ ৰীতি অনুসৰি প্ৰাত আখ্যানে আৰম্ভণিতে বিষ্ণুৰ বন্দনা আৰু শেষতো বিষ্ণুকীৰ্তনৰ মহিমাৰ কথা। পুৰণি অসমীয়া কাব্যত ব্যৱহাৰ হোৱা সকলোবিলাক ছন্দৰ ওপৰত কবিৰ অধিকাৰ দেখা যায়। দুৰ্গাবৰী কাব্যৰ প্ৰভাৱো ঠায়ে ঠায়ে দেখা যায়। বৈদেশিক দৰ্শন শাস্ত্ৰত থকা উপমাৰ ব্যৱহাৰ আদিয়ে তেওঁৰ ভাৰতীয় দৰ্শনৰ লগত ঘনিষ্ঠ পৰিচয় থকা বুজায়। অসমৰ বাহিৰৰ বৈষ্ণৱ কবিৰ কাব্যৰ প্ৰতিধ্বনিও শকুন্তলা কাব্যৰ ঠায়ে ঠায়ে শুনা যায়। বিৰহ-সন্তপ্ত দুষ্মন্ত ৰজাক প্ৰবোধ দিবৰ কাৰণে অৱতাৰণা কৰা সুদীৰ্ঘ চন্দ্ৰকেতু-কামকলা উপাখ্যানে সেই সময়ৰ উত্তৰ-ভাৰতত মুছলমানী প্ৰভাৱৰপৰা প্ৰচলিত হোৱা আমনিলগা ৰোমাঞ্চ কাহিনীৰ লগতো কবিৰ পৰিচয় বুজায়। সেই উপাদনবিলাকৰ যথাযোগ্য ব্যৱহাৰো তেওঁৰ কৃতিত্বৰ নিদৰ্শন। বিৰহ-প্ৰধান আদিৰসৰ সৃষ্টিতো এই পক্ষী কাহিনীয়ে যথেষ্ট সহায় কৰিছে। কাব্যৰ মাজত বাৰমাহী গীতৰ সংস্থান মূল ৰসৰ পৰিপোষক হৈছে। আহোম ৰাজসভাত লিখা এই কাব্যখনত প্ৰাচীন ভাৰতীয় সাহিত্যৰ লগত নানা আঞ্চলিক আৰু মৌলিক উপাদানৰ সমন্বয় ঘটিছে। ৰুদ্ৰসিংহ ৰজাই অসমৰ লগত যি সৰ্বভাৰতীয় সম্পৰ্ক কল্পনা কৰিছিল ক্ষীণকৈ হ'লেও তাৰ সাহিত্যিক ৰূপ শকুন্তলা কাব্যত দেখা যায়। ৺হেমচন্দ্ৰ গোস্বামী ডাঙৰীয়াই হাতে লিখা পুথিৰ তালিকাত 'গীতৰ পুথি' বুলি এখনি গীত-সংগ্ৰহৰ এটি টোকা দিছে। তাত ৰুদ্ৰসিংহ আৰু শিৱসিংহ ৰজাই ৰচনা কৰা গীতৰ বাহিৰেও কবিৰাজ চক্ৰৱৰ্তী আৰু আন আন কবিৰ ৰচিত গীতো

আছে। গীত ৰচনা আৰু শঙ্খচূড় বধ প্ৰভৃতি পুথিৰ চিত্ৰই সেই সময়ৰ চাৰু কলা চৰ্চাৰ আভাস দিয়ে।

এই কৱিজনাৰ কৱিকৃতিৰ ভিতৰত ব্ৰহ্মবৈৱৰ্তপুৰাণৰ কৃষ্ণজন্মখণ্ডৰ অসমীয়া গদ্য, অনুবাদ, শঙ্খচূড় বধ, জয়দেৱৰ গীতগোবিন্দৰ পদ্য অনুবাদ, এইকেইখন এতিয়ালৈকে তেওঁৰ ৰচিত বুলি কোৱা হয়। ডিম্বেশ্বৰ নেওগ ডাঙৰীয়াই তেখেতৰ অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জীত গীতগোবিন্দৰ ভাঙনি কবিৰাজ চক্ৰৱৰ্তীৰ ৰচিত হব পাৰেনে নোৱাৰে সেই বিষয়ে সন্দেহ কৰিছে, কিয়নো গীতগোবিন্দত কৱিয়ে নিজকে দ্বিজবৰ বুলিহে উল্লেখ কৰিছে। কৱিয়ে কেইবাঠাইতো কবিৰাজ বিপ্ৰ বা দ্বিজবৰ বুলি উল্লেখ কৰিছে। মাধৱ-সুলোচনাৰ আখ্যানতো কবিয়ে দ্বিজবৰ বুলি পৰিচয় দিছে। মাধৱ-সুলোচনাৰ আখ্যানত শকুন্তলা কাব্যৰ দুটামান পদ হুবহু পোৱা যায়, গতিকে ডঃ শৰ্মাই মাধৱ-সুলোচনাৰ* কৱিয়েই শকুন্তলা কাব্যৰ কৱি হব পাৰে বুলি কৰা অনুমান সমৰ্থন কৰিব পাৰি।

তাহান ভৈলেক জায়া অতি সুললিত কায়া
ৰত্নকান্তি নামে মহামতি,
হেন মহা নৃপতিৰ ৰত্নকান্তি মহিষীৰ
আদেশ ৰত্নক শিৰে ধৰি।
কবিৰাজ দ্বিজবৰ পদবন্দি মাধৱৰ
বিৰচিলা ভাষাবন্ধ কৰি॥

শঙ্খচূড় বধ কাব্যও ব্ৰহ্মবৈৱৰ্তপুৰাণৰ এটা কাহিনী অৱলম্বন কৰি লিখা। তুলসীৰ জন্ম; শঙ্খচূড়ৰ লগত বিবাহ, কৃষ্ণই শঙ্খচূড়ৰ ৰূপ ধৰি তুলসীৰ লগত কৰা কাম-ক্ৰীড়া আদিৰ বৰ্ণনা ইয়াত পুৰাণৰ অনুসৰণ কৰিয়েই দিয়া হৈছে। তুলসী বিষয়ক এনে কাব্য আৰু

*শকুন্তলা কাব্যৰ দৰে এই কেইখন কাব্যতো আদিৰসাত্মক বৰ্ণনাৰ প্ৰাচুৰ্য্য। ব্ৰহ্মবৈৱৰ্তপুৰাণত শ্ৰীকৃষ্ণৰ বৃন্দাবন লীলাৰ কথা বিশেষকৈ বৰ্ণনা কৰা হৈছে। ইয়াতেই ফুলেশ্বৰী কুঁৱৰীৰ এটা নাম ৰত্নকান্তি আছিল বুলি জনা যায়।

দুই-চাৰিখন পোৱা যায়। মাধৱ-সুলোচনাত গঙ্গাতীৰ্থৰ মাহাত্ম্য, শঙ্খচূড় বধত তুলসীৰ মাহাত্ম্য। দেৱ-দেৱী, তীৰ্থ, তুলসী আদিৰ মাহাত্ম্য-কীৰ্তন এই দুখন সাহিত্যৰ এটা বিশিষ্টতা; কিন্তু ইয়াৰ ওপৰত এটা আদিৰসৰ আৱৰণ। কবিৰাজ চক্ৰৱৰ্তীক এই যুগৰ প্ৰতিনিধিত্ব কৰিব পৰা কবি বুলি কব পাৰি।

এওঁৰ পিচত ডাক চক্ৰৱৰ্তীৰ ঘৰৰ কোনো সাহিত্যিক অৱদান থকাৰ কথা গম নেপাওঁ, তেওঁৰ পো-নাতি কোনোবাই ৰাজসভাত সাহিত্য আৰু শাস্ত্ৰৰ চৰ্চা কৰি থাকিলেও তাৰ কোনো লিখিত বুৰঞ্জী আমাৰ হাতলৈ অহা নাই। আহোম ৰাজত্বৰ শেষ ভাগৰ তেওঁৰ বংশধৰসকল ৰাজধানীৰপৰা উঠি আহি ক্ৰমে অখ্যাত হৈ পৰিল। ডাক চক্ৰৱৰ্তীৰ ঘৰৰ যে এজন কৃতী কবি আৰু পণ্ডিত আছিল কবিৰ বৰ্তমান বংশধৰসকলৰ বহুতেই গম নাপায়। কবি আৰু তেওঁৰ পৰিয়াল সম্বন্ধে কিবা নতুন কথা জানিব পাৰোঁ বুলি আমি এবাৰ কবিৰ বংশধৰসকলৰ বাসভূমি ৰংদৈ গাৱঁলৈ গৈছিলোঁ, তাত কেৱল এজন তেওঁৰ বংশধৰক লগ পোৱা হ'ল। বাকীসকল কৰ্তব্যৰ আহ্বানত বেলেগ বেলেগ ঠাইলৈ উঠি গৈছে। যিজনক লগ পালোঁ তেওঁ আমাক ক'লে, "আমাৰ পিতামহৰপৰা শুনিছিলোঁ, ৰজাই দিয়া এটা সোণথটোৱা পেৰা আৰু এখন তামৰ ফলি আমাৰ ঘৰত আছিল। সোণৰ আশাত চোৰে বাকচটো আৰু লগতে তামৰ-ফলিও চুৰ কৰি নিলে। পোন্ধৰ বছৰমানৰ পাচত পিতনিৰ বোকাত পচা বাকচটো পোৱা গ'ল, তামৰ ফলিখো আমাৰ নিঃচিহ্ন হৈ গ'ল।" তেওঁৰ উপৰিপুৰুষ এজন যে ইমান ডাঙৰ কবি আৰু পণ্ডিত আছিল সেই কথাত তেওঁ অতিশয় গৌৰৱ অনুভৱ কৰিলে; কিন্তু সেইজনৰ জীৱনী আৰু কাৰ্য্যৰ সম্বন্ধে কিবা সমল আমাক যোগাব নোৱাৰি বৰ বেজাৰ পালে।

এনেকৈয়ে বহুত কবি-সাহিত্যিক লোকৰ কীৰ্তি-চিহ্ন অসম দেশৰ বুকুৰপৰা লোপ পাইছে।*

॥ ভাৰতৰ প্ৰতিনিধিত্ব কৰিব পৰা গ্ৰন্থ ধৰ্মপদ ॥

ইংৰাজী সাহিত্যৰ এজন বিখ্যাত সমালোচকে কৈছে বোলে আন্তৰ্জাতিক কৱিতা সম্মিলন যদি ইংৰাজী সাহিত্যৰ মাজৰপৰা কেৱল এটি মাত্ৰ কৱিতাক প্ৰতিনিধিত্ব কৰিবলৈ দিয়া হয়, তেন্তে তেওঁ ৱাৰ্ড্ছৱাৰ্থৰ 'ছলিটেৰী ৰীপাৰ' বোলা কৱিতাটিকে সেই সন্মান দিব। সেই কথাৰ আৰ্হি লৈয়ে বোধহয় এজন নাম থকা ভাৰতীয় পণ্ডিতে এঠাইত লিখিছে যে জগৎ-সভাত ভাৰতৰ প্ৰতিনিধিত্ব কৰিব পৰা গ্ৰন্থ যদি এখন মাত্ৰ বাছিব লগা হয়, তেন্তে সেই গ্ৰন্থ হব ধম্মপদ।

ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ বিশ্বজনীন ৰূপ এটা ধম্মপদৰ মাজেদি প্ৰকাশ পাইছে। পালি ভাষাত 'পদ' শব্দই পথ বা বাট বুজায় আৰু বাক্যও বুজায়, বিশেষকৈ ধৰ্ম সম্বন্ধীয় বাক্য বা উপদেশ। পাচলৈ আঞ্চলিক প্ৰাকৃত ভাষাত লিখা কথাও বুজোৱা হৈছিল। যেনে, দশমৰ পদ।

বুদ্ধদেৱৰ মহাপৰিনিৰ্বাণৰ কিছু কালৰ পাচত বৌদ্ধসকলৰ ধৰ্ম সাহিত্য তিনি ভাগত ভাগ কৰি 'ত্ৰিপিটক' নাম দিয়া হয়। সেই তিনি পিটকৰ নাম হ'ল বিনয় পিটক, সুত্ত পিটক আৰু অভিধম্ম পিটক। ভিক্ষু আৰু ভিক্ষুণীসকলৰ আচৰণীয় নীতি-নিয়ম বান্ধি দিয়া গ্ৰন্থখিনিক বিনয় পিটক নাম দিয়া হ'ল। বুদ্ধৰ উপদেশ আৰু তেওঁৰ পন্থাৰ কথা থকা গ্ৰন্থসমূহ সুত্ত পিটক আৰু বৌদ্ধ ধৰ্মৰ দাৰ্শনিক আলোচনা থকা গ্ৰন্থবিলাকক অভিধম্ম পিটক আখ্যা দিয়া হ'ল।

এই তিনিটা পিটকৰ মাজত সুত্ত পিটকৰ গুৰুত্ব সকলোতকৈ

সৰহ ; কিয়নো বুদ্ধদেৱ আৰু তেওঁৰ লগৰীয়া অনুগামী প্ৰচাৰক-সকলৰ কৰ্মবৃত্তান্ত আৰু উপদেশসমূহ সুত্ত পিটকতেই থুপ খাই আছে। এই সুত্ত পিটকক পাঁচ ভাগ কৰি একো ভাগৰ 'নিকায়' নাম দিয়া হ'ল। তাৰে এটা ভাগ 'খুদ্দক নিকায়'। ধম্মপদ আৰু জাতক এই খুদ্দক নিকায়ৰ ভিতৰতে সোমাই আছে।

হিন্দুসকলে যেনেকৈ গীতাক শ্ৰীকৃষ্ণ ভগৱন্তৰ মুখ-পদ্ম-বিনিস্থত বুলি বিশ্বাস কৰে, সেইদৰে বৌদ্ধধৰ্মাৱলম্বীসকলেও ধম্মপদৰ কথা বুদ্ধদেৱৰ নিজ মুখৰপৰা ওলোৱা পৱিত্ৰ বাণী বুলি গ্ৰহণ কৰে।

অশোকৰ আগতে যিখিনি বৌদ্ধ ধৰ্মশাস্ত্ৰ ৰচনা কৰা হৈছিল তাৰ পৰিমাণ সৰহীয়া নাছিল। অশোকে তেওঁৰ অনুশাসনত সাতখন ধৰ্মপুথিৰ কথা কৈছে, তাৰ মাজত ধম্মপদো নিশ্চয় এখন হব। ভগৱান বুদ্ধদেৱে বেলেগ বেলেগ সময়ত বেলেগ বেলেগ সভাত শিষ্যৰ আগত দিয়া উপদেশবিলাক পাচলৈ সংগ্ৰহ কৰি ছন্দোময় ভাষাত গাঁথি থোৱা হ'ল আৰু ধম্মপদ নাম দিয়া হ'ল।

বুদ্ধদেৱে নিজে কোশল আৰু মগধৰ ভাষাত প্ৰচাৰ কৰিছিল সেই ভাষা আছিল মাগধী-প্ৰাকৃত। পালি ভাষা কোশল-মগধৰ প্ৰাকৃত নহয়। ভাষাতাত্বিকসকলে কয় বোলে পালি ভাষা পশ্চিম ভাৰতৰ কোনো অঞ্চলৰ কথিত ভাষাৰ মাৰ্জিত ৰূপ। ধম্মপদৰো মাগধীৰপৰা সংস্কৃত আৰু পালি ভাষালৈ ৰূপান্তৰ ঘটিল।

পণ্ডিতসকলে আৰু কয়, অশোকৰ ৰাজত্বৰ সময়ত বা তাৰ আগতেই ধম্মপদৰ সংকলন আৰু প্ৰচাৰ হৈছিল। মিলিন্দি পঞ্হ নামে বিখ্যাত বৌদ্ধগ্ৰন্থত ধম্মপদৰ উল্লেখ আছে আৰু তাৰপৰাই সেই কালত ধম্মপদ প্ৰথিতযশা পুথি বুলি ধৰিব পাৰি। অশোকৰ সমসাময়িক আন দুই-এখন গ্ৰন্থতো ধম্মপদৰ বাহিৰে আন ঠাইত নথকা শ্লোক কিছুমান পোৱা যায়। এনেবিলাক কাৰণত ধম্মপদ বুদ্ধদেৱৰ তিৰোভাৱৰ অলপ কালৰ পিচতে সংকলন কৰা গ্ৰন্থ বুলি ধৰিব পাৰি।

ৰবীন্দ্ৰনাথে ভাৰতৰ ইতিহাসৰ ধাৰা আলোচনা কৰি এঠাইত কৈছে বোলে মহাভাৰতৰ কেন্দ্ৰীভূত জ্যোতি ভগৱদগীতা। বৌদ্ধ-ধৰ্মৰ সাৰমৰ্মও সেইদৰে ধম্মপদত কেন্দ্ৰীভূত হৈ আছে। ধম্মপদক কেৱল বৌদ্ধগ্ৰন্থ বুলিলেই সম্পূৰ্ণ কথাটো কোৱা নহয়। ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ আধাৰ মহাভাৰত, গীতা, উপনিষদ, পুৰাণ আদিৰ সাৰকথা সৰহভাগেই ধম্মপদত সোমাই আছে। এই গ্ৰন্থসমূহৰ ভালেখিনি কথাই বুদ্ধদেৱৰ মাহাত্ম্যমণ্ডিত হৈ ধম্মপদত জিলিক আছে।

ন কহাপণৱস্সেন তিত্তি কামেসু বিজ্জতি।

অপ্পস্সাদা দুকখা কামা ইতি বিঞ্ঞায় পণ্ডিতো॥

—সোণৰ মোহৰৰ বৰষুণ হৈ থাকিলেও কামনাৰ তৃপ্তি নহয়; কামনাৰ সুখ ক্ষুদ্ৰ আৰু সি প্ৰকৃততে দুখৰ হেতু বুলি তাক যি জানে তেৱেঁইহে পণ্ডিত।

ধম্মপদৰ এই বাণীৰ লগত উপনিষদৰ 'ন বিত্তেন তৰ্পণীয়ো মনুষ্যঃ' এই কথাফাঁকিৰ সাদৃশ্য বিশেষ লক্ষ্য কৰিবলগীয়া।

ধম্মপদত আছে—

অকোধেন জিনে কোধং অসাধুং সাধুনা জিনে।

জিনে কদৰিয়ং দানেন সচ্চেন অলিক বাদিনং॥

এই শ্লোকৰ লগত মহাভাৰতৰ এই শ্লোক মিলাই চোৱা যাওক—

অক্ৰোধেন জয়েৎ ক্ৰোধম্ অসাধুং সাধুনা জয়েৎ।

জয়েৎ কদৰ্যং দানেন জয়েৎ সত্যেন চানৃতম্॥

এনে অলেখ উদাহৰণ দিব পাৰি। ইয়াৰপৰা বুজা যায় যে ভাৰতীয় পুৰাতনী প্ৰজ্ঞাৰ বাণীয়েই ধম্মপদৰো বাণী।

সংযম আৰু ত্যাগৰ বাণী গীতাৰ ধৰ্মতো আছে, ভাগৱতত বৰ্ণিত সাৰ্ববৰ্ণিক ধৰ্মতো আছে। ধম্মপদৰ শিক্ষাত দেৱদেৱী কিংবা বিশেষ ধৰ্ম-সম্প্ৰদায়ৰ কথা নাই। নিজৰ আধ্যাত্মিক চিন্তাৰ প্ৰতি চিৰসতৰ্ক হৈ পৱিত্ৰতা আৰু ত্যাগৰ জীৱন যাপন কৰাটো বুদ্ধদেৱৰো মূল শিক্ষা। বৌদ্ধসকলৰ বৈশিষ্ট্য হ'ল, তেওঁলোকে কোনো দেৱতা বা ঈশ্বৰৰ

অৱতাৰতকৈ ব্যক্তিগত জীৱনৰ অপ্ৰমাদী প্ৰয়াসৰ ওপৰত মূল্য দিয়ে।

আধ্যাত্মিক জীৱন যাপনৰ বিশ্বজনীন নীতিসমূহ বুদ্ধদেৱৰ জগত সম্পৰ্ক হৈ ধম্মপদত শোভা পাই আছে। সৰল ভাষা, অতি পৰিচিত সহজ উপমা, সৰল সুমিষ্ট ছন্দই ধম্মপদৰ শিক্ষা জগতৰ হৃদয়স্পৰ্শী কৰিছে। আধুনিক কালৰ মহাপুৰুষ ৰামকৃষ্ণ পৰমহংসদেৱৰ উপদেশ-সমূহৰ কথা এই প্ৰসঙ্গত মনত পৰে।

ধম্মপদৰ কেইটিমান বাছকবনীয়া শ্লোকৰ ভাঙনি দি আমাৰ আলোচনা শেষ কৰিম।......

* যিজনে বহুত কথা কয়, তেৱেঁই পণ্ডিত নহয়। যিজন ক্ষেমংকৰ বৈৰীহীন, তেওঁকেই পণ্ডিত বোলা হয়।

* অপ্ৰমাদ অমৃতৰ পথ, প্ৰমাদ মৃত্যুৰ। অপ্ৰমত্তৰ মৰণ নাই, প্ৰমত্ত লোক জীয়াতে মৰাৰ তুল্য।

* শত্ৰুতাৰে শত্ৰুতা শাম কটাব নোৱাৰি ; অশত্ৰুতাৰেহে শত্ৰুতা শান্ত হয়—এয়ে খিলঞ্জীয়া নীতি।

* আনৰ গৰুৰ গন্তিকাৰকে যেনেকৈ সেই গৰুৰ গৰাকী বুলি দাবী কৰিব নোৱাৰে, তেনেকৈয়ে শাস্ত্ৰ-সংহিতা পাঠ কৰি সেইমতে আচৰণ নকৰা লোককো ভকত বুলিব নোৱাৰি।

* সুন্দৰ ৰংচঙীয়া গন্ধহীন ফুলৰ যেনেকৈ মূল্য নাই, ধৰ্মপথে নচলা লোকৰ ভাল কথাও তেনেকৈয়ে নিষ্ফল।

('নিৰ্গন্ধা ইব কিংশুকাঃ')

* হেঁতাখনে আঞ্জাৰ জোলৰ চকত বুৰ গৈ থাকিলেও জোলৰ সোৱাদ নাপায়। মূৰ্খ লোকে গোটেই জীৱন জ্ঞানীৰ মাজত থাকিলেও জ্ঞান লাভ কৰিব নোৱাৰে।

* অধৰ্মৰ পথেদি প্ৰথমতে দেখাত মানুহে ঐশ্বৰ্য্য লাভ কৰে, শত্ৰুকো জয় কৰে আৰু মঙ্গল হোৱা যেন লাগে। সেই পথে যোৱা লোকৰ শেষত সমূলি বিনাশ হয়।

* বাৰে বাৰে জন্ম লোৱাটো বৰ ক্লেশৰ কথা। ঘৰ নিৰ্মাণ কৰাজনক বিচাৰি বিচাৰি অলেখ জনম গৈছে। হে গৃহ নিৰ্মাতা, এইবাৰ তোমাক লগ পালোঁ। আৰু ঘৰ নিৰ্মাণ নকৰিবা। তুমি সজা চতি-মাড়লি ভাগিল, ঘৰৰ মুধচ এবাই গ'ল। মোৰ চিত্ত এতিয়া সংস্কাৰহীন, তৃষ্ণাও ক্ষয় হ'ল।

* পাপ কৰ্মৰ পৰিহাৰ, মঙ্গলজনক কামৰ সম্পাদন আৰু নিজৰ চিত্তশুদ্ধি—এয়ে বুদ্ধৰ উপদেশ।

* বৈৰীৰ মাজত অবৈৰী হৈ সুখেৰে জীয়াই থাকিম; আতুৰৰ মাজত অনাতুৰ হৈ থাকিম; আসক্তৰ মাজত অনাসক্ত হৈ জীৱন যাপন কৰিম। যাৰ আসক্তি নাই তেওঁ জ্যোতিধৰ দেৱতাসকলৰ দৰে সুখেৰে বিচৰণ কৰে।

* কামৰপৰা শোক আৰু ভয় ওপজে। যিজন কামৰপৰা সম্পূৰ্ণ মুক্ত, তেওঁৰ শোক নাই, কোনো ঠাইৰপৰা ভয়ো নাই। (গীতাৰ 'সঙ্গাৎ সঞ্জায়তে কামঃ.......)

* বাটৰপৰা বাগৰি যোৱা ৰথক যি নপৰাকৈ ৰখাব পাৰে, তেওঁকে সাৰথি বোলে; ইয়াক কৰিব নোৱাৰা মানুহক 'লেকাম ধৰা' মানুহহে বুলিব লাগে।

* লোহাক মামৰে ধৰি লোহাকেই খায়। ধৰ্মৰপৰা আঁতৰি যোৱা লোকক নিজৰ কৰ্মই দুৰ্গতি ভুঞ্জায়।

* ধৰ্মদান সকলো দানৰ ওপৰত: ধৰ্মৰসে সকলো ৰসকে জিনে ধৰ্মৰতিয়ে সকলো ৰতিকে জয় কৰে; তৃষ্ণাক্ষয় হলে সকলো দুখেই আঁতৰি যায়।

* নিজেই নিজক প্ৰেৰণা দিয়া; নিজেই নিজক বিচাৰ-বিশ্লেষণ কৰা; হে ভিক্ষু, আত্ম-ত্ৰাণ কৰি সজাগ হৈ তুমি সুখেৰে জীৱন যাপন কৰা।

॥ সাহিত্য সভাৰ কেইগৰাকীমান সভাপতিৰ অভিভাষণ ॥

সাহিত্যিকসকলেই নিৰ্বাচন কৰি দিয়ক বা সাহিত্য সভাৰ সভ্যসকলেই ভোট দি বাছি দিয়ক, অসম সাহিত্য সভাৰ সভাপতি-সকল যে লেখত লবলগীয়া আগৰণুৱা সাহিত্যিক, ইয়াত সন্দেহৰ থল নাই। গোহাঞিবৰুৱা, বেজবৰুৱাকে আৰম্ভ কৰি চৌধাৰী, হুৱৰা, ভূঞা, শৰ্মালৈকে যিসকল লোক এই আসনখনত বহিছিল. সেই সকলোৱেই বৰ্তমান অসমীয়া সাহিত্যৰ একো একোগৰাকী দিক্‌পাল। এই-সকল পুৰুষে এনে উচ্চ আসনৰপৰা অসমীয়া জাতি আৰু সাহিত্যিক-সকলক যি বাণী শুনাইছিল, সাহিত্যৰ লক্ষণ, প্ৰকৃতি, উদ্দেশ্য সম্বন্ধে তেখেতসকলৰ চিন্তাধাৰা কোনফালে বৈছিল, সেইবোৰ কথা নেজানিলেও জানিবৰ আৰু জানিলেও পুনৰাই সুঁৱৰিবৰ মন যোৱাটো স্বাভাৱিক।

মানুহে পতি মনটোৰ দৰে এই অভিভাষণসমূহতো নিজৰ সাধনা আৰু ব্যক্তিগত আদৰ্শৰ ছাঁ পৰিছে। সেই গুণে ইয়াত কবিতা, দৰ্শন, সমাজ-সমস্যা আৰু বুৰঞ্জীৰপৰা বহুৱাজিলৈকে সকলোবে ছাট পৰা দেখা পাওঁ।

আমি সৰহভাগ মানুহেই সাহিত্যৰ মূল কথাবোৰৰ বিষয়ে চিন্তা কৰাতকৈ অসমীয়া ভাষাৰ মুখৰ আগত পৰা বৰ্তমান সমস্যাসমূহ, অসমৰ ৰাজ্যভাষা, বিদেশী পমুৱা সমস্যা, লিপিৰ কথা, পাঠ্য-পুথিৰ কথা, দেশৰ অৰ্থনৈতিক আৰু শিক্ষা সমস্যাৰ কথাতহে ৰস পাওঁ আৰু এইবিলাক কথাইহে অভিভাষণৰ সৰহখিনি ঠাই সামৰে। মহাপুৰুষ-

সকলৰ মৃত্যাহ তিথি উপলক্ষে চৰিত্র তোলাৰ দৰে অভিভাষণবোৰতো পুৰণি অসমীয়া ভাষা-সাহিত্যৰ বুৰঞ্জীৰ অলপ-অচৰপ স্মৰণ কৰা হয়। অভিভাষণত বহুত জানিবলগীয়া, শিকিবলগীয়া কথা থাকে; কিন্তু সভাপতিৰ অভিভাষণখন শেষলৈকে শুনিবলৈ সৰহভাগ শ্রোতাৰ ধৈৰ্য্য নাই। সভাপতি ভাওৰীয়াৰ অভিভাষণৰ মাজকঁকাল পাওঁতেই বাইজ দিহাদিহি যায়—বক্তা একপ্রকাৰ উকন্তা। আমাৰ মানুহৰ গহীন কথা শুনাৰ ধৈৰ্য্য যে এতিয়াও নৌ হয় তাৰ, প্ৰমাণ ইয়াতকৈ আৰু কি লাগে? অথচ অসমীয়া ভাষা আৰু সাহিত্যৰ নামত পুলকিত হৈ হালিজালি চাপৰি বজাওঁ।

যি কেইগৰাকী সভাপতিৰ অভিভাষণ আমি পাইছোঁ, তাৰে ভিতৰৰ দুখনমান বাছি লৈ ওপৰে ওপৰে জৰীপ কৰি চাওঁহঁক। অভিপ্রায় হ'ল, তেখেতসকলৰ অভিভাষণত সাহিত্যৰ সম্পর্কে কি কৈছে আৰু ভাবপৰা অসমীয়া সমালোচনা সাহিত্যিকে কি ৰবগুণি পায়, তাকে চোৱা। পোনেই ওলাইছে নগেন্দ্র চৌধুৰীৰ অভিভাষণ। তেখেত জমিদাৰ মানুহ—কাব্য-সাহিত্য, সঙ্গীতকলাৰ ভক্ত আৰু পৃষ্ঠপোষক। আমি কলিকতাত পঢ়া সময়ত তেখেত দক্ষিণ কলিকতাত আছিল আৰু চমজদাৰ ছাত্র আৰু ভদ্রলোকক তেখেতৰ থকা ঠাইলৈ নিমন্ত্রণ. কৰিছিল। তেতিয়া তেখেতে আৱাহন উলিয়াইছে। তেখেতেই বোধহয় প্রথম 'বিশ্বসাহিত্য' কথাষাৰ ব্যৱহাৰ কৰে। প্রকৃত সাহিত্য যে ভৌগোলিক সীমাৰ মাজত আবদ্ধ হৈ নাথাকে, সাহিত্যিক যে বিশেষ কাল বা সমাজৰ নহয়, সকলো দেশ আৰু কালৰ, তেখেতে সেই কথা আলোচনা কৰে। "দেশ-কাল-পাত্রৰ একাধিপত্য নোহোৱা ভাবময় নিখুঁত মূর্তিয়েই বিশ্বসাহিত্য।" সেই সাহিত্য চিৰন্তন, যাক 'ক্লাছিক' বুলি কয়। অস্থায়ী সাহিত্যই সাময়িকভাৱে কপৰ মোহ আৰু চাঞ্চল্য সৃষ্টি কৰিব পাৰে।

যতীন্দ্রনাথ দুৱৰা কবি মানুহ। তেওঁ কাব্যৰ এটা সূত্ৰ দিছে।

তেওঁৰমতে যিখিনি নাপায় (unrealised) সেইখিনি কল্পনাৰে কৰিয়ে পূৰণ কৰি লয়। কল্পনা-জগতত নিজৰ অপূৰ্ণটো পৰিপূৰ্ণভাৱে লাভ কৰে, কৱিতাতে সপোনে পূৰ্ণ প্ৰকাশ পায়। দুৱৰাৰ অভিভাষণতেই আধুনিক কৱিতাৰ দোষবোৰৰ বাজহুৱাকৈ প্ৰথম আলোচনা হয়।

সুপণ্ডিত সন্দিকৈ ডাঙৰীয়াই সজীৱ সাহিত্য সৃষ্টিৰ কাৰণে বিচিত্ৰ, বিস্তীৰ্ণ আৰু গভীৰ অভিজ্ঞতাৰ ওপৰতে গুৰুত্ব দিয়ে। তেখেতৰ ভাষাতেই ক'বলৈ গলে সাহিত্য কেৱল অভিজ্ঞতাৰ কেটলগ বা যাদুঘৰ নহয়।

কৱি ৰঘু চৌধাৰীয়ে কৱিতাৰ উৎপত্তি সম্পৰ্কে কবলৈ গৈ উপনিষদৰ উপমা ব্যৱহাৰ কৰিছে—"মকৰাই যেনেকৈ জাল বয় মুখৰ লেলাউটি দি, তেনেকৈ কৃষ্টিৰ পূজাৰীসকলে ৰসপ্ৰধান কল্পনাশক্তিৰ বলত, সহজ ভঙ্গীত, বাক্যৰ সহযোগত সুচাৰু কলাৰ প্ৰাণ প্ৰতিষ্ঠা কৰে। কল্পনা, সত্য, অনুভূতি আৰু সহজ অন্তৰ্দৃষ্টি থাকিলে প্ৰকৃত সাহিত্য সৃষ্টি হয়। সংযত অৱস্থাৰ মাজেদি কৱিসকলৰ ভাবৰ স্ফুৰণ হয়। পৰিদৃশ্যমান জগতত সচৰাচৰ ঘটি থকা ইন্দ্ৰিয়গ্ৰাহ্য বিষয়-বিলাকৰ অনুশীলন কৰি লোৱা ভাৱসমষ্টিৰ পৰিকল্পনাই কাব্য। প্ৰাণৰ উদ্দাম আকুলতা সংযতভাৱে ৰাখি নিৰ্মল প্ৰেমৰ উপাসনা কৰাসকলেই মহাকবি। কাব্য ব্যক্তিৰ অখণ্ড চৈতন্যৰ সৌম্যমূৰ্তি।"

অসমীয়া সাহিত্যই বিশ্বসভাত ঠাই লব পৰা অৱস্থা হোৱা নাই দেখি তেখেতে আক্ষেপ কৰিছে: "যি সুগভীৰ অন্তৰ্দৃষ্টিৰ প্ৰভাৱত বিশ্বসাহিত্য গঢ়ি উঠিছে, তেনে সাহিত্য আমাৰ দেশত কিমান? অকল ঘৰখনৰ ভিতৰতে শিৰোমণি হুঞা হলেই নহব।"

ৰায়চৌধুৰীৰ কৱিতাৰ দুটা ভাগ—এভাগে সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক বিষয়ে চিন্তা কৰে, আনভাগে 'তুমি' আৰু 'মই'ৰ সম্বন্ধ কল্পনা কৰে। তেওঁ বাস্তৱবাদ আৰু মিষ্টিচিজিমৰ সংমিশ্ৰণ। সাহিত্যক তেওঁ জীৱনৰ 'লীলায়িত প্ৰতিবিম্ব' আখ্যা দিছে। "লীলা-

বেখাত আৰম্ভ হৈ আমাৰ অসীম আত্মাৰ মিলন ঘটোৱা বলময় প্ৰচেষ্টাৰ আকুল আবেগত প্ৰস্ফুটিত হৈ উঠা জীৱন সৌন্দৰ্য্যৰ অভিব্যক্তিৰ ৰূপ—এয়ে সাহিত্য। সাহিত্যিকৰ জীৱনৰ অনুপাতে সাহিত্য সৃষ্টি হয়—দুৰ্বল, নীচ, ভীৰু অন্তৰৰপৰা উচ্চ সাহিত্যৰ সৃষ্টি হব নোৱাৰে।" ৰায়চৌধুৰীয়ে সাহিত্যৰ সংস্কাৰধৰ্মিতাৰ ওপৰতো গুৰুত্ব দিয়ে, আন আন বহুতৰ দৰেই।

গোহাঞিবৰুৱাৰ অভিভাষণত দুটামান কথা লক্ষ্য কৰিবলগীয়া। তেওঁৰ মতে সংসাৰৰ যাৱতীয় বিষয়ৰ জ্ঞানমূলক ভাবৰ লিপিবদ্ধ বিৱৰণকে সাহিত্য বোলে। জনসাধাৰণৰ মাজত জ্ঞান বিস্তাৰ কৰাই সাহিত্যৰ মুখ্য উদ্দেশ্য। এই উদ্দেশ্য সিদ্ধি হলেহে সমাজৰ উন্নতি হয়। উন্নত সমাজৰ সমষ্টিবেহে জাতীয় জীৱন গঢ়িবলৈ সমল পোৱা যায়।

কালীৰাম মেধি ডাঙৰীয়াই কাব্য সম্পৰ্কে কৈছিল—"প্ৰকৃতি-দেবীৰ ওৰণি গুচাই অলৌকিক ৰূপলাৱণ্য প্ৰকাশ কৰা, স্বৰ্গীয় আভাৰ জিলিকনি দেখুৱা, অকল্পিতৰ কল্পনা আয়ত্তাধীন কৰা, অসম্ভৱক সম্ভৱ কৰা, বাস্তৱ ৰাজ্যত মায়াকানন সৃষ্টি কৰা কৱিতাৰ কাম। আমাৰ বহুত কৱিতাই পুতলাৰ দৰে লৰাচৰা কৰে, কিন্তু প্ৰাণ নাই।" তেখেতৰ মতে সমাজৰ ব্যাধি নিৰ্ণয় কৰা আৰু চিকিৎসাৰ ব্যৱস্থা কৰা উপন্যাসহে আমাক লাগে।

হেম গোসাঁয়ে কিন্তু কৈছিল—আমাৰ দেশত উপন্যাসৰ নিচিনা সাহিত্যৰ দ্বাৰাই কেতিয়াও গঢ়ুৰৈ সমাজ গঢ়িব নোৱাৰি। অসমীয়া মানুহ স্বভাৱতে গহীন। কিন্তু আজি অসমীয়া মানুহ সিমান গহীন-হৈ থকা নাই। অসমীয়া সৰ্বসাধাৰণ পাঠকে যদি কিবা পঢ়ে তেন্তে উপন্যাসহে পঢ়ে (পা-দু আৰু গোলাই সহ)। তেখেতে আৰু এটা কথা কৈছিল বোলে হোজা পাৰ্বতীয়া মানুহৰ ভাষাহে আমাৰ নিজাৰ জাতীয় ভাষা।

সাময়িক প্ৰসঙ্গ যথেষ্ট থাকিলেও বেজবৰুৱাৰ অভিভাষণ পাঢ়ি

সাহিত্য সাহিত্য লাগে। আমি কটন কলেজত সোমোৱা বছৰতে গুৱাহাটীৰ অধিবেশনত বেজবৰুৱাই সভাপতিত্ব কৰে। সেইবাৰ গোহাঞিবৰুৱা, সত্যনাথ বৰা, ৰজনী বৰদলৈ, হেম গোসাঁই, হিতেশ্বৰ বৰবৰুৱাকে মুখ্য কৰি অসমৰ বিশিষ্ট সাহিত্যিকসকলক একেঠাইতে দেখা পোৱাৰ সৌভাগ্য ঘটিছিল। বেজবৰুৱাৰ পঢ়াৰ ঠাঁচ, সভা জিনিব পৰা গহীন মাত, মাজে মাজে হাঁহিৰ সমল যোগোৱা কথা—এই আটাইখিনি লগ লাগি এটা বিশেষ আকৰ্ষণৰ সৃষ্টি হৈছিল। কোনো কথাৰ প্ৰসঙ্গত উদাহৰণস্বৰূপে ৰবীন্দ্ৰনাথৰ দুটা নে এটা গানো সুমাই দিছিল আৰু সেই গান তেওঁৰ জীয়ৰী এগৰাকীয়ে গাইছিল—তাৰদ্বাৰা মানুহেও আমনি নাপাইছিল আৰু সভাপতিয়ে অলপ সকাহ পাইছিল। সেই সভাত বিলাই দিয়া অভিভাষণ আৰু বৰ্তমান সাহিত্য সভাই প্ৰকাশ কৰা অভিভাষণত অলপ পাৰ্থক্য লক্ষ্য কৰিব পাৰি। কোনোবাই অলপ নাপিতালি কৰিলে নেকি?

বেজবৰুৱাৰ অভিভাষণত থকা কাব্যৰ তিনিধাৰাৰ কথাটো খুব সম্ভৱ নলিনী গুপ্তৰ লিখাৰপৰা লোৱা; কিন্তু সেই কথাখিনি তেখেতে অসমীয়া কাব্যৰ উদাহৰণ দি সম্পূৰ্ণ নিজাকৈ নতুন ৰূপ দি প্ৰকাশ কৰিছিল। কাব্যৰ সম্পৰ্কে এনে ধৰণৰ আলোচনা এয়ে প্ৰথম। বেজবৰুৱাৰ কথামতে কাব্য বিশ্বমানৱৰ প্ৰাণৰ আকাৰ-ইঙ্গিত। কাব্য-সাহিত্যই দুই পাখি মেলি অনন্ত অসীমক আঁকোৱালি ধৰে। কবিৰ উদ্দেশ্য সৃষ্টি, তেওঁ একো প্ৰমাণ কৰিবলৈ নাযায়, বিশ্লেষণ বা ব্যৱচ্ছেদ নকৰে। কবি ঋষি—কবিয়ে সকলোৰে ভিতৰত গম্ভীৰ চিৰন্তন সত্য, অনিৰ্বচনীয় সৌন্দৰ্য্য প্ৰকাশ কৰে। কাব্য ঐশ্বৰিক শক্তিৰ খেলা।

এই অৰুণমান প্ৰবন্ধত অভিভাষণসমূহৰ দীঘলীয়া বিশ্লেষণ বা আলোচনা কৰিবলৈ যত্ন কৰা নাই। এই চমু জীৱনত গোটেই অভিভাষণবোৰ সামৰিব পৰাও সম্ভৱ নহয়। এই বহুমূলীয়া ৰচনাবোৰত অসংখ্য কথা আছে। জিজ্ঞাসু কৌতূহলী পাঠকে

ইয়াত আনন্দ আৰু জ্ঞান দুয়োটাবে মিহলি পকা জলপান খাবলৈ পাব। আমাৰ আগৰ পুৰুষৰ কৃতী সাহিত্য-সাধকসকলে সাহিত্য সম্পৰ্কে কি চিন্তা কৰিছিল, সেইবোৰৰ বাতৰি ইয়াত পাব। সাহিত্যৰ ছাত্ৰই বিগত যুগৰ সাহিত্য চিন্তাৰ লগত আজিৰ ডেকাডাইসকলৰ মন মিলাই লব পাৰিব আৰু পশ্চিমীয়া আৰু ঘৰুৱা ঐতিহ্যৰ প্ৰভাৱবোৰো জাৰি-চালি চাব পাৰিব।

॥ অকৃতকাৰ্য্য, অকথিত বাণী, অগীত গান ॥

(কৱি বত্নকান্ত বৰকাকতীৰ সোঁৱৰণত)

আমি যোৰহাটৰ চৰকাৰী স্কুলত পঢ়ি থাকোঁতে সেই সময়ৰ হেড্ মাষ্টৰ ৺ৰামেশ্বৰ বৰুৱা ডাঙৰীয়াৰ মুখে প্ৰথম বত্ন বৰকাকতী ডাঙৰীয়াৰ কথা শুনো। বৰকাকতীৰ 'আলাপ' বোলা সৰু কিতাপ এখন সেই সময়ত নগাৱঁৰ ৺শুকদেৱ গোস্বামীয়ে (পাচত আনন্দৰাম ঢেকিয়াল ফুকন কলেজৰ প্ৰতিষ্ঠাপক, অধ্যক্ষ) প্ৰকাশ কৰিছিল। কিতাপখনৰ বিষয়বস্তু ভালকৈ বুজিব নোৱাৰিলেও আমি কিনি পঢ়িছিলোঁ। বৃত্তিৰ পইচা দুটামান সাঁচি থৈ 'বাঁহী' আলোচনীৰ গ্ৰাহক হোৱা আৰু দুই-চাৰিখন অসমীয়া কিতাপ কিনাটো আমাৰ ধৰ্ম আছিল। তেনেতে অসহযোগ আন্দোলনত দেশ তল-ওপৰ। আমাৰ সজাগ আৰু সহানুভূতিশীল আৰু ভাৱপ্ৰৱণ মনৰ প্ৰতি এই আন্দোলনৰ আবেদন ব্যৰ্থ হোৱা নাছিল। স্কুলত অনুপস্থিত হৈ কানিৰ দোকানৰ সন্মুখত কানীয়াক বাধা দিয়া আৰু বিলাতী কাপোৰ পোৰা অপৰাধত মোৰ বৃত্তি বন্ধ কৰি থৈছিল আৰু আমাৰ সহপাঠী সমবয়সী কেইবাজনৰো হাতত জিলাৰ ৰবচাহাবে মৰা বেতৰ কোব এতিয়াও পাহৰা নাই। তাৰ মাজৰ দুই-এজন উচ্চ চৰকাৰী বিষয়া আৰু শিক্ষাবিদ্ এতিয়াও আছে। সেই আন্দোলনতে যোৰহাটৰ আহোম ভাষাবিদ ৰায়চাহাব ৺গোলাপ চন্দ্ৰ বৰুৱাৰ পুত্ৰ সুসাহিত্যিক স্বাধীনচেতা ৺বিপিনচন্দ্ৰ বৰুৱাদেৱে চৰকাৰী স্কুলৰ শিক্ষকতা এৰি বুকাৰ ৱাছিংটনৰ আৰ্হিৰে জাতীয় স্কুল এখন খুলিবলৈকো কল্পনা কৰিছিল।

এনে সময়তে বন্ন বৰকাকতীয়ে মহাত্মা গান্ধীৰ ইণ্ডিয়ান্ হ'ম্ ৰুল্ (Indian Home Rule) নামে বীজ গ্ৰন্থখন অসমীয়ালৈ তৰ্জমা কৰি প্ৰকাশ কৰে। দেউতাক ৰায়চাহাব ৺ভুবন বৰকাকতী ডাঙৰীয়া খিং মৌজাৰ মৌজাদাৰ। পুতেকৰ এনে অকৰ্ম বা দুৰ্কৰ্মৰ বাবে দেউতাক মৌজাদাৰকে চৰকাৰৰ ঘৰে দায়ী বুলি ভাবিছিল। বন্ন বৰকাকতীয়ে মহাত্মাৰ প্ৰতি শ্ৰদ্ধাঞ্জলিস্বৰূপে এটি ছনেট কবিতাও লিখিছিল—সেই ছনেট পৰবৰ্ত্তী কালত শেৱালিৰ অন্তৰ্ভুক্ত হৈ প্ৰকাশিত হয়। সেই ছনেট কবিতা সম্ভৱতঃ বুটিছ চৰকাৰৰ পাঁচনী-সকলৰ চকুত পৰা নাছিল; পৰিছিল যদিও পুলিচৰ বুদ্ধি সেই কবিতাৰ মৰ্ম উদ্‌ঘাটন কৰিবলৈ অসমৰ্থ হৈছিল। মহাত্মা গান্ধীৰ প্ৰবৰ্ত্তিত আন্দোলনে বৰকাকতীৰ কবি মনত প্ৰথম ছোৱাত বিশেষ প্ৰভাব বিস্তাৰ কৰিছিল। অসমত অসহযোগ আন্দোলনৰ এজন প্ৰধান গুৰি ধৰোঁতা দেশভক্ত বাগ্মীবৰ তৰুণ ফুকনৰ বাগ্মিতাৰ ভূয়সী প্ৰশংসা কৰিও তেওঁ এটি ছনেট ৰচনা কৰিছিল। মহাত্মাৰ শিষ্যৰ সৰহভাগেই মহাত্মা প্ৰদৰ্শিত পথৰপৰা কাষৰি কাটি মাহনিত সোমোৱা দেখিহে বন্ন বৰকাকতী পাচলৈ হতাশ হৈছিল; কোনো সময়ত ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ ভেটিত থিয় হোৱা হিন্দু মহাসভাৰ কালে তেওঁ ঢাল লৈছিল, যদিও পক্কিল ৰাজনীতিত নামিবলৈ তেওঁৰ পাচত মন নগ'ল।

অসহযোগ আন্দোলন আৰম্ভ হোৱাৰ পাচত এই লিখকে ছাত্ৰাৱস্থাতে কৰা মহাত্মা গান্ধীৰ গাইড টু হেল্‌থ্ (Guide to Health) বোলা পুথিখনৰ কেইটামান আধ্যাৰ অসমীয়া ভাঙনি দেশপ্ৰেমিক কবি ৺অম্বিকাগিৰী ৰায়চৌধুৰী সম্পাদিত 'চেতনা'ত প্ৰকাশ পায়। বন্ন বৰকাকতীৰপৰা এই ভাঙনিৰ বাবে শলাগনি পোৱাটোৱেই তেখেতৰ লগত মোৰ প্ৰথম পত্ৰ পৰিচয়।

স্কুল পঢ়ি থকা অৱস্থাতে বৰকাকতীক ৰবীন্দ্ৰনাথৰ প্ৰতিভাই মুগ্ধ কৰিছিল। তেওঁৰ সমসাময়িক ছাত্ৰ-বন্ধুসকলৰ ভিতৰত ৺যতীন্দ্ৰ

ৰবা আদি কেইবাজনেও লগলাগি সাহিত্য চৰ্চা কৰিছিল আৰু এখন হাতে-লিখা আলোচনীও উলিয়াইছিল। বৰকাকতী এই চক্ৰৰ চক্ৰৱৰ্ত্তী আছিল বুলি কব পাৰি। লোকসেৱক ৺হলধৰ ভূঞা, বাউলী কৰি ৺কমলাকান্ত ভট্টাচাৰ্য্যৰ মুখে শুনা কথা।

কলিকতাৰ কলেজত পঢ়া কালত বৰকাকতীৰ ৰবীন্দ্ৰনাথৰ প্ৰতি আকৰ্ষণ আৰু গভীৰ হয়। কলেজত ৰুটিন্-মাফিক পৰীক্ষা পাছ কৰিবলৈ কৰা পঢ়াশুনাতকৈ কাব্য-সাহিত্যৰ চৰ্চাত তেওঁ অধিক মনোযোগ দিছিল। কৱিগুৰুৰ দৰেই তেওঁৰো মামুলী শিক্ষা-পদ্ধতিৰ প্ৰতি একেবাও অনুৰাগ নাছিল। আমাৰ অভিভাৱকে স্বাভাৱিকে ল'ৰাক শিক্ষা দিওঁতে যি ধন খৰছ্‌য় তাৰ লাভ-লোকচানৰ হিচাপ ততালিকে বিচাৰে। বৰকাকতীয়ে লাভৰ ঘৰত একোকে দেখুৱাব নোৱাৰি আত্মীয়-স্বজনক নিৰাশহে কৰিলে। মৌজাদাৰ ৰায়চাহাবৰ ল'ৰাই বি-এটো পাছ কৰাহেঁতেন বুজন বিধৰ চৰকাৰী চাকৰি এটা নোপোৱাৰ কথাই নাছিল। দেউতাক অলপ বিতুষ্ট হৈছিল; কিন্তু চাৰিঙৰ বিখ্যাত বৰকাকতী বংশৰ সংস্কৃতিসম্পন্ন ধৰ্মপ্ৰাণ ৺ভূধৰ বৰকাকতীয়ে তেওঁৰ ৰবল'ৰাৰ কৰি চৰিত্ৰ সহানুভূতিৰে বুজিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। কিন্তু অসমীয়া মধ্যবিত্ত পৰিয়াল এটাই আৰু সেই কালৰ অসমীয়া সমাজে কাব্য বা সুকুমাৰ শিল্প বিকাশৰ কাৰণে উপযোগী পৰিবেশ সৃষ্টি কৰিব নোৱাৰিছিল আৰু এতিয়াও পৰা নাই।

ইংৰাজী ১৯২২-২৩ চনৰ কোনোবা এসময়ত বৰকাকতীৰ কলিকতীয়া জীৱনৰ সমসাময়িক বন্ধু যুৱজ্ঞানাধক শ্ৰীবেণুধৰ শৰ্মাদেৱৰ এজন ভায়েকৰ বিয়ালৈ নিমন্ত্ৰণ উত্তৰস্বৰূপে তেওঁ শৰ্মাদেৱলৈ এখন চিঠি লিখিছিল। সেই চিঠিত তেওঁৰ সাহিত্যিক জীৱনৰ অন্ধকাৰ ৰাত্ৰিৰ (Dark night of the soul) অলপ আভাস দিছিল। তেতিয়া এই লিখকৰ সেই চিঠি পঢ়াৰ সুযোগ হৈছিল। সেই চিঠিত উদ্ধৃত কৰা ৰবীন্দ্ৰনাথৰ একাঁকি কথা মোৰ মনত বৈ গৈছিল,—'অকৃতকাৰ্য্য, অকথিত বাণী, অগীত গান'। উদাৰ

হুবহুবমানৰ পাচত ৰবীন্দ্ৰনাথৰ কাব্য ভালকৈ পঢ়াতহে ৰৰকাকতীয়ে কৰা এই উক্তিৰ মৰ্ম বুজিব পাৰিছিলোঁ। ৰৰকাকতীৰ জীৱনৰ এয়ে মূল সুৰ।

ধাৰ-ঋণ আদি আৰ্থিক অসুবিধাই তেওঁক আগুৰি আছিল। দেউতাকৰ মৃত্যুৰ পাচত মৌজা চলোৱাৰ ভাৰো তেওঁৰ ওপৰত পৰে। বৈকুণ্ঠ বিহঙ্গৰ অনুগামী শেৱালিৰ কৱিয়ে হাফ্‌পেন্ট পিন্ধি ঘোঁৰাত উঠি, গৰুগাড়ীত উঠি খাজনা আদায় কৰি ফুৰিবও লগা হৈছিল। নগৰত থকা ঘৰ-বাৰীও বিক্ৰী কৰিব লগাত পৰিল, যদিও জীৱনৰ শেষৰ কালে সাহিত্য সাধনা কৰিব পাৰিব বুলি নগাওঁ চহৰত অমুষ্টুপীয়াকৈ ঘৰ এখন কৰিছিল। কৱি আৰু সাহিত্য সাধকক যিখিনি পৰিবেশ লাগে, যেনে সঙ্গ লাগে—সেইখিনিৰপৰা তেওঁ প্ৰায় বঞ্চিতেই আছিল। তথাপি ঢিমিক্-ঢামাককৈ হ'লেও অখণ্ড প্ৰদীপ গছ জলাই ৰাখিছিল। তেওঁ সাহিত্য ব্ৰত ভঙ্গ নকৰিলে। চিৰকাল শিশুসুলভ সৰলতাই তেওঁক এৰা নিদিলে। ভাৰতীয় আদৰ্শবাদৰ বাহকস্বৰূপে বত্ন ৰৰকাকতীৰ এখন বিশিষ্ট আসন আছে। He could not speak out, তেওঁ ভাষা দিব নোৱাৰিলে সম্পূৰ্ণ কৈ। যিখিনি পাৰিলে দিলে—দিয়াখিনিও একেবাৰে কম নহয়।

॥ পূজা, নাটঘৰ আৰু নাট ॥

আধুনিক অসমীয়া নাট আৰু ৰঙ্গমঞ্চৰ গুৰিতে দুৰ্গাপূজা বুলি কলে একো বঢ়াই কোৱা নহয়। আজি কিছুকালৰ আগলৈকে কেৱল নগৰতহে দুৰ্গাপূজা হৈছিল, আজিকালি অনেক ঠাইত দুৰ্গা-পূজা অনুষ্ঠিত হয়—চাহ বাগিচাবিলাকত প্ৰায় হয়েই, তাৰ বাহিৰেও আন আন ঠাইতো। পূজা অনুষ্ঠান হোৱা প্ৰায় সকলো ঠাইতে নাটকৰ অভিনয় হয় আৰু আজিকালি অসমীয়া মৌলিক নাটক পালে সাধাৰণতে বিদেশীৰপৰা অনুবাদ কৰা নাটৰ অভিনয় কৰিবলৈ মানুহে ইচ্ছা নকৰে। কোনো এখন নাটক অভিনয় কৰিবলৈ হ'লে কেইবাটাও 'কপি'ৰ আৱশ্যক হয়। গতিকে অসমীয়া নাট পূজাৰ সময়ত দুই-চাৰিখন বিক্ৰী হয় আৰু নাট্যকাৰ বা প্ৰকাশকসকলে অন্ততঃ এইদৰেই ছপাৰ খৰচতো পায়েই, ওপৰঞ্চি হিচাপেও দুপইচা পায়।

বেজবৰুৱাৰ এটা সকলোৰে জনা ব্যঙ্গ কবিতাৰ এঠাইত লিখিছে :

বাজহুৱা পূজাত ওজা, বৈশীৰ
ওপৰত বজা ;
হিংসাত সিজা মনটো যেন তেলত
বেঙেনা ভজা।

প্ৰত্যেক বাজহুৱা অনুষ্ঠান, সভা-সমিতি, পূজা-সবাহত দুজন-একন ওজা থাকিবই লাগিব ; ওজা বুলিলেই বৈশীৰ ওপৰত বজা দুই বা

হিংসুক হব, এনে নহয়। বেজবৰুৱাই নগৰত হোৱা বাৰোৱাৰী বা ৰাজহুৱা দুৰ্গাপূজাৰ কথাকে কৈছে। পূজাৰ ওজা পৰাকীয়ে পূজা, বলি আৰু পূজাৰ আনুষঙ্গিক আমোদ-প্ৰমোদৰ আয়োজন কৰে।

দুই-এঠাইত ঘৰুৱাহীকৈ কৰাৰ বাহিৰেও প্ৰায় প্ৰত্যেক নগৰত ৰাজহুৱা পূজা অন্ততঃ এভাগ হৈছিল আৰু সেই ৰাজহুৱা পূজা-মণ্ডপৰ লগালগিকৈ পূজাৰ প্ৰায় অপৰিহাৰ্য্য অঙ্গ হিচাপেই আগতে কিছুকাল দেৰগঞা নাচ-গান, যাত্ৰা-ভাওনা আৰু পিচলৈ থিয়েটাৰ পতা হৈছিল।

ৰবীন্দ্ৰনাথে কোনো এঠাইত লিখিছে য়োৰোপে বাৰোৱাৰী পূজাত ভক্তিতকৈ বাহ্যিক আড়ম্বৰ সৰহ। কথাটো সঁচা হবও পাৰে, নহবও পাৰে। ভক্তিৰ জোখ-মাপ পোৱাটো সহজ নহয়; কিন্তু আড়ম্বৰ যে থাকে দেখা কথা। যিবিলাক পুৰাণত দেৱী পূজাৰ কথা আছে সেই পুৰাণতো দুৰ্গোৎসৱত উৎসৱৰ পৰিমাণ শাস্ত্ৰবিহিততকৈও বেছি হব পাৰে বুলি কোৱা হয়।

সি যি হওক, দুৰ্গাপূজাৰ আলম লৈ আধুনিক অসমীয়া থিয়েটাৰ আৰম্ভ হ'ল। আৰু তাৰ কাৰণে প্ৰথমে অস্থায়ী ৰঙ্গমঞ্চবো আৰম্ভক হ'ল। দুৰ্গাপূজা মণ্ডপৰ লগালগিকৈ বতা সাজি তাৰ এমূৰে চাংপীৰা-তক্তাপোচ, তক্তা জোৰা দি 'ষ্টেজ' নিৰ্মাণ কৰা হয়— এঘৰৰ পাটনাদ, এঘৰৰ জৰী। ঔপন্যাসিক ৰজনীকান্ত বৰদলৈয়ে তোলাই শৰ্মা ছদ্মনাম লৈ লিখা দ্বিতীয় কি তৃতীয় বছৰৰ 'বাঁহী'ত ওলোৱা আত্মবিনোদক থিয়েটাৰ দল নামে প্ৰবন্ধত পূজা উপলক্ষে কৰা থিয়েটাৰৰ প্ৰচেষ্টাটোৱেই যে এটা হেমেলীয়া অভিনয় সেই কথা মনোমোহাকৈ বৰ্ণনা কৰিছে। ৺বৰদলৈৰ প্ৰবন্ধটিয়ে আধুনিক ৰঙ্গমঞ্চৰ আৰম্ভণিকালৰ এটি উপভোগ্য চিত্ৰ দাঙি ধৰিছে। ষেক্সপীয়েৰৰ 'মিড্‌ছামাৰ নাইট্‌ছ ড্ৰীম' নাটকত ঠিক এনে প্ৰচেষ্টাৰ বৰ্ণনা পোৱা যায়।

এনে অস্থায়ী বঙ্গমঞ্চ পূজাঘৰৰ কাষে কাষে বছৰি কেইদিন-মানলৈ থাকে, আকৌ নাইকিয়া হয়; আকৌ শাৰদীয় পূজাৰ সময়ত দেখা দিয়ে। এই অস্থায়ী বস্তুৰেই ক্ৰমে ৰাজহুৱা ৰবঙণি আৰু ব্যক্তিগত লোকৰ দানৰ ফলত স্থায়ী 'ষ্টেজ' আৰু 'হল'ৰ গঢ় লয়। প্ৰায় সকলো নগৰতে পূজা ঘৰৰ কাষে কাষে থিয়েটাৰ। হয়বৰগাৱঁৰ বীণাপাণি থিয়েটাৰ আমি জনাত বয়োজ্যেষ্ঠ, তাৰপাচত বোধহয় তেজপুৰৰ বান ষ্টেজ।

দেৱনাথ বৰদলৈ বৈদেহী বিচ্ছেদৰপৰা আৰম্ভ কৰি পূৰ্ণকান্ত শৰ্মাৰ সীতাহৰণ, গোহাঞিবৰুৱাৰ গাওঁবুঢ়া, গদাধৰ; চন্দ্ৰধৰ বৰুৱাৰ মেঘনাদ বধ, ৰাজৰ্ষি, ভাগ্যপৰীক্ষা; দুৰ্গেশ্বৰ শৰ্মাৰ পাৰ্থ-পৰাজয়, বালিবধ; ইন্দ্ৰেশ্বৰ বৰঠাকুৰৰ শ্ৰীবৎসচিন্তা; দণ্ডীনাথ কলিতাৰ সতীৰ তেজ; কমলানন্দ ভট্টাচাৰ্য্যৰ নগাকোঁৱৰ; বৃন্দাবন গোস্বামীৰ থাম্বুবাপু, ঠাকুৰৰ যক্ষৰাজ; গোপালচন্দ্ৰ গোস্বামীৰ মকতমা; মিত্ৰদেৱ মহন্তৰ নিয়া-বিপৰ্য্যয়, কুকুৰীকণা, স্বৰ্গ প্ৰতিমা; গণেশ গগৈৰ শকুনি; আনন্দ বৰুৱাৰ বিসৰ্জন; অতুল হাজৰিকাৰ কেইবাখনো নাট; সাৰদা বৰদলৈৰ মগ্ৰাবৰ আজান আদি বিচিত্ৰ ৰস আৰু বৰ্ণৰ নাট পূজাৰ উৎসাহ আৰু প্ৰেৰণাতে ৰচিত আৰু অভিনীত হৈছিল।

আমি সকতে স্কুলীয়া অৱস্থাত ৺ইন্দ্ৰেশ্বৰ বৰঠাকুৰ, ৺হৰিহৰ বৰপূজাৰী, সৰু মাষ্টৰ, ৺চন্দ্ৰধৰ শৰ্মা (ষ্টাৰৰ), মথুৰা বৰুৱা, মিত্ৰদেৱ মহন্ত আদি গুণী খ্যাতনামা অভিনেতাসকলৰ যোৰহাট ষ্টেজত অভিনয় চাবলৈ আগ্ৰহেৰে বাট চাই থাকোঁ। সেইদৰে বহুত নাট্যামোদী লোকেই বহেৰেকৰ মূৰত পূজাৰ ভিতৰত অন্ততঃ এৰাতি দূৰৰপৰা আহি, ৰাতি খপি, মিতিৰ-কুটুমৰ ঘৰত আলহী থাকি থিয়েটাৰ এখন চাই লয়। গৰু বা ম'হৰ গাড়ীত উঠি জিলালৈ অহা কামিজৰ ওপৰত ধুতি আৰু তাৰ ওপৰত খোলা বুকুৰ কোট পিন্ধি ভৰিত দীঘল মোজা আৰু বুটজোতা লগাই অহা মানুহেৰে 'হল' ভৰি পৰে। বিশেষকৈ নৱমীৰ ৰাতি মানুহ চম্ভালিব নোৱাৰা হয়। টিকট কিনিব

নোৱাৰি মানুহ হতাশ হয়। দৰ্শকে অলপ চিঞৰ-বাখৰ কৰিলে বৰঠাকুৰ আৰু ৰবপূজাৰীয়ে তৰোৱাল হুখন লৈ ষ্টেজলৈ ওলাই আহে, কোৱাল শাম কাটে।

আধুনিক নাটঘৰৰ আদি পৃষ্ঠপোষক দুৰ্গাপূজা, তাৰ পাচতহে বাইজ।

॥ ৰাসোৎসৱৰ কথা ॥

সঙ্গীত শাস্ত্ৰত ৰাসৰ কথা আছে নৃত্য-বিশেষৰ নাম ৰাস।

নৰ্ত্তকীভিৰনেকাভিঃ মণ্ডলে বিচৰিষ্ণুভিঃ ॥

যত্ৰৈকো নৃত্যতি নটঃ তৎ বৈ হল্লীকশং বিদুঃ ॥

তদেবেদং তালবন্ধগতিভেদেন ভূয়সা।

ৰাসস্তান্নস নাকেহপি বৰ্ত্ততে কিং পুণৰ্ভূবি ॥

অৰ্থাৎ মণ্ডলাকাৰে নৃত্য কৰা বহুত নৰ্তকীৰ মাজত এজন নটে নৃত্য কৰিলে হল্লীশক নৃত্য বোলে। এই নৃত্যই যদি বিবিধ আৰু বিচিত্ৰ তালবদ্ধ আৰু গতিযুক্ত হয় তেতিয়া তাক ৰাসনৃত্য আখ্যা দিয়া হয়। পৃথিবীত থকা নৰমনুষ্যৰ কথাই নাই; স্বৰ্গৰ দেৱতাসকলেও এই ৰাসনৃত্যৰ ভু নাপায়।"

ভাগৱতৰ টীকাকাৰ ভক্তমনীষী শ্ৰীধৰ স্বামীয়েও ৰাসৰ কথা ব্যাখ্যা কৰোঁতে "বহুনৰ্ত্তকীযুক্তো নৃত্য-বিশেষঃ" বুলি কৈছে। 'হৰিবংশত' ৰাসৰ প্ৰসঙ্গত এই নৃত্যক "হল্লীশক" বুলি উল্লেখ কৰিছে। কোনো কোনো দেৱতাৰ পূজা পদ্ধতিতো হল্লীশকৰ আৱশ্যকতাৰ কথা জানিব পাৰি। তান্ত্ৰিক পূজাৰ লগত ইয়াৰ বিশেষ সম্পৰ্ক থকা বুলি অনুমান কৰিবৰ কাৰণ আছে। মূল ভাগৱতৰ শ্লোকৰ কোনো কোনো ঠাইতো কোনো দেৱতাৰ বীজমন্ত্ৰৰ ইঙ্গিত আছে।

দৃষ্ট্বা কুমুদ্বন্তমখণ্ডমণ্ডলং ৰমাননাভং নবকুঙ্কুমাৰুণম

বনঞ্চ তৎ কোমলগোভিৰঞ্জিতং জগৌ কলং বামদৃশাং মনোহৰম।

নিশম্য গীতং তদনঙ্গবৰ্দ্ধনং ব্ৰজ স্ত্ৰিয়ঃ কৃষ্ণগৃহীতমানসাঃ।
আজগ্মু্ ৰন্যোন্যমলক্ষিতোদ্যমাঃ স যত্ৰ কান্তো জবলোলকুণ্ডলাঃ।
(ভাগৱত ১০।৩।৪)

শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰে এইদৰে পদ কৰিছে—

অখণ্ড মণ্ডল চন্দ্ৰ দেখিলন্ত হৰি।
কুঙ্কুমে অৰুণ লক্ষ্মী—মুখপদ্মসৰি॥
বনকো কৰিম চন্দ্ৰ ৰশ্মিয়ে ৰঞ্জিত।
সুস্বৰ মধুৰ কৰি হৰি গাইল গীত।
শুনি কামে উত্ৰাৱল হুয়া গোপীগণে
দিলেক লৱৰ গীতধ্বনি নিৰীক্ষণে।
কৰ্ণত কুণ্ডল দোলে বেগতে হাচিতে
চিত্তত ধৰিলে কৃষ্ণে চলে অলক্ষিতে।

ওপৰৰ শ্লোকত কোৱা ‘অনঙ্গ বৰ্দ্ধন’ গীতৰ ব্যাখ্যা কৰি ভাগৱতৰ এগৰাকী টীকাকাৰে আদি ৰসোদ্দীপক গীত বুলি কৈছে। তেওঁ আৰু কৈছে যে এই ৰাগ মৌড় (মাহুৰ?) ৰাগ হব—যি ৰাগ সন্ধ্যাকালৰ উপযোগী শৃঙ্গাৰ ৰসৰ মাধ্যম আৰু ঋ-ধ-বৰ্জিত (অয়ং সায়ং তু গাতব্যঃ শৃঙ্গাৰে ঋধবৰ্জ্জিতঃ)।

এই নৃত্যনাটকৰ আশ্ৰয়স্বৰূপ শৰৎকাব্য কথা সাধক বৈষ্ণৱ তথা কাব্যামোদীৰ এটি বিশেষ আকৰ্ষণ।

জ্যোতিষীয়ে কয় যে ৰাসোৎসৱে কেইবাহাজাৰ বছৰৰ আগৰ নৱবৰ্ষ উৎসৱৰ স্মৃতি বহন কৰি আজিও অতীতৰ লগত আমাক সাঙু্ৰি থৈ দিছে। এসময়ত কাৰ্তিকী পূৰ্ণিমাৰপৰা বছৰ গণনা কৰা হৈছিল। নৱবৰ্ষৰ উৎসৱত ৰজোগুণপ্ৰধান নৃত্য-গীতৰ প্ৰাচুৰ্য্য অতি স্বাভাৱিক কথা।

কাৰ্তিকী পূৰ্ণিমাত সূৰ্য্য বিশাখা নক্ষত্ৰত থাকে। বিশাখাৰ নিকটতম পৰৱৰ্ত্তী নক্ষত্ৰ অনুৰাধা (ৰাধাৰ পিচৰ)। বিশাখা নক্ষত্ৰ সেইগুণে ৰাধা নক্ষত্ৰ। বেদত বিশাখা নক্ষত্ৰৰ ৰাধা বুলিও

উল্লেখ আছে। সূৰ্য্যই এছঘৰৰ পাচত সিঘৰকৈ আঠাইশটা নক্ষত্ৰৰ ঘৰত অনন্তকাল ঘুৰি ফুৰিছে। কাৰ্তিকী-পূৰ্ণিমাত ৰাধাৰ সমীপত সূৰ্য্য উপস্থিত। বিৰাট নভোমণ্ডলেই সূৰ্য্যৰ ৰাসমঞ্চ বা ৰাসমণ্ডল।

জ্যোতিষীয়ে কৃষ্ণলীলাক সূৰ্য্যৰ আকাশলীলাৰ পৃথিবীত কৰা অনুকৰণ বুলি ভাবে। বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ বুৰঞ্জীয়ে বেদৰ সূৰ্য্যই ক্ৰমে বিষ্ণু-নাৰায়ণ-বাসুদেৱ-কৃষ্ণত পৰিণত হোৱা বুলি কয়। শ্ৰীকৃষ্ণই অৰ্জুনৰ আগত গীতা-ধৰ্মৰ কথা কওঁতে কৈছিল,

ইদং বিৱস্বতে যোগং প্ৰোক্তবানহমব্যয়ম

বিৱস্বান মনবে প্ৰাহ·········

(এই যোগৰ কথা মই প্ৰথমে সূৰ্য্যক কলোঁ, সূৰ্য্যই মনুক কলে······

সেই গীতাতেই শ্ৰীকৃষ্ণই অৰ্জুনক কৈছে :

আদিত্যানামহং বিষ্ণুঃ······

(দ্বাদশ আদিত্যৰ মাজৰ বিষ্ণু মৱেই)

গতিকে সূৰ্য্য আৰু বিষ্ণু-কৃষ্ণৰ অভিন্নতা এইবিলাকৰপৰা বুজা যায়। "কৃষ্ণ সূৰ্য্য ভৈলন্ত উদিত" এই ঘোষা সকলোৰে পৰিচিত।

শ্ৰীকৃষ্ণৰ যমুনাতীৰৰ শৰৎ পূৰ্ণিমাৰ ৰাসলীলা ব্ৰহ্মাণ্ডৰ কেন্দ্ৰ-স্বৰূপ সূৰ্য্যৰ চিৰন্তন বিৰাট নৃত্যৰ (Cosmic dance) প্ৰতীক মাথোন।

সূৰ্য্য আৰু নক্ষত্ৰৰ সম্পৰ্কৰ কথা বা কৃষ্ণ আৰু গোপীসকলৰ প্ৰেমভক্তিৰ কথা স্মৰণ কৰি সন্তসকলৰ মন অসীমৰ ফালে চাল খাব, ইয়াত বিচিত্ৰতা একো নাই। সাধক, বৈষ্ণৱ, কবি দাৰ্শনিক আৰু ভাবুকসকলে শ্ৰীকৃষ্ণৰ প্ৰেমৰ লীলাক যি ভাৱে গ্ৰহণ কৰে প্ৰকৃতজনে তেনেভাৱে লব নোৱাৰিব পাৰে। কিন্তু শ্ৰীকৃষ্ণৰ আদৰ্শই যদি লোকৰ অন্তৰত সংসাৰৰ মাজত থাকিও অকণমান ত্যাগ, আৰু জনহিতকৰ কাৰ্য্যৰ কাৰণে আসক্তি জন্মায়, সিও পৰম লাভ। সেয়ে স্বধৰ্ম।

"একালত ভাৰতবৰ্ষত ধৰ্ম আৰু মোক্ষৰ সামঞ্জস্য আছিল। তেতিয়া যুধিষ্ঠিৰ, অৰ্জুন, ভীষ্ম আদিৰ লগে লগে ব্যাস, শুক, জনক আদিও আছিল। বৌদ্ধযুগৰপৰা ধৰ্ম একেবাৰে বাদ পৰিল, মোক্ষই প্ৰধান হ'ল। দেশৰ দুৰ্গতিৰ কথা যে মুখে মুখে শুনিছোঁ, সেইটো ধৰ্মৰ অভাৱেই।...

বৌদ্ধসকলে কলে, "মোক্ষৰ দৰে বস্তু আৰু কি আছে? গোটেই দুনিয়াই মুক্তি পাবি, ব'ল ওলা। বোলো সেইটো হব পাৰে জানো? তুমি গৃহস্থী মানুহ, তোমাৰ ইমান ডাঙৰ কথাৰ দৰ্কাৰ নাই। তুমি তোমাৰ স্বধৰ্ম আচৰণ কৰাঁ। ইয়াকে হিন্দু শাস্ত্ৰই কয়। মানুহক এমুঠি ভাত দিবলৈ অপাৰগ, বাইজৰ এটা হিতকৰ কাম কৰিব নোৱাৰা, তাৰ ওপৰত আকৌ মোক্ষ মুক্তিৰ কথা...ধৰ্ম কাৰ্য্যমূলক। ধাৰ্মিকৰ লক্ষণ অনবৰত কৰ্মশীলতা। গীতাশাস্ত্ৰৰ ভগৱন্ত শ্ৰীকৃষ্ণই দেখোন ইয়াকেহে চিঞৰি চিঞৰি ক'লে। ভগৱন্ত শ্ৰীকৃষ্ণৰ মুখৰ প্ৰথম প্ৰধান কথা হ'ল—পাৰ্থ, ক্লৈব্য পৰিহাৰ কৰা। এই স্বধৰ্মৰ আদৰ্শ নোহোৱাতেই দেশৰ অধঃপতন।

(বিবেকানন্দ—প্ৰাচ্য ও পাশ্চাত্য)

গীতাৰ ধি মৰ্মকথা ৰাসলীলাৰো সেয়ে—অৰ্থাৎ, ভগৱন্তৰ প্ৰীতিৰ কাৰণে নিস্বাৰ্থভাৱে নিৰ্ভয়ে কাম কৰা। ৰাস-উৎসৱৰ যদি কিবা বাণী আছে, তেন্তে এয়ে। হিতায় লোকস্য তব প্ৰিয়াৰ্থং— লোকৰ হিত আৰু তোমাৰ প্ৰীতিৰ অৰ্থে।

॥ গৰু বিহু ॥

(বসন্তায় নমস্তভ্যম্)

ভাৰতীয় তথা গোপাল সংস্কৃতিত প্ৰকৃতি আৰু গো-পূজাই অতীত কালৰপৰা বিশিষ্ট ঠাই অধিকাৰ কৰি আহিছে। ভাগৱতৰ দশম স্কন্ধত দেখা যায়, শ্ৰীকৃষ্ণৰ জন্মৰ লগে লগে নন্দপুৰত যি জন্মোৎসৱ হৈছিল তাত গৰুক মাহ-হালধি সানি পুষ্প-অলঙ্কাৰ পিন্ধোৱাৰ কথা উল্লেখ কৰিছে।

গাবো বৃষা বৎসতৰা হৰিদ্ৰাতৈলৰূষিতাঃ।
বিচিত্ৰ ধাতুৰ্বৰ্হস্ৰক বস্ত্ৰ কাঞ্চনমালিনঃ।

(দশম স্কন্ধ ভাগৱত ৬—৭)

গোৱান গণতবৰ আনন্দ মিলিল।
ধেনু-বৎসবৃষকো হালধি তৈল দিল ॥

(শঙ্কৰদেৱ, দশম)

ইন্দ্ৰক উপেক্ষা কৰি পৰ্বত আৰু গৰুকহে পূজা কৰিব লাগে বুলি লোৱা সিদ্ধান্ত আৰু সেইমতে কাৰ্য্য কৰা কথা ভাগৱতৰ গোবৰ্দ্ধন ধাৰণ প্ৰসঙ্গত বৰ্ণনা কৰা আছে।

তস্মাদ্ গাবং ব্ৰাহ্মণানাং আদ্ৰঃ আৰভতাং মখঃ।
য ইন্দ্ৰ যাগসম্ভাবাঃ তৈঃ অয়ং সাধ্যতাং মখঃ ॥
উপহৃত্য বলীন্ সাৰ্বন্ আদৃত্য যবসং গবাম্।
গোধনানি পুৰস্কৃত্য গিৰিং চক্ৰুঃ প্ৰদক্ষিণম্ ॥

(দশম স্কন্ধ—২৪)

দশম স্কন্ধৰ আৰম্ভতেই পৃথিৱীয়ে গোৰূপ ধৰি চকুলো টুকি টুকি কান্দি পৃথিৱীত দানৱৰ অত্যাচাৰৰ কথা ব্ৰহ্মাক নিবেদন কৰিছে।

(ভাগৱত দশম—১)

উপজিল ৰাজাছয়া দৈত্য অসংখ্যাত।
বলৰ দৰ্পত কৰে সন্তক বিঘাত॥
তাৰ ভাৰ সহিবে নপাৰি বসুন্ধৰী।
ব্ৰহ্মাত শৰণ লৈলা ধেনুৰূপ ধৰি॥

(শঙ্কৰদেৱ)

সংস্কৃতত 'গো' শব্দই পৃথিবীকো বুজায়। কালিদাসৰ কাব্যত গোৰু ধাৰিণী, উৰ্ব্বী, যজ্ঞৰ কাৰণে গাইক (পৃথিৱীক) দোহন কৰা আদি কথাই গৰুক পৃথিৱীৰ প্ৰতীকৰূপে ব্যৱহাৰ কৰা প্ৰমাণ কৰে। ধৰ্ম্মকো চতুষ্পদী গোৰূপে অনেক ঠাইত বৰ্ণনা কৰা হৈছে।

বঙালী বিহু বিশ্বজননী বসন্ত উৎসৱৰ এটা প্ৰকাশ। আমাৰ সমাজৰ কৃষি-শিল্প-সঙ্গীত সকলোটি ইয়াৰ লগত জড়িত। ইয়াত গুৰু-ভকতৰ কাৰণেও সন্মানৰ ঠাই আছে। প্ৰবৃত্তি আৰু নিবৃত্তি দুয়োটাকে ই সামৰিছে। মানুহ আৰু দেৱতা দুয়ো ইয়াত মিহলি হৈ আছে। নামঘৰ আৰু বিহুতলী দুয়োকে বিহুৱে লগ লগাইছে। কষ্টেকলৈ হলেও গাওঁ আৰু নগৰবো মিলন ঘটাইছে।

গীতাত শ্ৰীকৃষ্ণই অৰ্জুনক কৈছে, ঋতুবিলাকৰ মাজত কুসুমাকৰ বসন্ত ময়েই। এই ঋতুৰ বিবিধ বৰ্ণনা, ইয়াৰ প্ৰভাৱ প্ৰাচীন কালৰ-পৰা আজিলৈকে সাহিত্যত বিচিত্ৰ ফুলৰ মালাৰ দৰে জিলিকি আছে। ভাগৱতত অৱশ্যে বসন্ত কালক বৰ আমোল দিয়া নাই— শৰৎ কালৰহে প্ৰাধান্য ইয়াত। বসন্ত কালত মানুহৰ মনত বিহু লাগে, ইয়াত উন্মাদনা আছে। শৰৎ কাল গহীন, গম্ভীৰ; আনন্দও বেলেগ। পশ্চিম জগতৰ শৰৎকাল নিৰাভৰণ নিৰানন্দ। আধুনিক পশ্চিমীয়া কাব্যত শৰৎকালে আদৰ পাইছে। পশ্চিমীয়া কৱিৰ মন তাৰ শৰৎকালৰ লগত মিলে।

হিন্দুসকলৰ একোদ্দিষ্ট শ্ৰাদ্ধত ঋতুবিলাকক পূজা কৰে।

বসন্তায় নমস্তভ্যং নমস্তে শিশিৰায়চ। ...কালিদাসৰ ৰচনা বুলি প্ৰচলিত ঋতুসংহাৰ কাব্যৰ 'বসন্ত বৰ্ণনা ৰূপ-ৰস-গন্ধ আদিৰে পৰিপূৰ্ণ এটি সোণৰ পাত্ৰ। 'বসন্ত কালং সমুপাগতং প্ৰিয়ে' বুলি তৰুণ সম্ভোগবাদী কৰিয়ে বসন্তৰ এটি পূৰ্ণ চিত্ৰ আঁকি থৈছে। আঞ্চলিক বাৰমাহী গীতবোৰতো বসন্ত কালত ওপজা বিৰহৰ করুণ সুৰ এটি শুনা যায়।

"বসন্তকালৰ জাগ্ৰত দেৱতা দুৱাৰমুখত থিয় দিছে। তোমাৰ অৱগুণ্ঠিত আৰু কুণ্ঠিত জীৱনত তেওঁক অনাদৰ নকৰিবা"—এজন সাৰ্বভৌম কৰিয়ে এনেকৈ গাইছে।

॥ এগৰাকী সৰস্বতী ছাত্ৰী ॥

সৰচতী, সৰচতী, কণ্ঠে কলাপী, ভোগে বিলপী ;
মকৰা চন্দন।
লোকে বোলে সৰচতী, আমি বোলোঁ আই,
যিখনি পাহৰোঁ দিবা সোঁৱৰাই।
আঠিয়া কলে মেলিলে তিল
আই সৰচতি মোক শুখুৱাবা কিল।
আমি সকতে গাওঁ।

চেকণীৰ আগত বিছা, ই আমাৰ চিৰকলীয়া পটন্তৰ। পণ্ডিতৰ এচাৰিৰ কোবৰ লগত সৰস্বতীৰ সম্বন্ধৰ কথা সক কালৰেপৰা জানি আহিছোঁ ভালকৈ। এছিয়াৰ মেপত কামচ্‌কাট্‌কা শুদ্ধকৈ দেখুৱাই দিব নোৱাৰিলে কঠিন-কোমল মোক্ষ পণ্ডিতৰ এচাৰিৰ কোব পাহৰা নাই, এতিয়াও ফৰ্‌ফৰাই আছে। বিত্তালাভতকৈও বেত্ৰভয়বি-মোচনৰ কাৰণেহে সৰস্বতীৰ চৰণত প্ৰাৰ্থনা কৰি আহিছোঁহঁক—খঙাল পিতাকৰ শাস্তিৰপৰা মাকৰ ওচৰত আশ্ৰয় বিচৰাৰ দৰে। স্কুলৰ লগত সক ল'ৰাৰ সম্পৰ্কটো যে (এতিয়া অলপমান কমিছে হবলা) ভয়ৰ সম্বন্ধ, এই কথা অনেক দেশত অনেক কালত প্ৰকাশ পোৱা দেখা যায়। জীৱনৰ সাতোটা দশাৰ বিষয়ে শেকছপীয়েৰে তেওঁৰ এটি ভাৱৰীয়াৰ মুখেদি তেনে এটা কথা বৰ ধুনীয়াকৈ কোৱাইছে : Creeping like snail, unwilling to school—এখুজি-দুখুজিকৈ, যাওঁ-নাযাওঁকৈ যেবো-সেবোকৈ শামুকৰ গতিৰে স্কুললৈ যোৱা।

সেইটো তেওঁৰ নিজৰে অভিজ্ঞতা। ডাঙৰ ডাঙৰ মানুহবোৰে নিয়ম-কানুন আৰু কঠিনৰ মাজেদি পৰিবেশন কৰা সৰস্বতীৰ কাষ চাপিবলৈকে সুবিধা নাপায়; সেইবুলি হৃদয়ৰ ভাব-ভক্তি অকণো কম নহয়। কিম্বদন্তীমতে কালিদাস অজ্ঞ্গৌ, শ্বেকছপীয়েৰৰ 'স্মাল লেটিন, লেছ্ গ্ৰীক্।' ৰবীন্দ্ৰনাথৰ একাডেমীলৈ নিস্পৃহা আৰু ঘৃণা অথচ নিজাকৈ বাহিৰে বাহিৰে বিশ্বসাহিত্যৰ ভুৰি ভোজন, গবীৱ কেৰেণী লেম (Lamb)-অৰ সাহিত্যপ্ৰীতি, চকলাটেঙাৰ ৰৰকেৰেণী ৰৰবকৰাৰ কবিকৰ্ম, ৰংমহলৰ সোনাৰাম চৌধুৰীৰ অনুসন্ধিৎসা। দেৱমন্দিৰৰ বাহিৰতো দেৱতাৰ পূজা কৰে, সেইসকল পৰিচাৰকেই নহয়—ৰৰপূজাৰীও।

বাক্ অতি প্ৰাচীন দেৱতা। ঋগ্বেদত বাক্সূক্ত আছে—দেবীসূক্তও বোলে। পণ্ডিতসকলে দেৱীপূজা আৰু দেৱীৰ কল্পনাৰ গুৰি বিচাৰি ইয়াতেই পাইছে। বাগ্দেৱী দুৰ্গাদেৱী একেজনাই—দুৰ্গা পূজাত সৰস্বতীৰ পূজাও হয়। সাধকসকলে মহাশক্তিৰ তিনিটা ৰূপৰ বাস্তৱ কল্পনা কৰে—মহাকালী, মহালক্ষ্মী, মহাসৰস্বতী। সপ্তসতী বা চণ্ডী স্তোত্ৰবো এয়ে ঘাই কথা। আমাৰ ইয়াত যেনেকৈ বহুতে সৰস্বতী পূজাৰ দিনা ল'ৰা-ছোৱালীৰ বিদ্যাৰম্ভ কৰায়, দাক্ষিণাত্যৰ ফালে বোলে নৱৰাত্ৰি বা দুৰ্গাপূজাৰ সময়তহে সেই কাম সম্পন্ন কৰে।

আমাৰ সকলো বাক্য-বচন, মাত-কথাৰ গৰাকীও সৰস্বতীয়েই। দেৱী সৰস্বতীক ফুল-চন্দন নিদিয়াকৈ, তেওঁৰ স্তুতি নকৰাকৈ কোনো পৱিত্ৰ পুথিৰ পাঠ হব নোৱাৰে, কাব্যকলা-সঙ্গীতৰ অধিষ্ঠাত্ৰী দেৱীও তেৱেঁই। জয়দেৱে তেওঁৰ কোমল-কান্ত পদাৱলীক 'জয়দেৱ সৰস্বতী' বুলি বৰ্ণাইছে। মহাকবি কালিদাসে তেওঁৰ 'অভিজ্ঞান শকুন্তলা' নাটকৰ মোখনি মাৰোঁতে মুক্তিমঙ্গল প্ৰোকত জ্ঞানী পুৰুষ-সকলৰ সৰস্বতী বা বাক্যৰ প্ৰাধান্য আৰু মাহাত্ম্যৰ জয় কামনা কৰিছে। যদিও আজিৰ যুগত কেউফালে ৰাজনীতি আৰু ধনৰ

ক্ষমতাহে প্ৰধান—পুথি খোচবা টোকোনা পণ্ডিত শক্তিমন্তৰ ওচৰত খোজোনা-মোজোনা আৰু গালি-গালাজ পাই নীৰৱ অসন্তোষত দিন কটায়। দেৱতাৰ মন্দিৰৰ ভিতৰখন্ সাধাৰণতে আন্ধাৰ, মাত্ৰ এগছি প্ৰদীপহে বিগ্ৰহৰ সমুখত জ্বলি থাকে। ৰাজনীতিৰ মন্দিৰত সিও নাই, তাতে বলি দিবলৈ নিয়া বন্দীসকলে ঘোৰ আন্ধাৰতে বলিশালত ভিৰি পাতিব লাগে।

আকৌ যাওঁ সৰস্বতীৰ কথালৈ। আমাৰ প্ৰাচীন কৱিসকলে কাব্যৰ মঙ্গলাচৰণ কৰোঁতেই দেৱী সৰস্বতীক সেৱা এটি জনাই থয়। কৱিৰ ইষ্টদেৱতা অনুসৰি এই প্ৰথাৰ অৱশ্যে তাৰতম্য ঘটে। তথাপি সৰস্বতীক নেপাহৰে। অৱশ্যে কোনো কোনো বৈষ্ণৱ কৱিয়ে অকল নাৰায়ণকহে চিনে, তেওঁৰ জায়া সৰস্বতীক বেলেগে বন্দনা নকৰে। শ্ৰীশঙ্কৰদেৱে হৰমোহনত এবাৰ সৰস্বতীৰ উল্লেখ কৰিছে কিন্তু। পিউৰিটান কৱি মিল্টনে গ্ৰীক মহাকাব্য অনুসৰণ কৰিলেও তেওঁৰ 'পেৰেডাইজ লষ্ট' কাব্যত জয়ে জয়ে খৃষ্টীয় 'মিউচকহে' আহ্বান কৰিছে। অসমীয়া লৌকিক সাহিত্যও সৰস্বতীৰ আসন চিৰকাল পাতি থোৱা আছে। বৰফুকনৰ গীত জোৰোঁতেই অজ্ঞাতনামা টুকৰীয়াই (টোকাৰি বজাই গোৱা মানুহ, minstrel) 'অ আই বেচতি দেৱী পাৰেৱতী' বুলি শৰাই আগবঢ়াই লৈহে বাইজৰপৰা আধলিটি আশা কৰে।

সকলোৱে জনা এটি উদ্ভট শ্লোকত সৰস্বতী গোসাঁনীক মুখৰা বুলি বৰ্ণনা কৰিছে—একভাৰ্য্যা প্ৰকৃতি মুখৰা –চঞ্চলাচ দ্বিতীয়া। মুখৰা —কথাচহকী, মুখচোকা, লাওপাত-কচুপাত, দন্দুৰী। পৱিত্ৰতাৰ প্ৰতীক, সৰ্বশুক্লা, সাত্বিক দেৱী সৰস্বতীৰ অপযশ এই প্ৰথম শুনা হ'ল। মধ্যযুগীয়া লৌকিক সাহিত্যত লাহে লাহে এগৰাকী দুষ্টা সৰস্বতীৰো সৃষ্টি হ'ল। এই গৰাকী গোসাঁনীয়ে মানুহৰ কণ্ঠত আৰু বুদ্ধিত খিত দি বেয়া বাক্য বোলায়; বেয়া ভাবনা ভবায়–সেই-খোৰেই শেহত অপকৰ্ম বা দুষ্কৰ্মও কৰায়, সৰস্বতীৰ পুত্ৰ বুলি একমতে

অনাজাত নাবদকো এনে দুই-এটা কামত কৰিসকলে খটুৱাই লোৱা দেখা যায়। আমাৰ এগৰাকী প্ৰাচীন কৰি হেমসৰস্বতীৰ প্ৰহ্লাদ চৰিত্ৰতো এই গৰাকী সৰস্বতীৰ মহিমা দেখা পাওঁ। মেক্‌বেথৰ তিনি ডাইনীও একপ্ৰকাৰ দুষ্টা সৰস্বতীৰ প্ৰকাশ নহয় জানো? বীৰ মেক্‌বেথৰ অন্তৰত দুৰাকাঙ্ক্ষাৰ বীজ আগৰেপৰা থাকিলেও এওঁলোকৰ দুষ্ট ইঙ্গিততে গুটিয়েই গজালি আৰু শেষত বিৰাট বৃক্ষ নহ'লনে? মেক্‌বেথৰ অৰ্দ্ধাঙ্গিনী বা 'বেটাৰ হাফ'কনো কি আখ্যা দিব? আনহাতে সেই ৰাজঘাতক বন্ধুঘাতকৰ মুখেদিয়েই যিবোৰ কৰিত্বময় সুন্দৰ সুন্দৰ বচন ওলাইছে, সেইবোৰ যাইজনা সৰস্বতীৰো অতি মৰমৰ বস্তু আৰু কাব্যামোদীসকলৰ কাৰণে অম্লান পঙ্কজ-মালা।

এই দুষ্টা সৰস্বতীয়ে কণ্ঠত থিত্‌ দি মুনিৰো মতিভ্ৰম জন্মায়, অশোভন ভাষণ দিয়ায়, মানুহৰ বিৰুদ্ধে 'বেনামী' লেখায়—জাতিয়ে জাতিয়ে, সম্প্ৰদায়ে-সম্প্ৰদায়ে, মানুহে-মানুহে, কাজিয়া লগাই দি জগতত অশান্তিৰ জুই জ্বলায়। 'ভিলেইন আয়াগ'ও এওঁৰে বৰ ভকত হৱপায়। অথচ এই শকুনি নোহোৱা হ'লে জগতে এখন মহান ট্ৰেজেডি হেৰুৱালেহেঁতেন। শেকছপীয়েৰৰ পেটমচা নাটক 'টেম্‌পেষ্ট'ত এটা অতি মৃৎপিণ্ডবুদ্ধি চৰিত্ৰ সৃষ্টি কৰিছে, সি কোনো ভাষাকে নাজানিছিল। প্ৰচ্‌পেৰই তাক ভাষা শিকালে; তাৰ ফলত কি হ'ল?

Coliban—

(to Prospero)—You taught me language; and my profit on it.

Is, I know how to course, the red plague rid you.

For lerning me your language.

(তোমাৰ ভাষা শিকালা; লাভত মই শাও দিবলৈ শিকিলোঁ। তোমাক মাৰাই নিয়ক)

আমাৰ পুৰাণৰ গৰুড় পক্ষী ওপৰোঁতেই বিশ্বগ্ৰাসী ক্ষুধা লৈ আছে। শেষত জানিবা বিষ্ণুৰ বাহন হৈ 'জগদ্ধিতায়' জীৱন উছৰ্গা কৰিলে। ভাষাও সেইদৰে গুৰু-ভকতত নালাগিলে, তাৰে দ্বুষ্টা সৰস্বতীক ভোগ চৰাব পাৰিব। গুৰু-ভকতত নালাগিলে ভাষাও চুৱাপাতনিৰ বস্তু বা অবস্তু। বৈষ্ণৱসকলে বৈষয়িক কাব্য সঙ্গীতকো —যিমানেই চিত্ৰ-বিচিত্ৰ নহওক—কাউৰীৰ উচ্ছিষ্ট, বিষ্ঠাৰ খাতুৰ লগত বিজাইছে, ৰাজহংস মানস সৰোবৰৰ হে যাত্ৰী। এই প্ৰসঙ্গত 'গৰ্ব্ব পৰ্ব্বতত উঠা' কাহিনীও নিশ্চয় আপোনাসকলে মন কৰিছে। আমাৰ শাস্ত্ৰকাৰ মুনিসকলেও 'কাব্যালাপ বৰ্জন' কৰিবলৈকে ফৰ্‌মান দিছিল। পিচত কাব্যৰসিক আৰু কাব্য-সমৰ্থকসকলে 'শিচেতৰক্ষতয়ে' অমঙ্গলৰ ঘাতক আৰু প্ৰিয়তমাৰ মৃদু ভৰ্ৎসনাযুক্ত উপদেশৰ নিচিনা বুলি কৈ কাব্যৰ হৈ ওকালতি কৰিছে। প্লেটই তেওঁৰ বিপাব্লিকত কবিসকললৈ এছিকটাও ঠাই নাৰাখিছিল, পাচলৈ যিহওক অলপ কোমল কাটিলে।

আমাৰ 'কবিটিলিকা' বহুতো আজিকালি কাব্যৰ নামত কেঁচুৱা ল'ৰাই পৰমান্ন খাব নাজানি গোটেই গাতে লেও দিয়াৰ দৰে দি আমাক ৰং দেখুৱাইছে আৰু মাকহঁতৰ কাম বঢ়াইছে। অৱশ্যে 'আপুনি বয়স ভৈলে বুদ্ধি হৈবে ভাল'—ইমানতেই আশা চিকিৎসা বিজ্ঞানৰ 'পেথলজী' কাব্যত নিবিচাৰে, কাব্যত কাব্য বিচাৰে—খৰৰ বাতৰিৰ কেট্‌লগো নিবিচাৰে। অৱশ্যে বজাৰ চাইহে পণ্য তৈয়াৰ হয়। দুজন-এজন 'নিৰামুহীয়া' কৱি-সাহিত্যিকত বাজে সকলোৱে সোণ তেজৰ চৰতীয়াটোও বিচাৰেই। এনে ব্যৱস্থা চিৰস্থায়ী নহৰ যেন লাগে, কাৰণ কলা আৰু ৰুচি বুৰঞ্জীত এনে যুগ আহি বৈ থাকে। মানুহে কোনোপধ্যে বিশ্বাস কৰিব নোৱাৰা পঁজাঘৰতে শুধ সোণৰ অলঙ্কাৰ থাকেই আৰু সেইবোৰ বিৰ্কৰা মাহে নহয়। ঘৰে ঘৰে 'কেৰী' কৰিও ফুৰিব নালাগে।

দ্ৰুষ্টা সৰস্বতীৰ আয়োলত এনেকৈয়ে বহুত তল-ওপৰ হয়। ইয়াত

যি যিমান ভোট কিনিব, যাৰ মাত যিমান ডাঙৰ সিয়েই দেশাত জয়ী —কালজয়ী নহবও পাৰে। বাৰ বছৰ গুৰুকুলত থকা প্ৰকৃত স্নাতকতকৈও এমাহ জেল খাটি দেশী প্ৰেমৰ প্ৰমাণ-পত্ৰ পোৱা মানুহ এই ৰাজ্যত—দুষ্টাসৰস্বতীৰ জনপদত বেছি। ইয়াত পাপ-পুণ্য, শ্ৰেয় প্ৰেয়, শিক্ষা-পৰীক্ষা, পাঠ্য-ন'ট, গান্ধী-শ্ৰেষ্ঠী, গকণ্ড-টিপচী regular secular এইবোৰৰ কোনো বাছ-বিচাৰ নাই।

আমাৰ পূজাবিলাকত জ্ঞানৰ লগতে অজ্ঞান, বৈৰাগ্যৰ লগত অবৈৰাগ্যৰ, লক্ষ্মীৰ লগত অলক্ষ্মীৰ পূজা কৰে। দুষ্টা সৰস্বতীৰ নামত ফুল এটা জানিবা পেলালাই, তাত কি ক্ষতি, বন্ধু! দুষ্টা হ'লেও সৰস্বতী দিয়কচোন। কিন্তু কোন, ক'ত আৰু কেনে, জানি থোৱা ভাল। নেচাই ডেলে গালৈকে ঘাটি। সত্যনাৰায়ণ পূজাৰ ঘোলতো বিহ থাকে, ফেঁটী সাপৰ বিষতো থাকে 'লেকেচিচ'।

॥ ভূমেৰ মাতা ॥

প্ৰাচীন কালৰ প্ৰসিদ্ধ বুৰঞ্জীলিখক টাকিটুছে (Tacitus) এঠাইত উল্লেখ কৰিছে যে সকলো জাৰ্মান জাতীয় লোক এটা বিষয়ত এক। সেইটো হ'ল আই পৃথিৱীৰ (Nerthus) পূজা। প্ৰাচীন গ্ৰীকসকলেও Rhea নামে পূজা কৰিছিল পৃথিৱীক। সেইদৰে ৰোমানসকলেও Cybele নাম দি পূজিছিল। বেদত "মাতা পৃথিৱী মহীয়ং" বুলি বিশাল উদাৰ পৃথিৱীৰ উল্লেখ কৰিছে।

দ্যৌ আৰু পৃথিৱীক একেলগে আৰু বেলেগেও বেদত বন্দনা কৰিছে।

ভূৰিং তে আচৰন্তি চৰন্তং
পদন্তং গৰ্ভমপদী দধাতে।

বেদৰ এটা মন্ত্ৰত মৃতকক উদ্দেশ কৰি কৈছে :

"তুমি সৰ্ব্বব্যাপিণী সুন্দৰী জননী পৃথিবীৰ ওচৰলৈ যোৱা।"

পৃথিৱীক উদ্দেশ কৰি এটা স্তুতিশ্লোকত কোৱা হৈছে, : "হে পৃথিৱী। এই মৃতকক পীড়াকষ্ট নিদিবা, মাকে পুতেকক কাপোৰেৰে যেনেকৈ আচ্ছাদন কৰি ৰাখে তুমিও এওঁক তেনেকৈ ৰাখাঁ।"

আমি জন্ম ললে ভূমিস্থ হোৱা বুলি কওঁ। সৰ্ব্বং সহা পৃথিৱী মাতৃয়ে চিৰকাল আমাৰ সকলো অত্যাচাৰ নীৰৱে সহ্য কৰি নিজৰ বুকু ছিৰি বিবিধ শস্য-সম্পদ আৰু সৌন্দৰ্য্যৰাশি দান কৰিছে। শেষত তেওঁৰ বুকুত সকলো লীন হয়।

আকাশ পিতা, পৃথিৱী মাতা। উভয় সংযোগত বিশাল আৰু

বিচিত্ৰ সৃষ্টি। Male divinity is a sky power fertilising Mother Earth.

প্ৰাচীন গ্ৰীক নাট্যকাৰ এস্কিলাছে কৈছে—

The pure sky yearns
With love to wound
the Earth ;
The loving Earth yearns
likewise
to be wed.
And from the heavenly
bridegroom showers
descend
Upon the bride, who
brings forth for
mankind
The gazing cattle
Demeter's corn
With precious moisture
riping the fruits
To Antumn fulness!

স্বভাৱ-হেলেনিক ইংৰাজ কবি কীট্‌ছৰ ode tot Akmn (শৰৎ ভট্টিমা) বোলা কবিতাটো অনেকেই পঢ়িছে। সেই কিতাপৰ প্ৰথম কেইপংক্তিত এস্কিলাছৰ ওপৰত উদ্ধৃত কৰা কথাখিনিৰ প্ৰতিধ্বনি শুনা যায়—

Season of mists and
mellow fruitfulness,
Close bosom-friend of the
maturing sun ;

Conspiring with him how to
load and bless
With fruit the vines·······
···· ··· ··· ···· ···· ···
And fill all fruits with ripeness.

আকাশৰ আত্মা সূৰ্য্য দেৱতাৰ বুকুৰ বাঙ্কে শাৰদীয়া পৃথিৱীয়ে সূৰ্য্যৰ লগত গোপন মন্ত্ৰণা কৰিছে শৰৎকালক ফল-পুষ্পেৰে সমৃদ্ধ কৰি তুলিছে।

এই দ্যৌ-পৃথিৱীকেই পৰৱৰ্ত্তী কালত সাংখ্যৰ প্ৰকৃতি-পুৰুষৰ কল্পনাৰ দ্বাৰা পৰিপুষ্ট হৈ শিৱ-শক্তিৰূপে দেখা গৈছে।

শাৰদীয়া শক্তি-পূজা আই পৃথিৱীৰো পূজা। শ্ৰীচণ্ডীত সেয়েহে দেৱীক স্তুতি কৰি কৈছে :

আধাৰভূতা জগতস্তমেকা
মহীস্বৰূপেন যত স্থিতাসি।

মহীস্বৰূপা মাতৃয়ে শাকম্ভৰী ৰূপ ধৰি ক্ষুধাৰ্ত্ত জগতক পালন কৰে।

পৃথিৱীৰ সন্তানে এদিন আই-পৃথিৱীক যি কোনো পদ্ধতিৰেই হওক স্মৰণ কৰে। কৱি-কল্পনাতো এই পৃথিৱী মাতৃয়ে স্পন্দন তুলিছে। ইংৰাজ কৱি শ্বিন্‌বাৰ্ণৰ 'Hertha' আৰু ৰবীন্দ্ৰনাথৰ "বসুন্ধৰা" নামৰ কৱিতা এই প্ৰসঙ্গত স্মৰণীয়।

॥ সাহিত্য আৰু ভোজন ধৰ্ম ॥

সকলো বৈষ্ণৱৰ সু-পৰিচিত এটি ঘোষাৰ 'পেৰডি' কৰি বেজবৰুৱা ডাঙৰীয়াই লিখি গৈছে —

পেট-সূৰ্য্য ভৈলন্ত উদিত।
ভোজন-ধৰ্ম্ম কৰিলা বিদিত॥

এই পেটাই দেৱতা আৰু তেওঁৰ পূজাৰ উপকৰণৰ কথা সাহিত্যৰ ঠায়ে ঠায়ে সিঁচৰিত হৈ আছে। কেতিয়াবা সেইবোৰ সুঁৱৰিবৰ মন যায়। আজিকালি কেউকালে খাদ্য-বস্ত্ৰৰ অভাৱ-নাটনিৰ দিনত স্মৰণকো ভোজনৰ ভতিজাক বুলি ভাবিব লাগিব।

অন্নং ব্ৰহ্মেতি ব্যজানাৎ— ব্ৰহ্ম-অন্বেষণৰ প্ৰথম প্ৰয়াসত অন্নসুধাকেই মানুহে চিনি পায়, কিয়নো ই জাগ্ৰত দেৱতা ক্ষুধাৰূপেন সংস্থিতা। পোনেই চাউল কঠা, তাৰ পাচতহে হৰি কথা, অসমীয়া লোকবাণীয়েও এই অতি পুৰণি কথাৰে প্ৰতিধ্বনি কৰিছে। গভীৰ গীতা-শাস্ত্ৰয়ো সাত্ত্বিক, ৰাজসিক, তামসিক গুণ অনুসৰি বেলেগ বেলেগ ভোজনৰ কথা আলোচনা কৰিবলৈ পাহৰা নাই।

আমাৰ শাস্ত্ৰত সেই গুণে অন্নদানৰ গৰিমময় প্ৰশংসা। ৰাপু-সকলৰ চাউল কঠাৰ কাৰণেই হৈছিল ব্ৰহ্মোত্তৰ, দেৱোত্তৰ আদি। ভূমিদানৰ সেই তামৰ ফলিবোৰ থকাৰ জহতে আজি হাটে-বজাৰে, বাটে-পথে অতবোৰ ডাক্তৰ চিৰিকা। আমাৰ সমাজত জন্মত ভোজনী, নামত ভোজনী, পূজাত ভোজনী, হোমত ভোজনী, ৰোগত আৰু ভোগত ভোজনী। অভ্যুদয়িকা নান্দীমুখ কৰিব নোৱাৰিলেও অনেকেই ন-পুৰুষৰ নামত এটা ভোজনীকে আগবঢ়ায়।

সংস্কৃত নাটকবোৰত দেখা যায়, য'তে হাস্যৰসৰ কথা আছে, তাতেই ভোজন ৰস। খঁকুৰা বামুণ বিদূষকেই এই হাস্যৰসৰ আধাৰ। এইবোৰ পঢ়ি হাঁহি মুঠিলেও অলংকাৰ শাস্ত্ৰই সিইঁতক হাস্যৰসৰ ভিতৰুৱা কৰি থৈছে। তথাপি নৱৰসৰ ভিতৰত হাস্যৰস অন্ত্যজ, জাতত নৱম, শাৰীৰ মূৰত নামঘৰৰ এচুকত পাত এখন পায়।

দশম পুথি মেলি চালে পাব, ভগৱন্ত শ্ৰীকৃষ্ণই আত্মীয় বালকৰ সৈতে ঋষিপত্নীসকলৰ প্ৰস্তুত অন্নব্যঞ্জন খাইহে তৃপ্তি পালে; সেই বাবেই হবলা অসমীয়া হিন্দু মানুহে আজিও ল'ৰাছোৱালী নৰীয়াত পৰিলে গৰখীয়া ল'ৰাক চাউল একঠা খুৱাবলৈ টোপোলা বান্ধে। ঋষিসকলৰ ভূতদয়াহীন যাগ-যজ্ঞ ক'ৰবাত থাকিল। বিপ্ৰপত্নী-সকলে,

কৰে আস্ত-বেস্ত অতি চিত্ৰ উত্ৰাৱল,
গোবিন্দক লাগি অন্ন আনক সুগন্ধি।
বিচিত্ৰ পত্ৰত ভৰি লৈলন্ত প্ৰবন্ধি।
বহুবিধ ব্যঞ্জন অনেক ষড়ৰস।
ইক্ষু আখৈ চিড়া লাড়ু গুড়ৰ কলস।
সুগন্ধি কদলি দধি দুগ্ধ মধু ঘৃত
পিঠা-পনা পনস পায়স পঞ্চামৃত।
ঘনক্ষীৰ খিৰিসা শাকৰ গুৰা চিনি।
ঘৃতৰ সন্দেশ সব লৈলা ভিনি ভিনি॥

মন কৰিবলগীয়া এইটো—খাদ্যৰ বহল বৰ্ণনা অসমীয়া বৈষ্ণৱ কৰিবহে, মূল ভাগৱতত মাথোন চাৰিবিধ অন্ন বুলিহে উল্লেখ কৰা আছে। আমাৰ অসমৰ ধৰ্মাচাৰ্য্যসকল নিৰামিষ-ভোজী, কিন্তু চৰিত্ৰ পুথিত বৰ্ণোৱা মতে বৈষ্ণৱসকলৰ আমিষ গ্ৰহণত কোনো বাধা নাছিল যেন লাগে। আতৈসকলৰ কোনো কোনো গৰাকীয়ে মাংস নহলেও মৎস্য ভক্ষণ কৰাৰ উল্লেখ আছে। আমিষ-নিৰামিষ সম্পৰ্কে অসমত সিমান ধৰাবন্ধা মানাহি নাছিল। 'হংস পাৰাৱতো ভক্ষ্যঃ

কামৰূপানিবাসিনঃ'। তেনেহলে মাংসমৎস্য কা কথাহ অসমৰ বৈষ্ণৱ কৱি আৰু সন্তসকলে নীতি সদাচাৰৰপৰা অকণমান ইফাল-সিকাল হোৱাও সহ্য নকৰিছিল আৰু 'স্ত্ৰীমত্ত-মাংস সেৱাৰ' কথা আলোচনা কৰা দুৰ্ভগীয়াহঁতক দুৰ্ঘোৰ নিন্দা কৰিছিল ; আৰু অনাচাৰী লোকক উদ্দেশ্য কৰি কৈছিল—

অন্ন-যোনি কিছু নকৰে বিচাৰ
জাতিকুল ভৈল ভ্ৰষ্ট ;
বৈষ্ণৱৰ বেশ ধৰিয়া ফুৰয়
বেদপথ কৰি নষ্ট।

প্ৰাচীন কামৰূপৰ আন এজন কৱি অনন্তকন্দলীয়ে তেওঁৰ ডেকাকালত লিখা কুমৰহৰণ কাব্যত সুখাদ্যৰ এখন লোভনীয় 'মেনু' থৈ গৈছে। সখী চিত্ৰলেখাই অনিৰুদ্ধ কোঁৱৰক যে দ্বাৰকাৰপৰা আনি দিলেই, ন দৰা-কন্যাক ৰান্ধি-বাঢ়িও এসাজ খুৱালে। কন্দলী কৱিয়ে ভোজনৰ সামগ্ৰী বৰ্ণাই লিখি যোৱা পদখিনি ইয়াত তুলি দিব পৰা হলে ভাল পালোহেঁতেন। কিন্তু কুমৰহৰণ কাব্য সম্প্ৰতি মোৰ কিতাপবোৰৰ মাজত নাই, কোনোবাই পঢ়িবলৈ নি পুনৰ ওলোটাই নিদিয়াটোকে ভাল বুলিলে। উৎসুক পাঠকে সুবিধা হলে পঢ়ি চাব। কন্দলীৰ চিত্ৰলেখাৰ সখী অকল কলাৱতী, শিপিনী আৰু নাচনীয়েই নহয়, পাকৈত ৰান্ধনীও—ৰন্ধন বিদ্যাত সুশিক্ষিতা, পটু। বৈষ্ণৱযুগৰ আদৰ্শ ৰান্ধনীৰ নমুনা চিত্ৰলেখাত পাব। ভাব মিত্ৰৰ ভাব প্ৰকাশৰ কথাও অসমীয়া ৰাসায়নিকসকলৰ অবিদিত নাছিল যেন লাগে। বঙ্গদেশৰ মঙ্গলকাব্যবোৰতো এনে পদ ঠায়ে ঠায়ে আছে। শাস্ত্ৰসম্মত খাদ্যৰ কথা ডাকৰ বচনতো আছে, এই বচনসমূহৰ ৰচোতা আৰু ৰচনাৰ কালসম্পৰ্কীয় আহুকলীয়া প্ৰশ্নলৈ নগৈ, দুফাঁকিমান তুলি দিওঁ।

সোকোতাৰ পাত বেঙুৱাৰ জোল।
তেলৰ ওপৰে দিয়া আৰু তোল।

পোৰোনা শাক ৰোহিত মাছ।
তাকে বোলে সেই ব্যঞ্জন সাঁচ।
মাগুৰ মাছৰ চিৰ কুটিয়া।
হালধি মৰিচ হিঙ্গক দিয়া।
তৈল লোণ দিয়া কৰিব পাক।
ভাল ব্যঞ্জন বোলা তাক।
কাৱৈ মাছক চিৰ কুটিয়া
ত্রিকুট তৈল-দিয়া ভাজিয়া।
চেঙা চেঙেলি জাঘিৰ বসে
কাঁহদি দিয়া ঘেৰে পৰিশে
মুখৰ অৰুচি দূৰক যায়।
আচোক নৰ দেৱ মোহ যায়।
কচ ৰচ চিতগৰ আদখান
নেমু লোণ দি বুজি পৰিমাণ।
আক খাই পাই তোষ প্রচুৰ
আন ব্যঞ্জন কৰিব দূৰ।
পকা তেতেলি, বুঢ়া বড়ালি।
বিস্তৰ কৰিয়া দিবাহা জাগি।
কাঢ়ি থৈয়া দিবা টেঙা জোল,
খাইবাৰ চেনা মুণ্ড নাতোল।

এনে ব্যঞ্জনৰ বাটি আগত পালে বুকুত গোৰ মাৰিলেও উঠি নাহিব।

মহাভাৰতৰ ভীম খাৱৈয়া মানুহ। যেওঁ খাবও পাৰিছিল এমুঠি, ৰান্ধিবও পাৰিছিল ভাল। এই বিত্তাৰ জহতে অজ্ঞাত কালৰ চাংমোইশালৰ ৰকৱাৰ বাটটোও পৈ আছিল। সকলোৰে সুপৰিচিত ভীমচৰিত পুথিখন ৰামসৰস্বতীৰ ৰচনা বুলি চলি পৈছে। মোৰ কিন্তু সন্দেহ। আমাৰ সাহিত্যত যুগে যুগে ৰামসৰস্বতী কেইবাগৰাকীও

ওলাইছে যেন লাগে। ভীমচৰিত পুথিখন একপ্ৰকাৰ অসমীয়া শিবায়ন, খোবা-খুবুনীৰ উপাখ্যান, মুখভঙা মন্ত্ৰ আৰু ভীমৰ ভৃত্য হোৱা কাহিনীৰ সানমিহলি। ভীমচৰিতৰ ভীম গৃহস্থৰ ঘৰত ভাতকাপুৰীয়া হৈ থকা হালোৱাৰ প্ৰতিনিধি। বপুৰাই পেট ভৰাই এমুঠি খাবলৈ নাপায়—'তোমাসাৰ ঘৰে আই বৰ দুখ পাওঁ।' ভীমচৰিতৰ কোনো কোনো অংশ মান-মৰাণৰ দিনৰ বিপ্লৱ আৰু আকালৰ সময়ত কোনোবা গাৱঁলীয়া কৰিয়ে কৰা পদ যেন লাগে।

ভীমে আনে আলুকা ঢেকিয়া কোঞ্চাই।
কতো দিন খায়, কতো উপবাসে যায়।

মান-মৰাণৰ উপদ্ৰৱত ঘৰ-বাৰী এৰি পলৰীয়া হৈ ফুৰা মানুহৰ অৱস্থাৰ ই এক 'ডকুমেণ্টৰি'। পিতৃ বুঢ়াগোহাঁইৰ দিনতো এনে দুৰ্দিন হৈছিল।

গাৱঁলীয়া বহুৱাৰ মালিতাতো বস্কা-বঢ়া, খোৱা-বোৱাৰ কথা আছে। বুঢ়াৰ মুখখন লুতুৰা, মাছ একণ নহলে ভাতমুঠি খাই জুতি নালাগে। ইফালে বুঢ়ী হ'ল হাত ধৰা, মাছত খৰচ কৰা অপব্যয় বুলি ভাবে। বুঢ়ীয়ে বাৰী চুকৰ বন-শাকেৰেই বুঢ়াক খুৱাব খোজে। এনেস্থলত ট্ৰেজিক সংঘৰ্ষ নহলেও, সংঘৰ্ষ অনিবাৰ্য্য। বহুৱাৰ মুখত শুনক দাম্পত্য জীৱনৰ কথা।

বুঢ়া গ'ল হাটলৈ, বুঢ়ীয়ে ধৰিলে পাছ।
মোৰ মূৰ খোৱা বুঢ়া তই, নিকিনিবি মাছ।
মাছ কিনোতে মাছ কিনোতে ধনৰ হ'ল ব্যয়।
মৰণীয়াৰ খাৰস্থুপি অমৃত যেন হয়।

আকৌ সেই বহুৱাই দাঙি ধৰা আন এটি চিত্ৰ—

সক জনীয়ে বুলিলে, বৰজনী বাই
ন আলহী আহিছে, কিহেৰে ভাত খায়?

নকৰিবা চিন্তা ভনী, নকৰিবা চিন্তা।
বাৰীৰ পাছপাৰে বন্ধাই থৈছোঁ মিত্তা।

বহুৱাৰ এইবোৰ ভাও আমি নিজ চকুৰে দেখা, নিজ কাণে শুনা। গাৱঁলীয়া সাধাৰণ জীৱনৰ প্ৰকৃত পট বহুৱাৰ পদত্তহে পায়; আৰু পায় বনঘোষাত। বিহুনামৰ মৰহি যাব খোজা সোন্দাকলৰ ৰস আৰু গোন্ধ কোনে পাইবে?

বেজবৰুৱাই তেওঁৰ লিখাৰ অনেক ঠাইতে বহুৱালিৰ উল্লেখ কৰিছে। গল্প-কৱিতা-প্ৰবন্ধত বেজবৰুৱাই খোৱা-বোৱাৰ কথা সুবিধা পালেই উলিয়াইছে। তিতাবৰৰ গোঁফীয়া গোঁসাইৰ গোঁফত লাগি থকা পিঠাগুড়িও তেওঁৰ চকুত সাৰিব পৰা নাই। সৰুকালত দিখৌৰ পাৰত খোৱা জগা গাইৰ কেঁচু আৰু বোজমৰীলেনত আমিৰ আৰু নিৰামিষ আহাৰৰ গ্ৰন্থকৰ্ত্ৰীয়ে যত্তনাই দিয়া তেলাল ইলিহি মাছৰ কথা তেওঁ উন্নুকিয়াইহে এৰিছে। হিংসাত সিজি থকা মনটো তেলত ভজা বেঙেনাৰ লগত তুলনা কৰিছে। জনমভূমিৰ লগত সম্বন্ধটোও অসমীয়া খাত্তৰ সৌৰৱণীৰ লগত জড়িত।

ক'ত আছে এনে চাউল পানীত দিলে ভাত?
ক'ত এনে কুঁজী থেকেৰা টেঙাই যায় দাঁত?
ক'ত পাবা পকা খৰিচা, ক'ত ঢেকীয়া শাক?
এঠা দৈ ক'ত এনে নেবায় ধুলে যাক?

সাৰথিৰ গ্ৰন্থকাৰ গহীন সত্যনাথ বৰায়ো পেটুৱাক লৈ অলপ ৰহইছ কৰি গৈছে। এই পেটুৱাৰ ধেমেলীয়া গান স্বৰ্গীয় লক্ষীৰাম বৰুৱাৰ সঙ্গীতকোষত বিচাৰিলে পাব। আধুনিক অসমীয়া সঙ্গীত-বিত্তাৰ আগবণুৱা বৰুৱা ডাঙৰীয়াৰ পুথি তুখন দ্বিতীয়বাৰ ছপা হোৱা নাই। অসমীয়া সঙ্গীতৰ ইতিহাস জানিব খোজা লোকে এই তুখন নপঢ়িলেই নহয়।

অবাস্তৱ কথাবোৰ কোৱা হ'ল ইমান পৰে, আচলতে খাত্তৰ কথাও কবলগীয়া আছিল। এই বিষয়ে অনেক কথা আছে,

গোটালে এখন 'থেহিছ' হব। কৰা লোকে এইবোৰ অনুসন্ধান কৰি আছে। পকাতেল, শুকান খৰিচা, পোৰামাছ, পঁইতা ভাত, ডবিকণা মাছ পাতত দিয়া, চুঙাপিঠা জুইত দিয়া ইহঁতবো দিন আহিছে। ইহঁতৰ মূল্য বাঢ়িছে। তাদেৰ দাবী মানতে হবে, 'এষ্ট্রনমী' আৰু গ্রেষ্ট্রনমীৰ সমান অধিকাৰ। উই আৰ্ হৰট বা ইট ডআৰ্ম্মী মুভছ অন্ ডবেনী -অতএব ভোজ্যেভ্যো নমঃ।

॥ আই সৰস্বতী ॥

মাঘমহীয়া শ্রীপঞ্চমী তিথিত সৰস্বতী গোসাঁনীৰ পূজা আজিকালি গাওঁ-নগৰে সকলো ঠাইতে হয়। বিদেশী কুমাৰে সজা বীণাপাণিৰ দ্বিভূজা মূৰ্তি পূজা কৰে। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীহঁতে নিজেও খোৱা-বোৱা কৰে, নিমন্ত্ৰিত সকলকো খুৱায়। গান-বাজনা, বিচিত্ৰানুষ্ঠান আদিও হয়। স্কুল-কলেজৰ বাহিৰে বাজহুৱাকৈ দুই-এঠাইত পূজা কৰে; ঘৰুৱাহীকৈয়ো মাজে মাজে হয়। দুৰ্গাপূজাৰ আড়ম্বৰ ইয়াত নাই; কিন্তু ছাত্ৰ-ছাত্ৰী সকলোৰে এইটো উৎসৱ। সৰস্বতী পূজাৰ পাচদিনা গধূলি গুৱাহাটীৰ জজফিল্ডত ঘিমানবিলাক প্ৰতিমা গোট খায়, তাৰপৰা এই পূজাৰ প্ৰভাৱৰ গম ধৰিব পাৰি। সৰস্বতী পূজাৰ এক প্ৰতিদ্বন্দ্বী পূজা হল বিশ্বকৰ্মা পূজা;—কল-কাৰখানা, বিজুলী কাৰ্য্যালয়, গৰকাপ্টানি আৰু ডাক-তাঁৰ বিভাগ, সৰু-সুৰা মিস্ত্ৰীৰ দোকান, ছপাখানা, এইবিলাকৰ বিশ্বকৰ্মা পূজা বৰ খিতাপ কৰি পতা হয়। অতি শীঘ্ৰে বিশ্বকৰ্মাই আন পূজা-উৎসৱক অতিক্ৰম কৰি যাব যেন পাইছো।

আজিকালি গাৱঁলীয়া প্ৰাথমিক স্কুলবিলাকতো সৰস্বতী পূজা হয়। আমি সৰুতে দেখা মনত পৰে, বহুত আওহতীয়া গাৱঁত সৰস্বতী সবাহহে পাতিছিল আৰু সেই উপলক্ষে নামকীৰ্তন হৈছিল। লৰা-ছোৱালীয়ে দোৱাত-কলম আৰু দুই-এখন কিতাপ আনি বৰ শ্ৰদ্ধাৰে নামৰ ওচৰত থৈছিল। এতিয়া গাৱঁতো প্ৰাথমিক, মজলীয়া আৰু মাধ্যমিক স্কুলত কতো সৰস্বতী পূজা নোহোৱাকৈ নাথাকে।

পূজা কৰিব পৰা দেউসকল ৰহি থাকিব নালাগে, পূজাৰীৰ অভাৱ হে হয়। অনাগুনা পণ্ডিত পুৰোহিতে নগৰৰ হাইস্কুল আৰু কলেজ-বিলাকলৈ নিমন্ত্ৰণ পায়। স্কুল-কলেজ আৰু হোষ্টেলবিলাকৰ ভিতৰত 'গেট্' আৰু প্ৰতিমা লৈ প্ৰতিদ্বন্দ্বিতা হয়—কোনে কিমান নতুনত্ব দেখুৱাব পাৰে।

আজিকালি সৰস্বতী প্ৰতিমাবিলাকৰ যেন দেৱতাৰ ভাবতকৈ অপ্সৰী বা মানুষীৰ ব্যঞ্জনাহে ফুটি ওলায়। অৱশ্যে কোনো কোনো ঠাইত প্ৰাচীন ভাৰতীয় আৰ্হিত প্ৰতিমা নিৰ্মাণৰ চেষ্টাও দেখা গৈছে।

সৰস্বতী প্ৰতিমা চতুৰ্ভুজা, ত্ৰিলোচনা

দেৱতা মাত্ৰেই কোনো শক্তি। দেৱী সৰস্বতীও এটা শক্তি। সৰ্বসাধাৰণ মানুহৰ ধাৰণাৰ কাৰণে নিৰাকাৰ শক্তিৰ এটা প্ৰতিমা বা প্ৰতীকৰ আৱশ্যক হয়। ধাতু, শিল, কাঠ বা মাটিৰ প্ৰতিমা আগত ৰাখি আৰাধ্যশক্তিৰ উপাসনা কৰা হয়—ছবিতো কৰা হয়। প্ৰতিমা দেৱতাৰ ইঙ্গিত বা আভাস। শকুন্তলা নাটকৰ শেষত কালিদাসে বেদবিদ্‌সকলৰ সৰস্বতী অৰ্থাৎ জ্ঞানৰ কথা কৈছে। গীতগোবিন্দ কাব্যত জয়দেৱ-সৰস্বতী অৰ্থাৎ জয়দেৱৰ কাব্যপ্ৰতিভাৰ কথা কৈছে। সৰস্বতী জ্ঞান, বিদ্যা, প্ৰতিভা, কবিত্ব আদিৰ শক্তি। এই শক্তিবিলাক বুজাবৰ কাৰণে পুস্তক, লেখনী, কমণ্ডলু (জ্ঞানামৃত) আদি প্ৰতিমাত থাকে আৰু ধ্যানতো এইবিলাকৰ বৰ্ণনা আছে।

কালিকা পুৰাণ একাদশ শতাব্দীমানত অসমত ৰচনা হৈছিল বুলি কয়। এই পুৰাণৰ সৰস্বতী মালা-কমণ্ডলুধাৰিণী, বীণাপুস্তক হস্তা। বৃহৎ ধৰ্মপুৰাণৰ সৰস্বতী শুক্লবৰ্ণা, ত্ৰিনেত্ৰা, ইন্দুকৃতশেখৰা, সুধা-বিদ্যামুদ্ৰা-জপমালাহস্তা। অগ্নিপুৰাণত বৰ্ণনা কৰা, সৰস্বতী চতুৰ্ভুজা, পুস্তক, অক্ষমালা আৰু বীণাযুক্তা। অগ্নিপুৰাণৰ আন এঠাইত সৰস্বতী চতুৰ্ভুজা, ত্ৰিলোচনা—এহাতে পুস্তক, আনহাতে অক্ষসূত্ৰ, আন দুহাতত বৰদাভয় মুদ্ৰা। বৃহৎ তন্ত্ৰসাৰত দিয়া এটা ধ্যানমন্ত্ৰে

বাগিশ্বৰী শ্বেতবৰ্ণা, হংসবাহিনী, অক্ষসূত্ৰ, কমণ্ডলু, পুস্তকহস্তা। সেই তন্ত্ৰতে আন এটা ধ্যানত সৰস্বতী শুক্লা, পদ্মাসনা; হাতত জপমালা, পুস্তক আৰু দুটি পদ্ম। শ্ৰীশঙ্কৰাচাৰ্য্যই মালা, কমণ্ডলু আৰু শুকপক্ষী-হস্তা সৰস্বতীৰ প্ৰতিমা প্ৰচলন কৰে বুলি জনা যায়। ময়ূৰবাহনা সৰস্বতীও আছে, পাশ-অঙ্কুশহস্তা প্ৰতিমাও আছে। সিংহবাহিনী সৰস্বতীৰ ধ্যান আছে, অষ্টভূজা, নৃত্যৰতা সৰস্বতীও আছে। তন্ত্ৰ, পুৰাণ আৰু শিল্পশাস্ত্ৰত সৰস্বতীৰ বিবিধ মূৰ্ত্তিৰ বৰ্ণনা পাওঁ। ষোড়শ শতাব্দীত বঙ্গদেশৰ ৰঘুনন্দন ভট্টাচাৰ্য্যই শাৰদাতিলক তন্ত্ৰৰ পৰা সৰস্বতীৰ ধ্যান প্ৰচাৰ কৰে, আমাৰ ইয়াতো সেই ধ্যানেই প্ৰচলিত। এই ধ্যানত সৰস্বতী দ্বিভূজা—এহাতে লেখনী, এহাতে পুস্তক। সকলো ধ্যানতেই সৰস্বতী চতুৰ্ভূজা, বীণাও কোনো দুই এটাত হে আছে। আমি ধ্যানৰ মতে প্ৰতিমা নিৰ্মাণ নকৰোঁ। সৰস্বতীৰ বীণাপাণি নামো শব্দকোষত নাই।

বৰাহমিহিৰৰ বৃহৎসংহিতাত প্ৰতিমাৰ লক্ষণ আছে; তাত কিন্তু সৰস্বতীৰ প্ৰতিমাৰ কথা নাই। মৎস্যপুৰাণতো প্ৰতিমাৰ লক্ষণ আছে। তাত লক্ষ্মী প্ৰতিমাৰ কথা আছে, কিন্তু সৰস্বতী প্ৰতিমাৰ উল্লেখ নাই। অৱশ্যে মৎস্যপুৰাণত সাৰস্বত নামে এটা ব্ৰতৰ কথা আছে, সেই ব্ৰতৰ অৰ্চিতা দেৱী গায়ত্ৰী। কৌটিল্যৰ অৰ্থশাস্ত্ৰৰ নগৰ নিৰ্মাণৰ প্ৰসঙ্গত নানা মন্দিৰ ৰচনাৰ কথা আছে – অশ্বিনীকুমাৰ, কুবেৰ, কাৰ্ত্তিক, লক্ষ্মী, ব্ৰহ্মা, শিৱ আদি দেৱতাৰ; কিন্তু তাৰ ভিতৰত সৰস্বতী মন্দিৰৰ কথা নাই। বোধহয় লক্ষ্মীপূজাৰ প্ৰচাৰৰ পাচত হে সৰস্বতী পূজা ভাৰতত ব্যাপকভাৱে অনুষ্ঠিত হবলৈ ধৰে। কিন্তু ব্ৰহ্মবৈবৰ্ত্তপুৰাণকে আদি কৰি কিছুমান পুৰাণত সৰস্বতীৰ মাহাত্ম্য, পূজা আৰু স্তুতিৰ কথা আছে। প্ৰথমতে সম্ভৱ লক্ষ্মীপূজাৰ প্ৰচলন হে বেছি হৈছিল।

শ্ৰীপঞ্চমী

সৰস্বতী পূজা মাঘৰ শুক্লা-পঞ্চমীত। পঞ্জিকাতো সেই কথা শ্ৰীপঞ্চমী বুলি লিখা থাকে, আমিও সেইটো দিন শ্ৰীপঞ্চমী বুলি কওঁ, 'শ্ৰী' মানে সৰস্বতীকে বুজো। আচলতে 'শ্ৰী' শব্দই সৰস্বতীক বুজোৱা ক'তো নাই। 'শ্ৰী' মানে লক্ষ্মীহে। মহাভাৰতত শ্ৰীপঞ্চমী মানে লক্ষ্মী পঞ্চমী, শ্ৰীদেৱী দেৱ-সেনাপতি স্কন্দ বা কাৰ্তিকৰ পত্নী। এই কথিত স্কন্দৰ লগত লক্ষ্মীৰ মিলন হৈছিল।

কালিকাপুৰাণৰ এঠাইত আছে – মাঘমাহৰ শুক্লা-পঞ্চমীত শিবাৰ (শিবানী, দুৰ্গা) পূজা কৰিব। সেই পুৰাণৰে আন ঠাইত শ্ৰীপঞ্চমীৰ লক্ষ্মীপূজা কৰ্তব্য বুলি কৈছে।

লক্ষ্মী-সৰস্বতী-দুৰ্গা

ব্ৰহ্মপুৰাণৰ লক্ষ্মীতীৰ্থ-মাহাত্ম্য সম্পৰ্কত কোৱা হৈছে—

ব্ৰহ্মশ্ৰীশ্চ তপঃ শ্ৰীশ্চ যজ্ঞশ্ৰীঃ কীৰ্ত্তি সংজ্ঞিতা।
ধনশ্ৰীশ্চ যশশ্ৰীশ্চ বিদ্যা প্ৰজ্ঞা সৰস্বতী॥
ভুক্তিশ্ৰীশ্চায় মুক্তিচ স্মৃতিৰ্লজ্জা ধৃতিঃ ক্ষমা।
সিদ্ধিস্তুষ্টিস্তথাপুষ্টি শান্তিৰাপস্তথামহী।
যৎকিঞ্চিৎ বিদ্যতে লোকে লক্ষ্ম্যা ব্যাপ্তং চৰাচৰম্॥

ব্ৰহ্মশ্ৰী, তপশ্ৰী, যজ্ঞশ্ৰী, ধনশ্ৰী, যশশ্ৰী কীৰ্তি, বিদ্যা, প্ৰজ্ঞা, সৰস্বতী, ভুক্তি, মুক্তি, স্মৃতি, লজ্জা, ধৃতি, ক্ষমা, সিদ্ধি, তুষ্টি, পুষ্টি, শান্তি, জল, স্থল, পৃথিৱী—জগতত যি আছে সকলোতে লক্ষ্মী ব্যাপ্ত।

দেৱীপুৰাণত দুৰ্গাৰ আন আন নামৰ ভিতৰত লক্ষ্মী-সৰস্বতীও

আছে। ভদ্রকালীও সৰস্বতীৰ আন এটা নাম। ঋগ্বেদৰ বাক্‌সূক্তত যিজনা বাগ্‌দেৱীক স্তুতি কৰা হৈছে তেওঁ সৰ্বব্যাপিনী, সৰ্বদেৱময়ী আদ্যাশক্তি। এই বাক্‌সূক্ততেই সপ্তশতী চণ্ডী-মাহাত্ম্যৰ মূলবীজ; আনহাতে বাক্‌দেৱীও সৰস্বতী। ভাৰতৰ কোনো কোনো অঞ্চলত শাৰদীয় পূজাৰ (নৱৰাত্ৰি) সময়ত সৰস্বতী পূজা হয়, তেতিয়া ল'ৰা-ছোৱালীৰ বিদ্যাৰম্ভ কৰায়।

ঋগ্বেদৰ অগ্নিসূক্তবিলাকত অগ্নিত যিবিলাক শক্তি আৰোপ কৰা হৈছে, চণ্ডী বা দুৰ্গাতো সেইবিলাক শক্তিয়েই। অগ্নি যিদৰে তেজবস্তু, দুৰ্গাদেৱীও সেইদৰে সকলো দেৱতাৰ তেজৰ সমাবেশ। এখন উপনিষদত দুৰ্গাক অগ্নিবৰ্ণা, নিজৰ শক্তিৰে উজ্জ্বল বুলি বৰ্ণোৱা হৈছে। আন এখন উপনিষদত অগ্নিৰ সপ্তজিহ্বা বৰ্ণনা কৰি, কালী, কৰালী, মনোজৱা আদি আখ্যা দিছে। সৰস্বতীক কোনো স্তুতি-ধ্যানত 'বহ্নিবল্লভা' বুলি কোৱা হৈছে। মহাভাৰতৰ বনপৰ্বত সৰস্বতীয়ে নিজকে 'যজ্ঞস্বৰূপা' বুলি বৰ্ণনা কৰিছে।

ইয়াৰপৰা লক্ষ্মী, দুৰ্গা, সৰস্বতী ভাৱৰ ঐক্যই প্ৰমাণিত হয়। একে মহাশক্তিয়েই বেলেগ বেলেগ উপলক্ষে বেলেগ নামেৰে পূজা পাইছে।

বেদৰ সৰস্বতী

সৰস্বতী বাক্য আৰু জ্ঞানৰ দেৱতা গুণে আমি তেওঁৰ পূজা কৰোঁ। বেদত তেওঁ বিশেষকৈ নদীৰূপে পূজিতা। আজিও হিন্দুসকলে তীৰ্থ আৱাহন কৰোঁতে 'গঙ্গেচ যমুনে চৈব গোদাবৰী সৰস্বতী' বুলি সৰস্বতীক স্মৰণ কৰে। ইয়াৰ অনুৰূপ শ্লোক ঋগ্বেদত আছে। বৈদিক যুগত সৰস্বতী অতি পবিত্ৰ নদী। সৰস্বতী আৰু দৃষদ্বতীৰ মাজৰ ভূখণ্ডক ব্ৰহ্মাৱৰ্ত বোলা হৈছিল। তাৰ অধিবাসীসকল চৰিত্ৰৰ

গুণত পৃথিবীৰ সকলো মানৱৰ আদৰ্শ শিক্ষকস্বৰূপ আছিল। সৰস্বতীৰ তীৰত যাগ-যজ্ঞ হৈছিল, সত্ৰৰ অধিবেশন হৈছিল। সৰস্বতীৰ পৱিত্ৰ তীৰত ঋষিসকলে বেদৰ মন্ত্ৰ দৰ্শন কৰিছিল। গতিকে সৰস্বতী নদীৰ ওপৰত সেই যুগৰ আৰ্য্যসকলৰ গভীৰ শ্ৰদ্ধা অনুমান কৰিব পাৰি। বেদত সৰস্বতীক পৱিত্ৰকাৰিণী, নদীশ্ৰেষ্ঠ, মাতৃশ্ৰেষ্ঠ, দেৱীশ্ৰেষ্ঠ বোলা হৈছে। ভৰতবংশীয় ৰজাসকলে সৰস্বতীৰ তীৰতেই ৰাজত্ব কৰিছিল আৰু সেই বংশৰ কুলদেৱতা ভাৰতী আৰু সৰস্বতী দুয়ো ক্ৰমে একে হৈ পৰিছিল। নদী সৰস্বতী কালক্ৰমত জ্ঞান-বিদ্যা-কবিত্ব, সুকুমাৰ শিল্পৰ অধিষ্ঠাত্ৰীৰূপে কেনেকৈ গোটেই ভাৰততে পূজিতা হ'ল, ইয়াৰ অনুসন্ধান ভাৰতৰ সাংস্কৃতিক বুৰঞ্জীৰ এটা মনোগ্ৰাহী বিষয়।

শঙ্কৰাচাৰ্য্য প্ৰতিষ্ঠিত মঠবিলাকত সৰস্বতীৰ প্ৰতিমা প্ৰতিষ্ঠিত আৰু পূজিত। তেওঁৰ প্ৰতিষ্ঠিত সম্প্ৰদায়ৰ সন্ন্যাসীৰ উপাধি সৰস্বতী, ভাৰতী ইত্যাদি।

কালিকাপুৰাণ অসমতে ৰচনা হৈছিল বুলি পণ্ডিতসকলে কয়। তাত সৰস্বতী পূজা আৰু সৰস্বতীৰ মূৰ্তিৰ কথা আছে। অসমত তাৰ আগৰপৰাই সৰস্বতী পূজা প্ৰচলিত হৈ আছিল বুলি ধৰিব পাৰি।

একান্ত বৈষ্ণৱ কবিসকলৰ বাহিৰে পুৰণি অসমৰ প্ৰায় কবিয়ে সৰস্বতীৰ বন্দনা কৰিছে। আগৰ দিনৰ ল'ৰা-ছোৱালীয়ে দৈনিক কলি-পুথি লওঁতেই 'সৰস্বতী সৰস্বতী কণ্ঠে কলাপী' গায়।

সৰস্বতী গোসাঁনীক এৰাঁ গাখীৰ আৰু আখৈ দিয়ে। সৰস্বতী পূজাত নলগোৱাকৈ বগৰী মুখত নিদিয়ে।

প্ৰাচীন ভাৰতৰ পুৰাণ-আখ্যান অগাধ অৰণ্যৰ দৰে। তাত সোমালে পৰস্পৰবিৰোধী কাহিনী পঢ়ি অলপধতুৱা মানুহ বিভ্ৰান্ত হয়। আজিকালি কোনো কোনো পণ্ডিতে জ্যোতিষ, বেদ আৰু পুৰাণ মিলাই দুৰ্গাপূজা, ৰাসযাত্ৰা, লক্ষ্মীপূজা, সৰস্বতী পূজা, ফাকুৱা, ঝুলনযাত্ৰা, জন্মাষ্টমী আদি পৰ্ববোৰৰ আকাশৰ গ্ৰহ-নক্ষত্ৰৰ লগত

সম্বন্ধ উলিয়াবলৈ যত্ন কৰিছে। এইবোৰ গণিত-জ্যোতিষৰ কথা, সাধাৰণে বুজিবলৈকো টান পায়। সৰস্বতীৰ পূজাৰ উৎপত্তি সম্বন্ধেও জ্যোতিষীয়ো ব্যাখ্যা দাঙি ধৰিছে। বিবিধ পুৰাণত বিবিধ আখ্যানো আছে।

লক্ষ্মী-সৰস্বতীক বিষ্ণুৰ ভাৰ্য্যা বুলিয়েই সৰল বিশ্বাসী মানুহে জানে। বিষ্ণুক স্তুতি কৰাৰ যি ভাষা তাৰো গৰাকী সৰস্বতীয়েই।

কিবা স্তুতি-নতি কৰিবো তোমাক যাৰ ভাৰ্য্যা সৰস্বতী।

স্তুতি কৰিবলৈকো সৰস্বতীৰ সহায় লাগে। ধন-বস্তুৰ কাৰণে লক্ষ্মীৰ কৃপা লাগে। বেদৰ এটা মন্ত্ৰত সৰস্বতীৰ ওচৰত পুত্ৰ প্ৰাৰ্থনা কৰাৰ কথা আছে। বেদৰ অনেক কালৰ পাচত হে সত্যনাৰায়ণ পূজাৰ প্ৰচাৰ। ষষ্ঠী পূজাৰো।